

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ
В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

*МАТЕРІАЛИ ДРУГОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ*

Том 1

Полтава
СКАЙТЕК
2007

ББК 65.5

УДК 331.107.266(063):316.4.063(477)

Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Том 1. – Полтава: Скайтек, 2007. – 180 с.

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, протокол № 13 від 26.04.2007.

Редакційна колегія

- Яковенко Л.І.** – доктор економічних наук, професор,
головний редактор
- Задорожний Г.В.** – доктор економічних наук, професор
- Стрілець В.В.** – доктор історичних наук, професор
- Непокупна Т.А.** – кандидат економічних наук, доцент
- Приходько С.М.** – кандидат політичних наук, доцент

Рецензенти

- Кузняк Б.Я.** – доктор економічних наук, професор
- Аляєв Г.Є.** – доктор філософських наук, професор

До збірника увійшли статті докторів, кандидатів наук, викладачів, докторантів, аспірантів, здобувачів. На основі міждисциплінарного підходу, врахування процесів соціалізації та гуманізації розглядаються актуальні проблеми трансформації суспільства в епоху глобалізації світового розвитку.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за їх зміст і форму викладення, наведені факти та статистичні дані.

ISBN 978-966-7723-31-6

ISBN 978-966-7723-32-3

© ПДПУ, 2007

© Поліграфцентр “Скайтек”, 2007

© Колектив авторів, 2007

***СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА
ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ОРІЄНТИР
РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА***

*ЗАДОРЖНЫЙ Г.В. доктор экономических наук, профессор,
академик Международной кадровой академии,
главный редактор журнала «Социальная экономика»
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЯ КАК ФОРМАТ ОСОЗНАНИЯ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОЙ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ

*Экономика должна служить человеку,
а не человек служить экономике
Морис Алле*

Тезисное изложение заявленной темы хочу начать обращением внимания к предисловию академика-секретаря Отделения экономики РАН Д.С. Львова к статье Р. Гринберга и А. Рубинштейна «Социальная экономика: введение в новую аксиоматику» (Российский экономический журнал, 1997, № 1), в котором он сделал акцент, во-первых, на отсутствии в современной экономике «теоретического ядра» (которое признавали бы экономисты с самыми разными взглядами), что равнозначно отсутствию системы исходных теоретических постулатов, составляющих основу подлинной науки, и, во-вторых, высказался о социальной экономике как перспективном научном направлении, «в рамках которого достаточно органично соединены основные положения современной рыночной теории с постоянно усиливающимся в демократических обществах антропологическим, социальным фактором».

В то, уже кажущееся далеким, время это была явная заявка на теоретический прорыв в экономической науке за пределы рыночной теории, но спустя десятилетие заявка превратилась в более содержательно очерченную научную гипотезу, которую следует развивать в научном плане, а также реализовывать в хозяйственной деятельности во благо всего народа.

Социальная экономия как наука о реализации в хозяйстве духовно-интеллектуального потенциала личности

*В той всеобщей научной, философской и религиозной
тревоге, которая все сильнее охватывает современное
человечество, ломаются старые перегородки, прежде
герметически разгораживавшие разные области мысли,
и изменяются границы их территорий*
С.Н. Булгаков

*Нынешний культ непосредственности может быть реакцией
на чрезмерный интеллектуализм, которому недостает
человечности*
Митрополит Георгий Ходр

Второе десятилетие отечественная экономическая наука погружается в кризис. Главной причиной тому служит бездумное заимствование отжившего свой век прозападного мейнстримовского экономикса, который направлен на апологетическую защиту рыночного фундаментализма как неолиберальной идеологии современной формы глобализации. Но главная беда, которую напрочь не хотят замечать, прежде всего те, кто подражательно реформирует сферу высшего образования, состоит в привитии устарелого, полувековой давности экономического мировоззрения студентам университетов, манипулятивно запрограммированного теми, кто не желает допустить, чтобы в центре Европы развивалась критически мыслящая нация, способная использовать духовно-интеллектуальную составляющую во благо своего народа, своей страны. Нам в их стратегии отведена роль страны-потребителя того, что уже стало излишним для их собственного употребления. Будь-то теории, низкопробные фильмы и попса разлагающей масс-культуры, или же генно-модифицированные продукты, от которых отказались все здравомыслящие нации, пекущиеся о своем будущем.

Трудно не согласиться с А.К. Поповым в том, что «вместо экономики и хозяйства теперь мы имеем институционализированные шоу-экономику и шоу-бизнес, в которых решаются не настоящие хозяйственные и экономические вопросы производства, обмена, распределения и потребления, а вопросы конвертирования валюты и финансовых спекуляций, стабилизационного фонда, обеспечения мобильности всякого рода ресурсов, в том числе трудовых, маркетинга и рекламы, коммерциализации всего и вся вплоть до искусства и святынь» [1, с.40]. Целью такого «перекручивания»

является создание потребляющей и голосующей человеко-машины, лишенной ума, воли, сознания и самосознания, утратившей субъектность, идентичность и вообще способность к самоидентификации. Человек-автомат и общество-автомат «способны только к низшим формам психической деятельности, т.е. дебилизируются и деградируют» [1, с.40].

Возникает вполне закономерный вопрос: **нужна ли такая экономическая теория**, а шире – **экономическая наука украинской нации**, которая стремится стать не просто самостоятельным субъектом глобализации, но, что несомненно важнее и нужнее, **процветающей в духовном и материальном плане нацией**, которая **сама способна** определять свое будущее и созидательной хозяйственной деятельностью добиваться сознательно выработанных целей? Для тех, кто душой болеет не за свой корыстный, чисто эгоистический интерес, а за настоящее и будущее своих детей как части украинского народа, ответ является отрицательным. И проблема эта выходит далеко за пределы одной нации, ибо выжить в одиночку в современном переполненном социальными, техногенными, а как следствие и природными рисками, практически невозможно. Хотя каждая нация должна находить **свои** стратегию и тактику решения острейших социально-экономических проблем и вести диалог с другими нациями о выживании всего человечества. Если раньше материки и народы разделяли пространство и время, то теперь планета стала одной лодкой и потонут в ней все без исключения.

Не допустить сценария движения человечества к небытию, который уже во многом начал реализовываться, становится приоритетом из приоритетов, требующим качественных сдвигов прежде всего в системе человеческих ценностей. М. Вебер глубоко исследовал проблему социальных действий, различая формальную и сущностную рациональность. «Формальная экономическая рациональность» определяется мерой технически возможного для экономики и действительно применяемого расчета. Напротив, «сущностная рациональность» характеризуется степенью, в какой обеспечение определенной группы людей жизненными благами достигается посредством экономически ориентированного социального действия, учитывающего (в прошлом, настоящем или потенциально определенные ценностные постулаты, независимо от природы этих ценностей» [2, с.85]. В ходе дальнейших своих рассуждений он доказал, что «чисто формальная» рациональность денежных расчетов может рассматриваться как *второстепенная* или даже *противоречащая* предусматриваемым ими (высшими ценностями) конечным целям, независимо даже от результатов, вытекающих из современного

отношения к вычислениям» и «*абсолютная целерациональность* действия, игнорирующая фундаментальные ценности, рассматривается лишь как *предельный* случай» [2, с.86, 26] (выделено мной – Г.З.). Однако инерция мышления в духе догмы экономизма сегодня настолько сильна, что обращать внимание на сущностную рациональность и ее первичность по отношению к формальной рациональности в среде отечественных экономистов не принято. Между тем еще в октябре 1995 г. И. Валлерстайн во вступительном слове на Международном коллоквиуме «Университеты и обществоведение: новые пути к общественной рациональности» призвал интеллектуалов ощутить свою ответственность и изменить сам статус обществоведения, возникшего как интеллектуальное дополнение либеральной идеологии. Для того, чтобы оставаться востребованным в обществе и не оказаться на задворках научного мира, следует «вернуть понятие сущностной рациональности в центр наших научных исследований» [3, с.209]. Этого требует и переход к постнеклассической науке, знаменующий собой приоритетность *ценностно*-рационального поиска в ходе научных исследований.

Возникает закономерный вопрос: каким образом это можно сделать?

Для этого требуется, во-первых, понимание того, что мир и жизнедеятельность человека – феномены *целостные*. Выделение из них каких-то отдельных сторон, аспектов, уровней и т.д. было необходимо на предыдущих этапах развития науки. Сегодня речь должна идти о *синтезе* накопленных знаний. Причем этот синтез должен быть *всеобъемлющим*: включать не только научные, но и вненаучные знания, как-то философские, религиозные, обыденные и пр. Проблема сводится к тому, что необходимо формировать *универсумное* знание, находящееся за пределами фундаментальной экономической науки [4, с.39], равно как и за пределами каждой из существующих обществоведческих наук.

Но большинство нынешних обществоведов глубоко специализированы лишь в своей области, в связи с чем возникает второй момент, второй уровень, имеющий непосредственное отношение к синтезу современных знаний о реальности. Применительно к экономической науке он преобразуется в поиск той парадигмальной теории, которая позволила бы синтезировать знания о хозяйственной деятельности человека и представила бы ее как всю сферу жизнедеятельности. На мой взгляд, о чем я писал ранее [5; 6; 7], такой теорией или научной областью постнеклассического знания может и должна стать *социальная экономия*, всесторонне изучающая социальную экономику как формирующуюся реальность.

Понимание необходимости такого парадигмального сдвига постепенно приходит к исследователям стран б-Союза¹. Так, М.А. Шабанова начинает свою статью «Социоэкономика: от парадигмы к новой науке» констатацией того, что «последнее десятилетие XX в. ознаменовалось стремительным развитием на Западе *социоэкономики*...Если социоэкономика за рубежом столь стремительно развивается, значит, во-первых, в ней есть острая *потребность* (научная, практическая или и та и другая одновременно), а во-вторых, для ее развития сложились определенные *предпосылки*» [8, с.121].

Шабанова М.А. предлагает и свое понимание определения социоэкономики. Вот оно: «*Социоэкономика* на разных уровнях социальной реальности (макро-, мезо-, микро-) изучает: *экономические* аспекты воспроизводства *социума*; *социальные* аспекты воспроизводства *экономики*; их *взаимосвязи* и *взаимообусловленности*; производит *измерения* этих взаимосвязей и *взаимообусловленностей* на основе оценки соотношения затрат и результатов (последствий) деятельности акторов разных уровней. Иными словами, в центре внимания социоэкономики – не односторонняя, а взаимная связь между экономикой и обществом, экономическими и социальными аспектами воспроизводства (функционирования и развития) хозяйственных единиц и акторов разных уровней. При этом широта и глубина *социологического* подхода к изучению этой взаимосвязи (вклад экономической социологии) дополняются более точными оценками и более высокими предсказательными возможностями *экономического* подхода – стремлением соизмерять производимые затраты с достигаемыми результатами (в том числе и в более-менее отдаленной перспективе), оптимизировать соотношение выгод и издержек на основе сравнения альтернативных способов использования ограниченных ресурсов» [8, с.128].

Весьма отраднo, что к проблемам социоэкономики начали обращаться даже те российские экономисты, которые в силу своей должностной принадлежности к ВШЭ, являются ярыми пропагандистами-подражателями экономического мейнстрима. Так, Ф.М. Бородкин в своей статье «Социоэкономика» акцентирует внимание на том, что «закончилась история человечества как ресурса,

¹ Одним из первых, насколько мне известно, к проблемам социальной экономики обратился В. Еременко («О науке и курсе «Социальной экономики» // Экономика Украины, 1996, № 5). О моем отношении к трактовке предмета социальной экономики в понимании В. Еременко см. Задорожный Г.В. О «абсолютных нелепостях», «несуразностях» и «глупостях» в экономической науке // Социальная экономика, 2005, № 3-4.

средства, источника, инструмента. Началась принципиально иная история – приспособление накопленного опыта хозяйствования, взаимодействия, использование накопленных благ, созданных и строящихся структур для устройства удобной, комфортной жизни людей... Лозунг «жить, чтобы работать» сменился девизом «работать, чтобы жить», что одновременно означает «и переворот в науках о хозяйствовании. Привычный русскому уху термин «экономика» стал иногда сменяться, замещаться термином «социоэкономика» как для обозначения способа хозяйствования, так и множества наук о таком хозяйствовании» [9, с.122].

Вместе с тем вряд ли можно согласиться с тем, что предмет у социоэкономики «почти тот же, что и у знакомой нам экономики (капитализма) – практика и теория хозяйствования, имеющего определенные характеристики», но только лишь «в социоэкономическом способе хозяйствования по сравнению с экономическим переворачиваются всего две нормы» [10, с.146]. Инерция мышления делает свое дело: когда-то «перевернули» капитализм и получили социализм, теперь тем же «макаром» уже создают социоэкономiku. Такой чисто *механический, упрощенный* подход к определению предметного поля социальной экономики вряд ли принесет пользу новой науке. Хотя признание того, что «в социоэкономике оказываются заведомо неисполняемыми, неприменимыми некоторые постулаты, действующие в экономике», к которым автор отнес свободу и рациональность индивидуального выбора и межиндивидуальных трансакций; потенциальную товаризованность любого блага или услуги; прибыль как наиболее сильный мотив поведения – уже значительный прогресс. Новым, и, видимо, положительным представлено и возникновение и расширение действия неких морально-этических ограничений, не обязательно зафиксированных законодательными актами [10, с.146–147]. Но это все же, хотя и приятные, но лишь *декларации*, которые, впрочем, свидетельствуют о том, что «процесс пошел».

На мой взгляд, формирование новой науки социальной экономики обусловлено *более глубинными* процессами, которые основываются на том, что, говоря словами А.И. Солженицина, «наша жизнь – не в поиске материального успеха, а в поиске достойного духовного роста», а «главный ключ нашего бытия или небытия – в каждом отдельном человеческом сердце, в его предпочтении Добра и Зла» [11, с.329, 328]. Человек живет, процветает, самореализуется и творит посредством своей духовности, основанной на нравственных ценностях как ему *внутренне* присущих. Мораль и этика – понятия из другой оперы: они отражают то, что человеку *насаждается*,

предписывается **внешним** образом. Это отличие имеет *принципиальное* значение, ибо в скрытом виде то переворачивание двух норм, о котором пишет Ф.М. Бородкин, включает в себе неизменность реального положения человека в экономической сфере: она над ним господствует и не реагирует на подобного рода заклинания. Важно всегда помнить, что «в общем этическом поле, существующем с «осевого» времени, можно выделить три структурных элемента: *нравственность*, или индивидуально-поведенческие установки личности; *мораль*, или социально-поведенческие установки человеческих сообществ, и *этику* – науку о наиболее общих законах поведения как отдельного человека, так и коллективов Homo sapiens» [12, с.82]. При этом мораль и этика ориентируются на внешние для человека законы и нормы, вменяют их человеку, что равнозначно формированию такого модного сейчас «человека институционального», т. е. послушного и нетворческого [см. 13, с.104, 106]. Но весь смысл в разработке социальной экономики как *интегральной, высшей* на сегодня экономической теории состоит не в морально-этической институционализации человека, сколь бы это заманчивым не было для социотехнологов и социоинженеров, но в том, чтобы понять человека как *духовно-телесное* существо, которое может развивать и самореализовывать свои духовно-интеллектуальные потенции посредством своей хозяйственной деятельности, которая и является его жизнедеятельностью. Речь здесь идет не о *норме* как *чисто внешнем* для человека феномене, а о *мере* как естественном механизме обеспечения *гармонии* в саморазвитии человека посредством нравственно определяемой самодеятельности.

Весьма выразительно и образно об этих феноменах написал В. Личутин: «Норма – это пайка, ломоть, государственный способ управления народом, она была условной во все времена и зависит от чина личности в иерархической лестнице и лишь подчеркивает социальное неравенство. Мера – природная, эстетическая категория и не зависит от желания даже самого властного человека, но создается тысячелетиями национального опыта, вернее – она изымается из живой природы и принимается человеком как единственная гармония. Мера – это сердцевина красоты, и выступать против решится лишь нахрапистый противник природного равновесия» [14, с.8]. Здесь только стоит добавить слова В.А. Кутырева о том, что «*механизм адаптации: любая патология в конце концов возводится в норму*» [15, с.50].

Однако так происходит в сфере современной *насквозь купле-продажной* экономики, повсеместный реакционный империализм которой всячески стремится оправдать неолиберализм как ее мировую

апологетическую идеологию. Порой кажется, что и выхода нет. Но это так только кажется. Когда начинаешь **критически осмысливать** ситуацию (именно критическое осмысление как таковое и должен по замыслу его адептов изжить насаждаемый неолиберализм!), то перед мысленным взором предстает **хозяйство** и хозяйствование (такого-то слова даже нет в убогом английском языке, не то что понимания!). На ум приходит глубочайшее смыслообразовательное положение С.Н. Булгакова о том, что «хозяйство, понятое достаточно широко, не есть подъяремная работа скота, но творческая деятельность разумных существ, необходимо осуществляющих в ней свои индивидуальные начала, индивидуальности же присуща свобода, даже более, следует сказать, что она и есть эта самая свобода, и если свобода есть творчество, то индивидуальность есть подлинно творческое в нас начало, которое неугасимо и неустранимо и в хозяйстве» [16, с.304]. Именно в хозяйстве и посредством хозяйства раскрывается и реализуется человек, его личность, определяемая духовностью и нравственностью, его совестью как первопричиной человеческого и человеческого.

Все эти соображения позволяют дать одно из первичных определений социальной экономии. Его можно сформулировать следующим образом: *социальная экономия – это наука о воспроизводстве и реализации духовно-интеллектуального разделенно-совместного человеческого потенциала в процессе хозяйственной деятельности, где в основе наращивания и совершенствования социальных связей, решений и действий лежат нравственные ценности хозяйствующей личности.*

Социальная экономия и разыскание истины

...Разыскание истины перестает быть по существу делом одного ума, а есть обращенность всего духовного нашего состава к познанию подлинной реальности
В.В. Зеньковский

Социальная экономия становится определяющим элементом актуальной структуры экономической науки именно тогда, когда возникла острая необходимость введения в научный дискурс человекообразности объекта научного анализа. Но сама человекообразность неподъемна в пределах только экономической науки. Осознание этого во многом предопределило переход к постнеклассике как универсумному синтезу самых различных знаний,

в размыслительном поле которого вновь предстоит вернуться к фундаментальнейшим проблемам современной науки, но с пониманием того, что самой по себе науки недостаточно для восприятия и познания человеком усложняющегося мира.

Вот, к примеру, взять научное понимание *государства*. Согласно науке оно возникает и функционирует в силу необходимости выполнения в обществе значимых общих функций, призванных создавать условия для развития общества. Но анализ реального функционирования украинского государства рисует совершенно иную его картину, которая весьма далека, даже противоположна научным представлениям. В последние десятилетия государство превратилось в мощнейший источник насаждения в обществе *двойных стандартов*, чем заняты политико-руководящая элита и чиновники от самых нижних до самых высоких государственных уровней. Это действо стало главной причиной *прогрессирующей деградации* как самой *элиты* [см. 17], так и всех сфер общественного развития. Когда разговариваешь с чиновником, независимо от его ранга, то перед тобой находится милейший человек, ясно понимающий катаклизмы реальности и необходимость их устранения. Но действует он по совершенно иным понятиям, ибо он всего лишь «винтик» государственной системы, которая направлена не на нечто внешнее – повышение благосостояния народа, а на свое самосохранение и воспроизводство. И служение чиновника при произнесении правильных лозунгов и фраз превращается в служение именно системе, а через нее – в служение себе любимому, ибо свой карман, ставший выразителем современного основного инстинкта «элиты», ближе. Государство в такой системе – не выразитель общественного интереса, а лишь инструмент самовоспроизводства и удовлетворения *лично-корыстных интересов чиновников*, которые своей главной функцией сделали функцию личного обогащения, превратив собственный народ и национальные богатства страны в «дойную корову», которую даже кормят от случая к случаю, как правило, в преддверии перманентно проводимых выборов, ставших в период независимости почти священным ритуалом, заменившим собою конструктивную созидательную работу по построению *качественно иного* в *позитивном* плане бытия для *всей нации*. Беспредел функционирования такой системы закрепляет ее судебный элемент, где правым почти всегда становится тот, кто *больше даст* за нужное ему решение. И наступил тот момент, о котором некогда предупреждал классик: «Лик Христа истребляется в человеке. И потом мы увидим скота».

Под повсеместные заклинания о демократии и нелиберальных ценностях, правах человека и европейском выборе круг замыкается: система воспроизводится, превращая общество в толпу, которая, обработанная новейшими манипулятивными технологиями, воспринимает двойные стандарты не просто как данность, но даже с некоторым пиететом как последнее высшее достижение в борьбе за свободу, постмодернизм, постиндустриализм, глобализм и изначальную национальную европейскую принадлежность. Но эти двойные стандарты обернулись не желаемой истинной демократией, а настоящей анархией, подминающей под себя закон и порядок.

Такая доморощенная европейскость уже дала свои черные плоды. Результаты проводимой социальной политики в последние пять лет не дают права говорить о том, что что-то в стране меняется к лучшему. Если эти результаты рассматривать в русле того, что упорядочение «социальной сферы современного общества неразрывно связано с разработкой принципиально *новой социальной политики* и ее переориентацией с традиционного материально-вещественного потребления на интеллектуальное и духовное развитие человека как личности, воплощающей в себе все ценнейшие достижения многовековой эволюции и прогресса» [18, с.172], что в принципе соответствует наиболее передовым современным тенденциям развития человеческого общества, то результативность украинской социальной политики можно оценить по отношению государства к детям как будущему нации.

Во-первых, сегодня, как было заявлено в СМИ, *смертность* в Украине *в два раза превышает рождаемость*, а количество разводов в два раза превышает количество заключаемых браков. Теперь в Украине не 52 млн. жителей, как было в начале рыночных преобразований, а всего лишь 46,6 млн. чел., т.е. происходит процесс физического **вымирания** нации. В то же время количество стариков больше, чем детей. Чтобы население Украины перестало сокращаться, каждая женщина должна рожать в среднем 2,3 ребенка, а не 1,2, как сегодня [19, с.62, 67].

Во-вторых, помощь государства при рождении ребенка *не стимулирует семьи обзаводиться несколькими детьми*. 8,5 тыс. грн. пособия представляются малой толикой того, что ребенку потребуется после рождения. Пособие по уходу за ребенком остается крайне низким, чтобы на него можно было прожить матери и ребенку. Его размер, ранее фиксированный, ныне исчисляется как разница между 50% прожиточного минимума для трудоспособных (сейчас 262,5 грн. в месяц) и среднемесячным доходом на одного члена семьи за последние полгода. Однако оно не может составлять менее 90 грн.

для незастрахованных в системе социального страхования и 23% прожиточного минимума для застрахованных (120,75 грн. в месяц). При таком способе расчета пособия на самую большую помощь претендуют бедные семьи, но даже ее максимальная сумма – 262,5 грн., которая выплачивается, если семья вообще не имеет официальных доходов, не достигает уровня прожиточного минимума для ребенка в возрасте до 6 лет (с января по март 2007 г. – 434 грн.) [19, с.64].

В-третьих, по словам президента В.А. Ющенко, 64% семей с тремя и больше детьми, а также 40% семей с двумя детьми находятся в Украине *за чертой бедности*. По официальной статистике, 8 тыс. детей убегают из дому или из интернатов, а 12 тыс. детей находятся вне школы [20, с.20].

В-четвертых, у нас, по данным проф. Г. Апанасенко, *смертность мужчин в наиболее продуктивном возрасте (20–60 лет) в 3–5 раз превышает среднеевропейские показатели*, а у студентов украинских вузов *20–24 лет «биологический» возраст превышает паспортный на 10–15 лет* [21, с.14].

В-пятых, Украина – страна *генно модифицированных продуктов* питания: картофель, свекла, кукуруза, томаты, соя занимают более половины засеваемых площадей. Опыты на пяти поколениях крыс, которых кормили ГМ-соей перед спариванием, проведенные д. б. н. Е. Ермаковой в Институте высшей нервной деятельности и нейрофизиологии РАН, показали, что 60% родившихся крысят погибли в течение нескольких дней, а выжившие сильно отставали в развитии и уже во втором поколении потомства не давали. При вскрытии были обнаружены серьезные дегенеративные изменения в печени, почках, семенниках. У живых грызунов были нарушены инстинкты, в том числе и материнский, повышен уровень тревожности [22, с.15].

Сохранение такой социальной политики сделает вполне реальным пессимистический прогноз ООН о сокращении численности населения Украины до 39,6 млн. в 2020 г. и до 26,4 млн. в 2050 г., не говоря уже о каком-либо качественном (образовательном, интеллектуальном, нравственном) повышении человеческого потенциала украинской нации.

Наука не только фиксирует подобные факты, но и кое-что предлагает, но ее предложения не принято замечать чиновничьей публикой. Другими словами, наука в нашем государстве не стала действенной силой, ибо она выведена за формат господствующих сегодня в стране сиюминутных интересов власть предержащих. Разрыв власти и науки – путь в никуда. И так будет до тех пор, пока

«олигархия прямо претендует на теократические функции, вынося безапелляционные суждения в области морали, культуры и веры» [23, с.125], коммерциализирует культуру, ибо «коммерческая культура адресована самой примитивной стороне человеческого существа, она поощряет инстинкты в ущерб разуму и морали» [23, с.126]. В итоге практически абсолютной становится экономическая власть², которая «с болезненной ревностью относится к этим (родной язык, священная земля предков, национальная территория, национальные интересы, гражданский и воинский долг – Г.З.) непродаваемым и неотчуждаемым ценностям» [23, с.130]. Но также становится ясно и другое: пути выхода из потока всеобщей деградации можно найти только в сфере духа человека, в его нравственных опорах, которые воплощают высшие ценности жизнедеятельности.

Именно поэтому в постнеклассическом знании важное место начинает занимать знание *религиозное* как изначальное Слово, поиски интерпретации которого породили саму науку. В этом плане следует еще раз переосмыслить цепочку «религия – философия – наука» с точки зрения как безусловной важности императива выживания человечества, так и повседневной хозяйственной практики каждого отдельного человека. Исходным тезисом здесь может служить положение о том, что «религия есть начало или *фундамент культуры*. В мистическом опыте человек обретает высшие *ценности*. Здесь закладываются *пред-разумные* установки, определяющие поведение человека. Их можно назвать *верой*, *предельным интересом* или как-то еще. От этого не меняется их суть и назначение – *облагородить* сознание и человека вообще. С этого начинается культура» [24, с.10]. Человек как культурное существо, как хозяин своей жизнедеятельности (хотя насаждаемая масс-культура ставит целью разрушить эту его ипостась) «воспринимает действительность сквозь призму культурного текста и свое поведение строит не по бихевиористской схеме (стимул – реакция), а на основе непрекращающихся герменевтических процедур, при которых факты действительности интерпретируются на основе предварительной смысловой схемы, а сама эта схема то и дело реконструируется и корректируется под давлением новых фактов» [25, с.8]. Но все же человек остается человеком постольку, поскольку постоянно задумывается над вопросами вечными, но в нашей реальности очень

² «Сегодня, когда экономическая власть, с ее вездесущими агентами-менеджерами, заявляет о своей претензии на полное и безраздельное господство, в самый раз подумать о сдержках и противовесах. Ни один народ, ни одна культура не способны выжить, если в качестве господствующего мотива и императива выступает прибыль» [23, с. 129].

обостренными – вопросами смысла жизни, которые вовсе не сводятся только к материальному и сиюминутному. В этом плане глубоко прав Митрополит Смоленский и Калининградский Кирилл, когда сказал: «Я глубоко убежден, что на основании исторического опыта, приобретенного нашей страной, мы, как никто другой, можем обратиться к миру с уникальным посланием и сказать: построение общества всеобщего благоденствия никогда не принесет человечеству счастья, если поиски этого благоденствия будут осуществляться вне контекста духовных потребностей человека...» (выделено мной – Г.З.) [26, с.1].

Осознание такого рефрена, в котором человеческие ценности и способность человека творить прежде всего в мыследеятельности, базирующемся на понимании сознания как более фундаментального основания реальности, нежели привычные нам материя, пространство и время, по-новому ставит понимание самой проблемы *развития*. Этот новый подход весьма плодотворно разрабатывается М.А. Чешковым, который, на мой взгляд, весьма аргументировано доказал, что понятие развития «характеризует имманентную (архетипическую) человеку/человечеству потребность и способность к творению новых форм бытия/сознания, включая как их самовоспроизводство, так и саморазрушение; данные потребности и способности реализуются человеком как субъектом мыследеятельности, преследующей фундаментальные цели и развертывающейся в вариативном процессе через разнообразные исторические типы и формы с их пространственными масштабами и временными режимами» [27, с.139]. Если быть более кратким, то можно сказать, что развитие сегодня следует понимать как потребность и способность человека в новом качественном творении жизни посредством ценностной мыследеятельности. Но в мыследеятельности как творческом усилии сознания присутствует не одно научное знание, ибо в состав сознания входит и вера. Человеческая жизнь без веры невозможна. Сама же вера (речь идет о христианской вере) открывается «как хранение возле себя Бога, благодаря чему человек обретает прочную опору своей жизни» (Йозеф Рацингер). Понимание этого приводит к выводу, что «можно с уверенностью утверждать, что европейская культура сегодня *полнее христианством*, нежели, скажем, в средневековье. Это парадоксальное утверждение означает следующее: оставаясь закваской и инкрустацией, христианство на поверхности видится лишь в светских формах. Христианское происхождение современных принципов жизни, идей и крупных социальных институтов обнаруживается только при специальном исследовании» [24, с.18].

Такое же исследование неизбежно приведет к тому, что «первоначальным вкладом великих религий могли бы стать их исторические идеалы, ибо идеал развития создают не экономические и социальные науки, иными словами, нам нужно искать у религиозных мыслителей то, что не чуждо социальному измерению» и «всякое размышление о развитии, если оно хочет быть не только социологическим анализом, непременно должно следовать христианской антропологии и космологии» [28, с.157, 251]. И главное в таком ходе размышлений, которые намного глубже многих современных психологических и педагогических теорий, сводится к тому, что «христианство открыло миру *личность*. В христианском дискурсе эту мысль можно выразить следующим образом: знак величия личности в том, что Бог явил себя в образе человека. С приходом христианства в мир *нравственные* добродетели отделились от *гражданских* и стали самодовлеющими» [24, с.19].

В нынешних условиях многомерной, многоплановой и многоуровневой неолиберальной глобализации человечество поставлено на грань выживания, ибо вопрос, сформулированный Великим Мудрецом Никитой Моисеевым «Быть или не быть... человечеству?» стал фиксацией заглавной, определяющей все иные, проблемой. От ответа практического, которому не может не предшествовать глубинное осознание проблемы, зависит наше будущее. Но глубинное осознание основывается только на ценностном видении, имеющими первоистоки и первооснования в религии. «Глобализация накладывает свой отпечаток практически на все сферы жизнедеятельности человека, за исключением, пожалуй, одной: религии. Только религия сегодня последовательно сопротивляется отчаянному натиску глобализма, вступая в неравный бой за защиту тех ценностей, которые она считает основополагающими и которым глобализация бросает вызов. И только религия способна противопоставить идеологии глобализма свою систему духовно-нравственных ценностей, основанную на многовековом опыте поколений, сформировавшихся в до-глобализационную эпоху» [29, с.270]. И вновь, вслед за В.В. Зеньковским, следует констатировать, что горе нашей эпохи «в том, что в ней разъединены знание и вера, научное исследование и искание Бога» [30, с.315].

Данные рассуждения, на мой взгляд, позволяют, пусть не в полной мере, но все же как-то понять, что же является наиболее существенным в вышеприведенном определении предмета социальной экономики.

Весьма отраднo отметить, что появилась статья А. Гальчинского, в которой по-новому определены задачи методологии экономической науки, среди которых выделены необходимость признания растущей роли морально-психологических и этических норм, мотивов идеального характера; обоснование положения, что экономика сама собой стала непосредственной составляющей социальной сферы, которая не только поглощает ее результативное основание, но и определяет большую часть энергетического потенциала, ее ресурсную базу, пределы роста и развития; проблема реабилитации политической экономии [31]. Но, на мой взгляд, процесс *реабилитации политической экономии* в содержательном плане, исходя из новых социально-экономических реалий, прежде всего понимания экономики как непосредственной составляющей социальной сферы в условиях формирования образовательного общества, *совпадает именно со становлением социальной экономии*, которая в снятом виде включает в себя политическую экономию и опирается на ее важнейшие достижения.

Социальная экономия и высшее образование

Нынешнее образование заинтересовано лишь во внешней эффективности, оно полностью игнорирует и умышленно искажает внутреннюю природу человека
Джидду Кришнамурти

Если миропонимание и *мировоззрение* начинает формироваться еще в утробе матери, о чем дают основание говорить работы С. Грофа по трансперсональной психологии, то четко выраженные его контуры во многом определяются системой высшего образования, которое стремится получить почти каждый современный человек. Сегодня о роли высшего образования и современного университета идут *жесткие дискуссии*, в которых в силу новой моды оппоненты стараются не замечать друг друга. Но смысл сводится к дилемме: должен ли университет превратиться в своеобразную *цирковую площадку*, поставляющую экзотические видения [см. 32] виртуальной реальности, или, по иному сценарию – в нечто подобное элитному профтехучилищу, дающему некие быстроустаревающие навыки, или же он должен оставаться процессирующим местом *критической мыследеятельности*, вырабатывающим *целостное* понимание универсума и места каждого человека в нем.

Первое направление отстаивают те, кто безоглядно воспринял современный неолиберальный глобализм и хочет превратить его в единственно господствующую идеологию. В теоретическом плане предназначение данного направления развития образования хорошо выразил Ф. Фукуяма: «Современное образование... освобождает людей от приверженности традиции и авторитету... Иными словами, современное образование стимулирует определенные тенденции к релятивизму, то есть учению, в котором все горизонты и системы ценностей относительны, связаны со своим местом и временем, и никакие слова не суть истина, но отражают предубеждения или интересы тех, кто их произносит. Учение, которое утверждает, что нет привилегированных точек зрения, очень точно подходит к желанию демократического человека верить, что его образ жизни не хуже и не лучше других... Последний человек в конце истории знает, что незачем рисковать жизнью ради какой-то великой цели, поскольку считает историю полной бесполезных битв, где люди дрались друг с другом, решая, следует ли быть христианином или мусульманином, протестантом или католиком...» [33, с.459–460]. Иваны, не помнящие своего родства, или духовные дегенераты – результат такого образования.

Второй подход, который становится все труднее осуществимым под натиском глобализаторов и местных компрадоров-прислужников, только и может создать условия для развития личности, о которой речь шла выше, которая должна стать главным субъектом социальной экономики. В этом нужном обществе усилия вряд ли поможет «болванский» процесс всеобщей универсализации посредственности, поверхностные схемы и игра в «крестики – нолики» под видом «прогрессивности» всеобщего тестирования, которая с *ужасающей скоростью разрушает* поле непосредственного общения профессора со студентом, где только и вырабатывается живое знание. Высшее образование, безусловно, должно учитывать современные тенденции, но не в смысле их безоговорочного насаждения, а с целью, прежде всего, их всестороннего осмысления, глубинного понимания и оценки социальных последствий для человека, общества, Природы. Превращение всего и вся в игру оборачивается тем, что человек становится не игроком, а средством игры, или по иному, как весьма метко сформулировал В.П. Зинченко, «личность становится наличность того, кто ее сформировал» [34, с.174]. Нынешняя государственная система высшего образования подчиняет всех – студентов, профессоров, общество – и превращает их в своих заложников, первоначально «подчиняет себе науку об образовании и требует от нее научного обоснования исключительно собственных

прожекторов и новаций. Система оперирует большими числами и никак не может освободиться от «фантома однообразия», от искусственного подведения всех под одну норму» [34, с.170]. Эту норму теперь обозвали индивидуализацией образования, мало себе представляя и не утруждая даже узнать, что такое эта самая индивидуализация не в примитивно-поверхностном, а в глубинном смысле. Тот, кто «сконструировал» свои ценности на основании всестороннего и глубокого осмысления ценностей вечных и действует в соответствии с ними, воспринимается живым укором, изгоем в стройных рядах современных образованцев.

Если весьма сжато раскрыть характеристику и роль современного высшего образования с точки зрения необходимости формирования социальной экономики, то можно выделить следующие тезисы.

1. Кризис образования отражает кризис общества, где деградирующее государство подчиняет себе систему образования, делая ее средством деградации личности.

2. Ценность и назначение истинного образования – способствовать образованию у школьников и студентов человеческих и человеческих миров, т.е. тех начал, которые очеловечивают людскую природу (Гердер).

3. Переход от технологически-технократической модели образования к культурно нагруженному образованию, основанному на истинах пред-разумности, становится главным средством становления и развития личности, которая сможет реализовать современный императив выживания человеческого общества.

4. Необходимость радикального пересмотра понимания самой высшей школы, которая должна стать местом воспроизводства высоких знаний и культуры, местом приобщения к таковым студентов и профессоров. Это возможно, если пирамиду современного университета перевернуть: не ректорат определяет содержание работы профессора, а профессор определяет логику работы ректората.

5. Университет должен давать классическое образование как возможность познания универсума через углубление фундаментализации и гуманизации содержания образования, ориентированного на целостность человека и целостность его знания на основе ухода от механико-материалистического понимания реальности, признавая фундаментальнейшую в ней роль сознания, что позволяет осуществить внедрение в образовательно-исследовательский процесс принципов постнеклассической науки.

6. Квалиметрический подход, а не принцип «плюс пять дисциплин» должен лежать в основании различения подготовки бакалавров и магистров, коль уж невозможно избежать подражания не лучшей в мире вестернизирующей системе подготовки специалистов. Примером здесь должна служить магистерская работа выпускника Харьковского императорского университета А.Л. Метлинского «О сущности цивилизации и о значении ее элементов», которая была опубликована в 1839 г. как вторая в мире (после книги «История цивилизации в Европе» Ф. Гизо в 1828 г.) научная монография по проблеме исследования цивилизаций.

Социальная экономия находится в стадии формирования, отражая и выражая становление постнеклассической науки. Знания научные никогда не станут знанием достаточным и научная картина реальности всегда будет только приближением. Это обусловлено как самим миром, так и человеком. Постнеклассика создает новые горизонты и возможности потому, что начала осознавать роль предзнаниевых ценностей. Она широко открывает врата для вхождения в мир знания того, что механико-материалистическая наука не считает научным знанием, но роль которого вне зависимости от навешенного ярлыка, остается фундаментальной в жизнедеятельности каждого человека. Вспоминаются слова первооткрывателя электрона, классика физики Р. Томпсона о том, что усиленное занятие наукой неизбежно приводит к понятию Бога. Социальная экономия центром своих исследований ставит человеческую личность. Но и «для христианства тема о человеке является центральной, поскольку все христианское богословие строится вокруг Христа, то есть события Боговоплощения. Бого-словствование всегда есть и человеко-словствование, теология связана с антропо-логией, ибо Христос – Богочеловек, а потому можно сказать, что истина – богочеловечна. Бог открывается через человека и в человеке, а человек обретает человечность, становится в полном смысле человеком только в своей обращенности к Богу. Возможно, именно это христианское видение человека поможет по-новому осмыслить как наследие европейского гуманизма, так и современные процессы дегуманизации» [35, с.45]. Интеграция знания и непознаваемого необходима. Признать это и понять мир и себя в нем по-новому – залог нашего спасения и выживания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Попов А.К. Социальная физика институтов // Экономическая теория в XXI веке – 4 (11): Институты экономики. – М., 2006.
2. Weber M. Economy and Society [Vols.1–2]. – N–Y., 1968.
3. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. – М., 2004.
4. Тарасевич В.Н. Институциональная теория: методологические поиски и необходимые гипотезы // Постсоветский институционализм. – Донецк, 2005.
5. Задорожный Г.В., Радченко Я.Ю. Социальная экономика как научная область постнеклассического экономического знания // Социальная экономика. – 2003. – № 4.
6. Задорожный Г.В. Социальная экономия в новой картине реальности // Социальная экономика. – 2005. – № 1–2.
7. Задорожный Г.В. Новое осевое время и социальная экономика: о теоретическом основании реализации императива выживания человечества в XXI веке // Социальная экономика. – 2006. – № 1–2.
8. Шабанова М.А. Социоэкономика: от парадигмы к новой науке // Общественные науки и современность. – 2006. – № 1.
9. Бородкин Ф.М. Социоэкономика. Статья 1. Путь к господству над хозяйством // Общественные науки и современность. – 2006. – № 4.
10. Бородкин Ф.М. Социоэкономика. Статья 2. После конца экономики // Общественные науки и современность. – 2006. – № 5.
11. Солженицин А.И. На возврате дыхания. – М., 2004.
12. Горелова Т.А. Доминанты морального сознания и поведения: эволюционный аспект // Человек. – 2005. – № 6.
13. Задорожный Г.В., Бервено О.В. Об очередной догме и панацее в экономической теории (институционализм – новый мэйнстрим?!) // Экономическая теория в XXI веке – 4 (11): Институты экономики. – М.: Экономистъ, 2006.
14. Личутин В. Польза красоты и красота пользы // Литературная газета. – 14–20 марта 2007 г.
15. Кутырев В.А. Могущественный раб техноса... // Человек – 2006. – № 4.
16. Булгаков С.Н. Философия хозяйства // Булгаков С.Н. Соч. в двух томах. Т. 1. – М., 1993.
17. Удовик С.Л. Особенности современной политико-экономической элиты Украины в контексте глобализации // Социальная экономика. – 2003. – № 1.
18. Бабич В.П. Основы современной отнологии: методология, проблемы, перспективы. – Харьков, 2006.
19. Котусенко Л. Деньги и дети // Эксперт. – № 8. – 26 февраля – 6 марта 2007.
20. Котляр А. О детоцентризме и прочих «измах» // Зеркало недели. – 17 марта 2007 г.
21. Рожен А. Ментальный крест – злоумышление поневоле // Зеркало недели. – 17 марта 2007 г.
22. Галковская Т. От чего худеют дождевые черви // Зеркало недели. – 17 марта 2007 г.
23. Панарин А.С. Искушение глобализмом. – М., 2002.
24. Шкода В.В. Философия in Action. – Харьков, 2004.
25. Панарин А.С. Православная цивилизация в глобальном мире. – М., 2003.
26. Вопросатель вечных вопросов // Литературная газета. – 22–28 ноября 2006 г.

27. Чешков М.А. Идея развития: необходимость и возможность реинтерпретации // *Общественные науки и современность*. – 2004. – № 5.
28. Ходр Георгий, Митрополит Гор Ливанских. Призыв духа. – К., 2006.
29. Епископ Венский и Австрийский Иларион (Алферов). Благословение или проклятие? Традиционные или либеральные ценности в споре между христианством и западной цивилизацией. Доклад на конференции Мирового общественного форума “Диалог цивилизаций”, Гавана (Куба), 29 марта 2005 г. // Епископ Венский и Австрийский Иларион (Алферов). *Православное свидетельство в современном мире: Доклады, интервью, слова*. – СПб., 2006.
30. Зеньковский В.В. Наша эпоха // Зеньковский В.В. *Русские мыслители и Европа*. – М., 1997.
31. Гальчинський А. Економічна наука: проблеми методологічного оновлення // *Економіка України*. – 2007. – № 3.
32. Покровский Н.Е. Побочный продукт глобализации: университеты перед лицом радикальных изменений // *Общественные науки и современность*. – 2005. – № 4.
33. Фукуяма Ф. *Конец истории и последний человек*. – М., 2005.
34. Зинченко В.П. Детство – ценность, а не объект проектирования и воспитания // *Общественные науки и современность*. – 2006. – № 1.
35. Филарет, Митрополит Минский и Слуцкий, Патриарший Экзарх всея Беларуси. *Путь жизнеутверждающей любви*. – К., 2004.

*ЯКОВЕНКО Л.І., доктор економічних наук, професор
Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ОСВІТІ

Остання четверть ХХ ст. характеризувалася суперечливими тенденціями у пошуках нової методології наукових досліджень, змінами загальнонаукових парадигм, переходом до постнекласичного типу наукового мислення.

У матеріалах першої всеукраїнської конференції „Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації” (1995 р.) [1] ми наголошували на тому, що дослідження лише економічної, так само як і інших окремих складових трансформації, є однобічним, не дозволяє врахувати усього спектру змін, а пошук відповіді на питання про якість трансформацій та про їх подальший перебіг є завданням цілої низки наук і можливий на основі застосування неформального міждисциплінарного підходу. Важливими напрямками аналізу в системі суспільних наук взагалі і нашої конференції, зокрема, вважаємо подолання традиційних дисциплінарних, системних, національних меж, фрагментації знань, дисциплінарно-різноманітних образів цивілізації, широту підходу і спеціалізацію одночасно, всебічний міждисциплінарний аналіз, який ми розглядаємо в якості нової форми виробництва знань.

Концептуальні підходи другої всеукраїнської конференції пов'язані з проблемами історичної зміни парадигм і методів знання у науці та в системі освіти. Це визначається тим, що сучасний світ, його трансформації потребують постійного оновлення та осмислення на кожному новому етапі розвитку суспільства. Розширення предметного поля дисциплін приводить до аналізу світоглядних, соціальних проблем взаємодії людського, природного і наукового факторів еволюції. Сьогодні для багатьох учених стало очевидним, що історично сформований стан справ, за якого вирішення загальнонаукових завдань проводиться на основі методології та аналізу фактів однієї науки, у багатьох випадках приводить до суб'єктивізму, оскільки учені розглядають науку через призму власної спеціальності і поширюють свої професійні методи досліджень, стереотипи, світосприйняття, інтереси на всі галузі знань. Усе більше дослідників висловлюють переконання, що сутність сучасних змін у суспільстві можна досліджувати лише на основі взаємодії різних наук, тобто міждисциплінарності.

Форми прояву міждисциплінарності в науці різноманітні – від постановки проблем, підходів до їх розв’язання, розвитку теорій, вияву зв’язків між ними до формування нових дисциплін. У науковій літературі зустрічаються різні варіанти сутності міждисциплінарності: дослідник застосовує мову, категоріальний апарат, поняття з однієї сфери науки для описання феноменів в іншій сфері; дослідник використовує поняття з різних наук для описання різних сегментів складного комплексу (приміром, у маркетингу активно використовуються поняття і концептуальні положення з економіки, соціології, політології, психології, педагогіки та ін. наук); дослідник відкриває і аналізує нову реальність, формує новий синтез, користується новою системою понять – у такому випадку йдеться про створення нової дисципліни. Міждисциплінарна інтеграція означає свого роду „парадигмальні щеплення” (за висловом В. Степіна), які відкривають інше, ніж раніше поле наукових проблем, стимулюють відкриття явищ і законів, які до такого „щеплення” взагалі не потрапляли у сферу наукового пошуку [2].

Одночасно з терміном „міждисциплінарність” взаємодія наук характеризується також поняттями „трансдисциплінарність” та „мультидисциплінарність”. Вивчення наукової літератури дозволяє зробити висновок, що ці поняття близькі, хоч і не тотожні. „Трансдисциплінарність” характеризує такі дослідження, які пронизують, проходять через різні дисципліни і виходять не лише за їх межі, а й за межі самої наукової сфери, на вищій мета-рівень, який уже є незалежним від тієї чи іншої дисципліни. Це, у свою чергу, має наслідком появу нових форм та різних ступенів взаємозалежностей, достатньо міцних форм структурних зв’язків на відміну від внутрішньонаукових зв’язків. Термін „мультидисциплінарність” означає дослідження предмета в межах кількох наукових дисциплін. Особливий статус має синергетика (динаміка нерівноважних систем) – зразок міждисциплінарної науки, новий напрям наукових досліджень, яка набуває статусу універсального узагальнення в аналізі процесів реального світу, у тому числі й різного роду трансформацій. Її характер спрямований на виявлення законів самоорганізації та коеволюції складних систем різноманітної природи, незалежно від властивостей їх складових.

Слід враховувати, що сучасні дискусії про суспільну роль науки у цілому, і суспільних наук, зокрема, досить часто виходять у площину суперечливих очікувань від них практичних результатів, оскільки наука має не лише забезпечувати суспільство надійними знаннями, але й одночасно за допомогою виробництва нових знань сприяти розв’язанню соціальних проблем. Наука все тісніше

вмонтовується у соціальний контекст, вимоги до її практичної релевантності (відповідності практиці) є формою прояву змін суспільної функції науки й одночасно висхідним пунктом наукової рефлексії її відносин із суспільством. Перспективи дослідження функцій науки вважаємо одним з наших завдань на майбутнє. Очевидна необхідність трансформації самих наукових досліджень від знань до дій, а суспільство при цьому слід розглядати як контекст науки, нових форм виробництва знань.

Малодосліджений і суперечливий напрям виміру нової форми знань – підключення, врахування та використання ненаукових знань. Останнє розглядаємо не у контексті включення дилетантів до наукових дискусій, а як ефективний напрям використання практичних і соціальних знань експертів у сфері політики, економіки, екології, представників зацікавлених груп, громадських організацій, які сьогодні охоче підключаються до обговорення проблем суспільного розвитку. Завдання учених – надання наукової форми постановкам соціальних проблем та сприяння впровадженню у практику виконаних на цій основі розробок.

Важлива риса нової форми організації наукового виробництва – рефлексивність і чутливість суспільства до наслідків науково-технічної діяльності, яка інституціоналізується у науковій диференціації, коли самостійними сферами дослідження стають, приміром, етика науки і техніки, соціальна оцінка технічного розвитку тощо.

Врешті-решт все це і створює основу міждисциплінарності та трансдисциплінарності аналізу процесів і явищ.

Пропонуємо виходити з того, що загальна наукова картина світу у цілому і суспільства, зокрема, може розглядатися як така форма знання, яка регулює постановку фундаментальних наукових проблем та цілеспрямовує трансляцію уявлень і принципів від однієї науки до іншої, як зазначає В. Степін, функціонує як глобальна дослідницька програма науки, на основі якої формуються її більш конкретні дисциплінарні дослідницькі програми [2]. Прикладом ефективних міждисциплінарних пошуків можуть служити роботи з економічної соціології, філософії економіки, економічної психології, екологічної економіки, історико-економічної та економетричної науки – це неповний перелік напрямів досліджень у площині економічних дисциплін.

Якщо звернутися до розвитку економічної науки, то неklasичні ідеї в ній зародилися і розвивалися ще на початку, а змістовно оформилися – у кінці ХХ ст. Для цього етапу характерним був внутрішньодисциплінарний синтез знань, тобто наукових знань,

нагромаджених всередині окремої монодисципліни. Методологія постнекласичної економічної теорії формується у наш час. Учені зазначають, що для цього періоду характерна міждисциплінарна взаємодія як мінімум за двома напрямками: синтез у межах суспільних наук та синтез в усьому просторі наукових знань без будь-яких обмежень [3]. Розуміння особливостей сучасної еволюції економічної теорії та методології базується на врахуванні кардинальних змін економічної картини світу: ролі факторів виробництва, структури праці, трудових відносин, форм і динаміки зайнятості населення. Важливою складовою постіндустріальної епохи визнається подолання притаманної індустріальному суспільству редукції людини до простого елемента виробництва; зростання внутрішньої свободи людини, зниження її залежності від господарських та політичних інститутів. Нове соціальне оточення, де замість матерії та енергії основними факторами виробництва виступають інформація та наукові знання, визначає як стратегічний потенціал суспільства, так і перспективи його розвитку. Це підштовхує учених до пошуку нових варіантів аналізу об'єкта дослідження, наближення економічної теорії до потреб загальноцивілізаційного розвитку, що вимагає оновлення її загальної методології, аналітичного інструментарію, понятійного апарату.

Загальна тенденція, яка має велике значення для розвитку економічної теорії – еволюція її характеру: від науки, яка розглядає теоретичні економічні сутності, виробничі відносини та механізми функціонування соціально-економічних систем, до науки, центральною фігурою в якій є людина, її потреби, якість життя, розвиток її потенціалу, що власне і формує основний міждисциплінарний контекст і має пронизати навчальні посібники, лекційні курси, аудиторні заняття з різних економічних дисциплін. Сьогодні економісти доходять висновку, що в аналізі сучасних реалій переходу до постіндустріального суспільства економічна теорія має відійти на другий план і поступитися першістю соціології [4].

Прикладом може служити активно застосовуване останнім часом різними суспільними науками поняття капітал – суто політекономічна категорія сьогодні аналізується за межами свого початкового змісту. Хоч у літературі і звучать застереження щодо недопущення стосовно цієї категорії „плутанини та логічних суперечностей” [5], однак пояснення структури і функціонування сучасного соціального світу неможливе без введення поняття капіталу у його економічній, культурній, інтелектуальній, політичній, соціальній та інших формах. Особливо актуальним (про що свідчать і статті, які увійшли до нашого збірника) є теоретичне та практичне обґрунтування соціального

капіталу та форм його конвертації. „Якщо не відмітати його (соціальний капітал – Л.Я.) з порога, як такий, що не має економічного змісту, спробувати осмислити як поняття, то варто звернути увагу на той факт, що споживчий капітал, необхідний для вироблення особистих благ, не формується в безповітряному просторі, а отримується в ході соціальних взаємодій. Найважливішим у цьому плані, мабуть, слід вважати освіту, яка сприяє напрацюванню соціально зумовленої частини споживчого капіталу” [6].

В історичному плані проблема міждисциплінарності виникає у процесі розділення наук, практично одночасно з виникненням нових дисциплін учені ставали вузькими професіоналами. Великий російський філософ Н. Мойсеєв зазначав, що це впливало й на освіту, у всіх вищих навчальних закладах було одне спільне – багатопредметність, прагнення до вузької спеціалізації, поступова втрата універсальності освіти. Вища школа в усьому світі стає схожою на Вавілонську вежу, будівники якої все гірше й гірше розуміють один одного й зовсім мало уявляють архітектуру вежі та мету будівництва. У середині ХХ ст. утворилася прірва між гуманітарними і природничими науками та відповідними напрямками освіти. Сьогодні і природознавство, і екологія все ще перебувають на периферії інтересів студентів, які спеціалізуються в області гуманітарних наук, а майбутнім програмістам, фізикам, інженерам недостатньо знань про розвиток сучасного світу та про процеси пізнання, хоча вони будуть вирішувати численні проблеми сучасної екології, політики, моралі. Усвідомлення проблеми фрагментарності сучасної науки, зростаючої суспільної потреби в освіті, яка виходить далеко за межі вузького професіоналізму, підготовки сучасної людини, яка має бачити світ у його цілісності, свого часу привело Н. Мойсеєва до думки про необхідність введення пропедевтичного курсу „Сучасне світорозуміння”. „Лише уявлення про загальну логіку розвитку світу ... допоможе подолати катастрофічні наслідки кризи, яка неблаганно насувається, а може й уникнути її” [7].

На сьогодні очевидно, що нова цивілізація має починатися не з нової економіки, а з нових наукових знань, підходів, нових освітніх програм. Декларацією конференції ЮНЕСКО з питань вищої освіти (1998) принципами сучасної освіти проголошені інноваційність, міждисциплінарність та трансдисциплінарність. У Болонських документах міждисциплінарність розглядається як одна з бажаних ознак нової якості вищої освіти. Її неформальна реалізація – вимога часу, однак перехід від усвідомлення необхідності до практичної реалізації міждисциплінарності досить суперечливий.

Зокрема, важливим є не лише процес донесення через освіту нової якості знань до свідомості індивідів, які на цій основі у подальшому прийматимуть рішення, спрямовані на зміни природи і суспільства. Слід враховувати, що зміст освіти виступає як єдність власне знання і ставлення суб'єкта до цього знання, позиціювання суб'єкта пізнання, усвідомлення ним сутності, цінності, індивідуальної актуальності знань. Отже, виникає проблема адекватності представлення у змісті освіти міждисциплінарності та сприйняття суб'єктом знань саме як міждисциплінарних. У цьому плані акценти зміщуються у бік суб'єктивного ставлення до знань. Спеціалісти застерігають від того, щоб розглядати міждисциплінарність як зовнішньо задану [8], таку, що реалізується, приміром, через включення до навчальних планів і програм додатково до фіксованого набору певної кількості дисциплін міждисциплінарного характеру, що характерно для жорстко дисциплінарно структурованої, організованої на основі економічної доцільності (зорієнтованої на забезпечення ринку праці спеціалістами певного профілю з метою відтворення професійної структури суспільства) освітньої системи.

В умовах відкритої освіти (системи, відкритої не тільки до зовнішніх соціокультурних процесів, а і до суб'єкта пізнання – студента) до міждисциплінарності слід підходити як до самостійно виробленої конструкції, особливого типу структурованого знання. У цьому випадку зміст освіти конструюється самим суб'єктом, через конструювання суб'єктивно привласнюється, стає надбанням суб'єктивної свідомості. Цей процес не самовільний, а такий, що свідомо управляється і спрямовується. Суб'єктивний характер міждисциплінарності стосується не лише студента, а й висуває нові вимоги до викладача, зокрема, вміння перебудовувати, переналаштовувати викладання, бути спеціалістом і мати глибокі знання з кількох споріднених галузей знання, знаходити контакт з будь-якою аудиторією незалежно від рівня її підготовки, інтегруватися у мережні структури і використовувати їх мобільність, володіти мультимедійними технологіями тощо.

Очевидно, що реалізація подібних підходів до формування змісту освіти без втрати її фундаментальних засад – процес складний, його організація потребує як мотивації, творчого підходу з боку викладачів і студентів, так і ефективного управління з боку навчального закладу та зацікавленості всього суспільства. На сьогодні в університетах програми, які б поєднували спеціальності, практично відсутні, вони не відповідають встановленим стандартам, навчання відбувається у межах факультетів, зв'язки між якими здебільшого

носять характер не наукового, а ділового співробітництва. Сподіватися, що запровадження кредитно-модульного навчання у рамках Болонської системи, а також рейтингове оцінювання знань уніфікують освітні системи й одночасно підвищать якість дипломів, також не доводиться. Характер інструктивних документів міністерства щодо впровадження Болонської системи у вітчизняних навчальних закладах свідчить, що вони сконцентровані переважно на форматі навчання, а не на його новій якості, не завжди зрозумілі, часто суперечливі, в них практично не йдеться про особу викладача і студента. „У разі суто формальної заміни одних (астрономічних годин) одиниць вимірювання навчальної роботи студентів на інші (залікові одиниці, кредити чи щось інше) зміни будуть так само неістотними, як перехід у вимірюванні зросту новонароджених, дітей і дорослих із сантиметрів на дюйми” [9].

Отже, короткий аналіз дозволяє констатувати, що сучасні принципи міждисциплінарності в наукових дослідженнях та їх реалізація в освітніх програмах – вимога часу і важливе завдання освітньої політики сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. – Полтава: Скайтек, 2005. – Т.1, Т.2
2. Степин В.С. Теоретическое знание. – М., 1999 / <http://www.philosophy.ru/library/stepin>.
3. Кривулин В.А. Междисциплинарность работ К. Полаanyi, постнеклассической науки и современного высшего образования / Материалы Интернет-конференции «60-летие выхода в свет «Великой трансформации» Карла Полаanyi: уроки для России» // www.management.edu.ru.
4. Балацкий Е. Экономическая наука: новые вызовы современности // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 1. – С.61–67.
5. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и форм их конвертации // Общественные науки и современность. – 2003. – № 2. – С.5–26.
6. Сабуров Е. Инвестиционный климат в образовании // Общественные науки и современность. – 2007. – № 1. – С. 5–16.
7. Моисеев Н. О мировоззрении и миропонимании // Экология и жизнь. – 1999. – № 4 // <http://www.ecolife.ru/index.shtml>.
8. Меньшиков И.В., Санникова О.В. Содержание образования: самоорганизация междисциплинарности и проблема управления / Материалы международного форума «Проекты будущего: междисциплинарный подход», 16–19 октября 2006, г. Звенигород // <http://spkurdyumov.narod.ru/MenSan.htm>
9. Корсак К. Міфи про Болонський процес // Дзеркало тижня. – 2005. – № 35.

*ТЮТЮННИКОВА С.В., доктор экономических наук, профессор
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА: ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В УСЛОВИЯХ ПОСТРОЕНИЯ СОЦИАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО РЫНОЧНОГО ХОЗЯЙСТВА

Рыночная трансформация экономики обострила и актуализировала проблему роли государства в экономике. Несмотря на то, что государство в экономике присутствует всегда, споры о его оптимальном объеме никогда не утихали. История развития теории государства в экономике имеет некую содержательную цикличность. «Модели «сильного» или «слабого» государства условно сменяют друг друга в соответствии с содержанием текущих событий. Кризисные обстоятельства порождают теории активного вмешательства государства в социально-экономические процессы. В свою очередь, обстановка относительного благополучия становится условием появления школ, доказывающих необходимость сокращения вмешательства государства» [1, с.187]. Закономерно поставить вопрос о том, к каким условиям следует отнести условия рыночных преобразований в постсоциалистических странах с точки зрения потребности участия в них государства.

Если ответить на этот вопрос с точки зрения оценки характера рыночных преобразований, то можно получить и соответствующий ответ. Если рыночные преобразования не сводятся только к демонтажу предшествующей системы, а направлены на формирование открытой, конкурентоспособной, интегрированной в мировую систему экономики, обеспечивающей растущее благосостояние граждан, то это сложная и многоплановая деятельность по качественной модернизации экономики и общества. И она требует «от всей страны колоссальной, долгосрочной, целеустремленной и последовательной работы, обновления капитала и перестройки инфраструктуры, но всего более – серьезного повышения качества человеческого капитала, профессионализма, образования, здоровья и долголетия, деловой и трудовой этики, изменения менталитета» [2, с.26].

Задачи рыночной модернизации усложняются тем, что они протекают в условиях неопределенности и рисков развития, которые уже сами по себе требуют от государства адекватных ответов на новые вызовы времени. В этих условиях ответ на вопрос – «много» или «мало» должно быть государства в экономике – переходит в иную плоскость – качественную: каким должно быть государство – сильным или слабым.

Содержание поставленных задач обуславливает потребность в сильном государстве. Мы полностью разделяем утверждение известного американского философа Ф. Фукуямы о том, что «построение сильного государства – одна из наиболее важных проблем мирового сообщества, так как слабость и разрушение государств служит источником многих наиболее серьезных мировых проблем: от бедности до СПИДа, наркотиков и терроризма» [3, с.5].

Обратим внимание на тот факт, что экономика является подсистемой общества, очень важной, жизненно необходимой, но все же подсистемой. Существование социума первично, исходна и его этническая определенность. Таким образом, социум формирует, создает экономическую систему, обслуживающую его, создающую необходимую ему материальную базу. Хозяйствующий социум создает национальную экономику, в которой соединяются, синтезируются социальное и экономическое, общее, особенное, закономерное и национальное.

Экономическая деятельность социума опосредуется государством через социально-экономическую политику и регулирование социально-экономической жизни общества. «Социально-экономическая политика государства представляет собой систему действий, направленных на формирование, поддержку, защиту конкретного социально-экономического строя общества с определяющими его формами собственности, характерными социальными устоями, типичной социальной структурой, специфической практикой образования доходов, сложившимися представлениями о приемлемом уровне жизни социума и отдельных его представителей, богатстве и бедности, избранности одних и неудачливости других. Одновременно социально-экономическая политика государства это не только система поддерживающих и защищающих действий, но и система мер подавления социально-экономических процессов, представляющих опасность названным выше устоям» [1, с.182].

В характере проводимой государством социально-экономической политики как в зеркале отражаются особенности взаимодействия общества (социума) и экономики. Это взаимодействие проявляется на нескольких уровнях: общество – государство, общество – экономика, государство – экономика. В перспективе это взаимодействие должно стать механизмом передачи целей и задач максимально полного и гармоничного развития общества. Однако это взаимодействие в реальной жизни протекает намного сложнее и противоречивее даже в развитых странах, не говоря уже о развивающихся экономиках.

Рыночная трансформация экономики – это не самоцель, это способ более эффективного решения задач, стоящих перед обществом. Не случайно ориентиром для преобразований в сфере экономики выбрана социально ориентированная экономика, а это накладывает на государство, как инициатора, проводника и арбитра трансформации необходимость решения определенных и достаточно сложных задач. В самом общем виде эти задачи сводятся к следующим.

Во-первых, переналадка экономики, функционировавшей в командно-административной системе на рыночные принципы хозяйствования. Решение этой задачи предполагает реализацию целого комплекса сложных преобразований в базовых отношениях собственности и технологических процессах, разделении труда и кооперации, инновационной направленности развития и т.д. Это должно найти отражение и закрепление в системе новых эффективных институтов.

Социальная ориентация рыночных преобразований означает, что государство не позволяет рыночной экономике установить свое господство над социумом. Содержание реформирования экономики в Украине свидетельствует об обратном. В нашей стране экономика активно устанавливает свое господство над обществом, перенося рыночные принципы на общественные отношения. Более того, это господство получает государственное содержание, т.е. государство вместо проводника и защитника интересов общества проводит и защищает интересы крупного бизнеса.

Во-вторых, формирование партнерских отношений в обществе по поводу основного проекта – создания социально ориентированного рыночного хозяйства. Отметим, что поворот к социуму экономически возможен только в случае, когда на политику, проводимую государством начинают активно и непосредственно влиять народные массы, различные общественные организации. Поворот экономики в сторону социума может означать его все большую ориентацию на совокупные общественные потребности, а не на совокупный спрос.

К сожалению в условиях рыночных преобразований в Украине социальная ориентация осуществляется очень слабо. Об этом свидетельствуют следующие процессы:

1. Обеднение основной части населения. Около 30% населения Украины относится к бедным слоям общества. Принятая в стране стратегия преодоления бедности реализуется слабо и достаточно формально.

2. Рост социального неравенства населения. За короткий период времени достаточно социально однородное общество превратилось в общество, разделенное на небольшую группу богатых и очень

богатых людей и большие слои бедного и очень бедного населения. Средние слои общества в количественном отношении не только не многочисленны, но и в содержательном плане не превратились в средний класс – оплот стабильности и благополучия.

3. Падение духовности и нравственности в обществе, ведущие к его деградации. В этих условиях общество становится не способным давать правильные сигналы развитию экономики, формировать и контролировать ее социальную направленность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Макаров С.П. Государство как субъект социально-экономических процессов // Философия хозяйства. – 2005. – № 4–5. – С.180–195.
2. Ясин Е. Государство и экономика на этапе модернизации // Вопросы экономики. – 2006. – № 4. – С.4–30.
3. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Френсис Фукуяма. – М.: АСТ Хранитель, 2006. – 220 с.

*АНТОНЕНКО Л.А., доктор экономических наук, профессор
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ В УСЛОВИЯХ ДЕФОРМАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ УКРАИНЫ

В начале XXI в. в экономической науке сложилось устойчивое представление о безальтернативности инновационного пути развития. В инновационной модели развития аксиоматичным звеном выступает сочетание вертикальной и горизонтальной интеграции университетской науки (классических университетов европейского типа) со всеми участниками инновационного процесса. В качестве таковых выступают субъекты хозяйственной деятельности вне зависимости от форм собственности наукоемких отраслей национальной экономики.

Целью статьи является обоснование невозможности эффективной, устойчивой горизонтальной интеграции университетской науки в условиях деформации рыночной модели экономики в Украине. При этом исходным методологическим положением выступает структура прибыли национальной экономики Украины, в которой проявлением глубинной деформации рыночной модели является недопустимо низкий удельный вес сферы производства.

Особенностью украинской национальной экономики в начале XXI в. стало два новых проявления, не нашедшие, на наш взгляд, пока освещения и осмысления в научном анализе. Первой особенностью является то, что в 1992 г. банки Украины получили 36,5% прибыли всего народного хозяйства; в 1995 г. они имели 60,0%, коммерческие структуры – 25–28%, в то время как промышленность и сельское хозяйство – лишь 12–15%. В 2004 г. официальная прибыль банков и коммерческих структур приблизилась к 90%. Для сравнения отметим, что в японской модели, которая, как известно, является самой прогрессивной по критерию ресурсо- и энергоемкости, а также экологической безопасности производства, ситуация противоположная. Так, например, прибыль страны сформирована таким образом, что банки имеют менее 1% прибыли промышленности и сельскохозяйственных товаропроизводителей; коммерческие структуры – около 4%, производственники – 92–95%. При этом 70–85% прибыли производственный сектор ежегодно направляет на стимулирование процессов расширенного воспроизводства. Аналогичная ситуация характерна для подавляющего большинства развитых стран мира.

Второй особенностью нашей экономики в начале 2007 г. выступает проявление закона смены поколений в национальной фундаментальной науке, в том числе и университетской. Ее проявлением, на наш взгляд, в настоящее время кроме общеизвестных закономерностей выступают два ранее неизвестных фактора. Первый из них, по нашему мнению, состоит в том, что новое поколение докторов естественных наук в возрасте 40–50 лет выросло за период явного усиления материальных факторов стимулирования своего труда при активном участии государства в снижении роли гражданского патриотизма. Ориентация на будущее в ущерб своим нынешним материальным интересам у нового поколения ученых заметно ниже, чем у их коллег старшего возраста.

Вторым фактором является нарастающий разрыв в уровне реальной заработной платы докторов наук Украины в сравнении с развитыми странами Европейского Союза (в 20 и более раз) и соседней Россией (в 5 и более раз).

К этому следует добавить, что вся мировая экономика, локомотивом которой являются транснациональные компании (ТНК), вступили в очередную фазу „великих потрясений” (2005–2017 гг.) мировой экономики. Поэтому мировые лидеры ищут новые механизмы увеличения своего научного потенциала, в том числе и за счет стран Восточной Европы. Например, в США давно сложилась простая и надежная система определения потребности в научных кадрах. Ее основными звеньями являются: учет собственной потребности университетов, предусматривающий привлечение не только своих выпускников, но также аспирантов и молодых преподавателей других престижных учебных заведений; посредническо-информационная деятельность различных специализированных профессиональных обществ; отработана конкурсная система приема на службу в государственных учреждениях; разветвленная сеть личных связей (в том числе бывших выпускников университетов). Такой работой по всему спектру групп специальностей, включаемых в официальный справочник профессий, согласно своему уставу занимается Министерство труда США.

Университетские ученые являются самым динамичным элементом в экономической науке США и определяют ее особенности. Работники вузов составляют примерно половину экономистов-аналитиков и теоретиков США. Около 1/3 из них заняты по преимуществу исследовательской работой. По специальным контрактам и по приглашению они выполняют значительную часть заданий государственных органов, работ научных обществ и фондов. Именно в университетах под вполне реальной защитой

академических свобод и твердых гарантий „пожизненной” профессорской должности выполняется основная масса фундаментальных работ.

Одной из дополнительных проблем является то, что продукт умственного труда – наука, – как отмечал еще К. Маркс, – всегда ценится ниже ее стоимости. Упрощая определения, можно отметить, что научный труд представляет собой преимущественно творческо-познавательную деятельность, направленную на систематизацию известных и выявление новых достоверных знаний для последующего их научно-практического использования.

На уровне методологического принципа функционирования инновационной модели развития попытаемся оценить нынешнюю ситуацию в Украине. То обстоятельство, что прибыль в нашей стране имеют только банки и коммерческие структуры, а не сфера производства в лице предприятий наукоемких отраслей, не позволяет ориентироваться на участие наукоемких производств в горизонтальной и вертикальной интеграции. Как известно, устойчивая эффективная интеграция фундаментальной науки зиждется на рыночном спросе наукоемких отраслей национальной экономики в новых разработках прикладной науки. В нашей стране традиционно прикладная наука была представлена, и сохраняется в значительной мере в настоящее время, в отраслевых научно-исследовательских государственных институтах и мощных проектно-конструкторских и научно-исследовательских подразделениях крупных научно-производственных объединений. Так, например, в г. Харькове, крупнейшем мегаполисе современной Европы, такие подразделения сформировались и успешно функционируют в НПО „Турбоатом”, „Электротяжмаш”, завод имени Малышева, Харьковский авиационный завод и других.

Например, чтобы стимулировать фундаментальные исследования в области конструирования турбин нового поколения, нужны новые разработки специалистов в области геометрии, сопротивления материалов, новых типов смазок, гидравлических систем и много другого. Но, как известно, в чистом виде плоды теоретиков в области сопротивления материалов производству не нужны. Им нужны проектные разработки новой формы, например, лопатки турбины с измененной (порой невероятной и причудливой) геометрией. То есть, между результатами фундаментальных исследований и производством в цепи горизонтальной интеграции наукоемкого производства находится два очень важных звена: прикладные исследования и опытно-конструкторские разработки с современной экспериментальной базой. При отсутствии прибыли в

сфере производства эти два звена при любой форме долевого участия наукоемкого производства не могут выполнить свою роль. То есть, выделить из собственной прибыли по своему усмотрению часть средств на инвестирование научно-прикладных разработок для повышения конкурентоспособности своей продукции на мировом рынке.

На наш взгляд, в известной нам литературе, включающей нормативно-правовую базу по инновационной модели развития в нашей стране, пока отсутствуют признаки научного осмысления вышеизложенной ситуации. С позиций зарубежного опыта (США, Японии, ФРГ, Китая и др.) существует два принципиально разных сценария решения этой проблемы. В контурном упрощенном виде они могут иметь такую форму государственного регулирования.

Первый вариант состоит в установлении государством на длительный период для банковской системы страны нормативов долгосрочного кредитования наукоемкого производства приоритетных отраслей (прообраз того, что сделал президент США Ф. Рузвельт в период Великой депрессии, когда пришел к власти). Ожидать от наших банкиров удовлетворения своих меркантильных беспредельных амбиций при явном ущербе национальным интересам страны было бы наивным.

Второй вариант может иметь характер точечного (выборочного) государственного регулирования приоритетных отраслей наукоемких производств уже имеющих мировой уровень развития. Это предполагает выделение в наукоемких отраслях экономики (аэрокосмической, авиастроительной, точного машиностроения, приборостроения, энергомашиностроения и других) основных участников горизонтальной научно-производственной интеграции. Например, Харьковский аэрокосмический университет, соответствующие научно-исследовательские государственные учреждения и сеть авиастроительных заводов и компаний под руководством Министерства экономики и отраслевого министерства могут иметь Национальную программу на 30–50 лет развития. В такой программе, на наш взгляд, очень важно принять выверенные Европейским Союзом соотношения в уровне заработной платы между собственником и наемными менеджерами, с одной стороны, и между учеными различных звеньев всей цепи вертикальной интеграции и их коллегами, занятыми в сфере производства (не собственниками), с другой стороны. Как известно, в Германии, Франции, Италии, Швеции и других странах сложились примерно одинаковые для развитых стран ЕС соотношения в уровнях заработной платы между указанными группами работников науки и производства.

На наш взгляд, именно соотношение заработной платы выступает ключевым элементом построения долговременной, эффективной модели горизонтальной интеграции наукоемкого производства. Если мы хотим иметь продукты овеществленного труда наукоемких отраслей на уровне мировых, нам нужно признать в качестве исходной аксиомы, что и уровень оплаты труда должен приближаться к мировому. Ответом положительного характера на такую возможность выступают данные нашей печати, указывающие на огромные сверхприбыли „новых” собственников в сфере банковского, торгово-посреднического и другого бизнеса. Такие сверхприбыли невозможны в развитых странах ЕС, куда мы стремимся вступить в качестве равноправного партнера. Следовательно, и моделирование национальной интеграции в наукоемких отраслях может быть реально обеспечено лишь при ориентации на проверенные временем модели развитого Запада. Непонимание этого лишь усилит отставание по фазе и уровню развития Украины при всем нашем желании игнорировать мировой опыт или претендовать на собственную оригинальность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань // Економіка України. – 2004. – № 4. – С.12–13.
2. Иноземцев В. Возвращение Европы. В авангарде прогресса социальная политика в ЕС // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 2. – С.3–7.
3. Кун Т. Структура научных революций (логика и методология науки): Перевод с англ. – М.: Прогресс, 1975. – 288 с.
4. Пантин В.И. Волны и циклы социального развития: цивилизационная динамика и процессы модернизации. – М.: Наука, 2004. – 246 с.

*МАЗУРОК П.П., доктор економічних наук, професор
Криворізький економічний інститут Київського
національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТІВ РИНКУ ПРАЦІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Сучасний стан ринку праці в Україні характеризується наявністю комплексу проблем. Серед них найважливішими є такі: співвідношення між попитом і пропозицією праці; значна середня тривалість безробіття; наявність вимушеної неповної зайнятості; складна ситуація щодо працевлаштування окремих соціально-демографічних груп населення (жінки, молодь, сільське населення, інваліди); проблеми зайнятості в депресивних регіонах, монофункціональних містах; поширення неформальної та тіньової зайнятості; необхідність підвищення рівня професійної освіти, професійного навчання працівників, що забезпечує їхню конкурентоспроможність відповідно до сучасних умов розвитку економіки і структурних зрушень, що відбуваються на ринках товарів (послуг); забезпечення належного рівня оплати праці, що є важливим фактором підвищення життєвого рівня населення і розширеного відтворення робочої сили.

Метою економічних реформ, які здійснюються в Україні, є формування соціально орієнтованої ринкової економіки. Зокрема, одним із найважливіших напрямів реформування визначено створення умов для становлення і розвитку національного ринку праці та його інститутів, які б забезпечували ефективне функціонування всіх складових (див. рис. 1).

Ринок праці для забезпечення своєї діяльності потребує функціонування певної інституціональної інфраструктури. Інституціональна інфраструктура ринку праці – це правила і норми, які визначають характер взаємодії, взаємовідносин усіх суб'єктів ринку праці; це сукупність соціальних інститутів, які здійснюють посередницькі функції між працівниками та роботодавцями, збирають і надають інформацію про наявність вакансій, сприяють підготовці й професійному навчанню кадрів, створенню робочих місць, забезпеченню ефективної зайнятості працездатного населення та соціального захисту у визначеному реальному інституціональному середовищі.

Сучасна вітчизняна інфраструктура ринку праці в Україні як складова системи ринкової інфраструктури перехідного періоду є, на нашу думку, цивілізованою формою відносин між людьми. Сутність і

зміст інфраструктури ринку праці повніше розкриватиметься у пропонованих для неї функціях: інформаційна, регулююча, стимулююча, розподільна, прогностична, міжнародна. Інституціональне забезпечення розвитку інфраструктури ринку праці є найважливішою умовою позитивної трансформації та розвитку економічної системи. В Україні інфраструктура ринку праці та її інститути продовжують формуватися й удосконалюватися. В останні роки в Україні багато зроблено в інституціональному облаштуванні ринку праці.

Рис. 1. Інститути ринку праці та його інфраструктура

Одним з пріоритетних напрямів і шляхів вирішення соціальних проблем ринку праці в Україні є формування відповідного нормативно-правового поля. Це зумовлено погіршенням захисту прав громадян у трудовій сфері: порушенням законодавства про працю і охорону праці, особливо щодо оплати праці за час простоїв з вини адміністрації підприємств, компенсації у зв'язку з несвоєчасною виплатою заробітної плати, відшкодуванням втрат потерпілим на виробництві, розрахунками при звільненні, збільшенням кількості випадків незаконного звільнення з роботи працівників, відмови у прийнятті на роботу, несвоєчасною виплатою заробітної плати тощо. Така ситуація пов'язана зі змінами соціально-економічних умов

функціонування робочої сили, невідповідністю чинних норм трудового законодавства новим суспільним та економічним відносинам, послабленням державного регулювання зайнятості та контролю за дотриманням законодавства про працю. Вона призводить до зростання соціальної напруги в суспільстві, збільшення кількості трудових конфліктів тощо.

Формування ринкових відносин і становлення в Україні демократичної держави зумовлюють зміну цільових настанов освіти та професійної підготовки як соціальної системи та інституту інфраструктури ринку праці. При визначенні ролі освіти у суспільно-економічному розвитку головний акцент ставиться на якості підготовки спеціалістів, їхній кваліфікації, високому професіоналізмі, професійній освітній функції. Адже саме освіта збагачує знання людини, які є головним ресурсом постіндустріального суспільства. Однак освіта має підвищувати і культуру людини, виховувати високі моральні якості: чесність, порядність, відповідальність, патріотизм. Інакше кажучи, освіта – це не лише активний чинник розвитку економіки, а й могутній фактор всебічного розвитку людини, формування і функціонування громадянського суспільства. Освіта є необхідною умовою розвитку демократії, бо саме глибоке розуміння суспільних процесів дає змогу усвідомлювати свою участь у розробці і застосуванні державних рішень, визначатися при виборі певного варіанту суспільного розвитку.

У розвитку вищої освіти в Україні наростають прогресивні тенденції, які, зокрема, виявляються у збільшенні обсягів та вдосконаленні структури підготовки кадрів. Разом з тим великі проблеми викликає недостатність фінансових ресурсів, нерівномірність розвитку вищої освіти по регіонах України, нерівність громадян у доступі до безплатної вищої освіти, працевлаштування випускників вищої школи відповідно до здобутої спеціальності. Важливим напрямом діяльності у галузі вищої освіти є міжнародне співробітництво, завдання якого полягає у забезпеченні інтеграції національної освіти у міжнародний освітній простір. Інтеграція вищої освіти України в Європейське Співтовариство стає дедалі динамічнішою і досконалішою. Упродовж 2001–2006 рр. активізувалася співпраця із зарубіжними країнами, зокрема з країнами-членами Європейського Союзу, їхніми центральними державними органами управління освітою й вищими навчальними закладами. Подальший розвиток системи вищої освіти має бути спрямований на інтеграцію в європейський освітній простір.

В умовах трансформаційної економіки суттєво зростає актуальність проблеми професійно-трудового становлення та професійної підготовки молоді. Свідомий вибір професії, високий рівень загальноосвітньої та фахової підготовки підростаючого покоління є певною гарантією підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку робочої сили. Для всебічного соціально-економічного розвитку молодіжного сегменту в потрібному напрямі слід, по-перше, стимулювати роботодавців активно сприяти ефективній інтеграції молоді у сферу соціально-трудових відносин, у тому числі на ринку праці, по-друге, поліпшувати професійно-кваліфікаційні характеристики молоді. Напрямами вирішення цього є: розробка нових підходів щодо механізму формування та розміщення державного замовлення на підготовку кадрів із визначенням у ньому повноважень заінтересованих центральних та місцевих органів виконавчої влади, соціальних партнерів, роботодавців, навчальних закладів; розробка нових підходів щодо механізму взаємодії навчальних закладів і підприємств з питань забезпечення підготовки кадрів, удосконалення змісту освіти, підвищення якості професійно-практичної підготовки молоді, відповідальності роботодавців за використання кваліфікованої робочої сили; розробка механізму працевлаштування випускників вищих та професійно-технічних навчальних закладів з пристосуванням певного організаційно-розпорядчого механізму до умов ринкової економіки в суспільстві; створення дійової системи професійної орієнтації молоді на професії, в яких є потреба на ринку праці, та забезпечення індивідуального підходу щодо надання профорієнтаційних послуг молодим громадянам; проведення моніторингу працевлаштування випускників, їх закріплення на першому робочому місці та професійного просування; вивчення та аналіз оцінки роботодавцями професійного рівня підготовки випускників.

Таким чином, інституціональне забезпечення державного регулювання ринку праці в Україні має слугувати кільком основоположним цілям: 1) створенню й розвитку інститутів ринку праці як економічного, так і соціального середовища, тобто „правил гри” для забезпечення загальних умов функціонування трансформаційної економіки; 2) забезпеченню відповідних умов для формування інститутів інфраструктури ринку праці, дії ринкового механізму відповідно до кінцевих і поточних потреб суспільства; 3) розробці й розвитку механізмів регулювання базових та зовнішніх інститутів ринку праці, які сприяють забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганню безробіттю, створенню нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва, надання соціальних послуг

населенню. Формування ринкових відносин і становлення в Україні демократичної держави зумовлюють зміну цільових настанов освіти та професійної підготовки як соціального інституту інфраструктури ринку праці для забезпечення потреб держави у фахівцях різних професій і рівнів кваліфікації конкурентоспроможних на ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозів.; Фенікс. – 2003. – 1008 с.
2. Мазурок П.П. Методологічні та інституціональні основи визначення інфраструктури ринку праці України // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 1. – С. 17–22.
3. Норт Д. Інституції, інституціональна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
4. Тарасович В.М. Інституціональна еволюція: від протоінститутів – до інститутів // Економічна теорія. – 2005. – № 2. – С. 64–79.
5. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. / Пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 464 с.

СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО: К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ

Социально ориентированная модель развития, основанная на свободном сосуществовании разных форм собственности и сильной социальной функции государства, является, на наш взгляд, не только одной из ведущих общемировых тенденций в качестве теоретических концепций, но и наиболее успешным и устойчивым путем дальнейшего развития как для развитых, так и для развивающихся стран, и, особенно, для стран «постсоветского» лагеря, осуществляющих переход к рыночной форме хозяйствования.

В основе социально ориентированной модели развития лежит понятие «социального государства». Именно формирование социального государства и является, на наш взгляд, приоритетной задачей для трансформационных стран (Украины, Беларуси, России и т.д.). Рыночная экономика, которую так настойчиво «строят» наши страны не является эффективным самоадаптационным механизмом, провалы рынка требуют серьезного государственного вмешательства в экономические процессы. Важность государственного регулирования и воздействия на экономическую конъюнктуру считается общепризнанным еще со времен Дж. М. Кейнса. Вопрос заключается в том, каким должно быть вмешательство государства, какую конечную цель оно преследует, помимо повышения экономической эффективности, увеличения темпов экономического роста, достижения макроэкономической стабильности.

Такой задачей номер один для государства должно стать достижение максимальной отдачи от его функционирования для всех членов общества. Под максимальной отдачей мы подразумеваем создание наиболее благоприятных условий для всего общества: высокого уровня и качества жизни, равенства возможностей, безопасного существования, благоприятных условий для социальной адаптации. Т.е. развитие государства невозможно без развития каждой отдельно взятой личности. Эти условия в наибольшей степени позволяют реализовать именно модель «социального государства».

Концепция «социального государства» это не только теория, она нашла широкое применение в различных странах. Яркими примерами социального государства являются «германская» и «шведская» модели развития. Но в Украине использовать чью-то национальную модель не имеет смысла, так как налицо различия в культуре,

ментальности и базовых позициях. Следует, используя опыт других стран, формировать свою национальную модель социального государства с учетом специфики экономической и социальной составляющих.

Именно социальное государство способно преодолеть стихию рынка, создать равные экономические и социальные возможности для всех слоев общества, обеспечить максимальную социальную справедливость. Социальное государство – это государство, политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человека.

Понятие «социальное государство» призвано подчеркнуть, что социальные проблемы являются приоритетными для данного государства. Социальное государство должно прежде всего опираться на господство права и обеспечивать гарантии соблюдения прав и свобод человека, а также создавать гражданам возможность свободно реализовывать трудовой и интеллектуальный потенциалы, чтобы на этой основе они обеспечили себе и своей семье материальное и социальное благополучие. Для этого необходимо установление равновесия основных социальных сил в обществе.

Социальная ориентированность экономики обусловлена прежде всего направленностью на повышение жизненного уровня вследствие экономического роста. Для реализации социальной направленности очень важным является создание эффективного экономического механизма хозяйственной деятельности, который был бы адекватным социально-экономической среде и стратегии социального государства. Кроме того, экономическая структура в социальном хозяйстве должна воспроизводить социальную структуру и общественные отношения, характерные для данного общества.

По-нашему мнению, сущность социального государства сводится к тому, что рыночная экономика становится инструментом развития социума. «Поворот экономики ко всему социуму обнаруживается в том случае, когда на социально-экономическую политику государства начинают непосредственно влиять так называемые «широкие народные массы»: наемные работники, мелкие и средние предприниматели, люди свободных профессий и т.д. Экономика тем больше подчиняется социуму, чем определеннее она ориентируется не на совокупный рыночный спрос, а на совокупные общественные потребности» [1, с.184].

Социальная ориентированность экономики выражается в подчиненности производства потребителю, удовлетворении социальных потребностей населения, а также в необходимом социально приемлемом перераспределении доходов, аккумуляции

средств для оказания помощи малообеспеченным, и предоставлении социальных гарантий всему населению. Таким образом, речь идет о приоритете социальной защиты и социальной справедливости над экономической эффективностью, которые обеспечиваются государственным регулированием экономики, прежде всего, посредством перераспределения созданных благ, налоговой политики, правового обеспечения.

Формирование социального государства – это очень сложный, длительный и достаточно противоречивый процесс. Он предполагает определенный уровень зрелости гражданского общества и развитости экономического базиса. Только в условиях их равновесия возможна ситуация, когда государство в качестве особого социального института будет проводить социально-экономическую политику, соответствующую природе и целям общества.

Социальная политика в социальном государстве является ориентиром и стимулом для развития рыночного хозяйства. Главное условие проведения социальной политики, по нашему мнению, это эффективное проведение экономической политики. Очень важным шагом в рамках социальной политики становится качественное реформирование таких отраслей социальной сферы как образование, наука, здравоохранение, культура, средства массовой информации, спорт, туризм, социальная помощь и социальное страхование, пенсионное обеспечение, охрана труда и пр.

Безусловно, для эффективного развития социального государства необходимо иметь или создать высокий экономический потенциал, ведь только через его реализацию государство будет способно выполнять свои социальные функции высококачественно. Создание социально ориентированного государства напрямую зависит от эффективности функционирования экономики, и, наоборот, развитие экономической системы зависит от тех социальных ориентиров, которые определило государство. Для создания и развития социального государства необходима глубокая теоретическая разработка концептуальных основ формирования целостной, комплексной программы, предусматривающей не только основные положения, но и механизмы их реализации (прежде всего экономические).

ЛИТЕРАТУРА

1. Макаров С.П. Государство как субъект социально-экономических процессов // Философия хозяйства. – 2005. – № 4–5. – С.180–190.

КУШНІР Л.Л., кандидат економічних наук, доцент
КУШНІР Л.М., кандидат географічних наук, доцент
Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г.Короленка

ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ІСТОРІЮ ПРОБЛЕМИ

Дедалі більше регіонів у складі країн стверджуються як відносно автономні й самостійні одиниці соціально-економічного розвитку. Це узгоджується не лише із загальною логікою поглиблення демократичного устрою суспільства, але в першу чергу відображує історичну закономірність ускладнення всієї системи господарських відносин, сталу тенденцію до їх гармонізації.

Поняття про економічну гармонію досить своєрідне. Його еволюція пройшла через достатньо широкий спектр уявлень: від вузького розуміння майже автаркічного розвитку виробничих комплексів окремих регіонів, до розширеного тлумачення регіональної гармонії як комплексного розвитку з включенням питань спеціалізації всього господарства, задач раціонального використання ресурсів, ефективного розвитку соціальної сфери, збереження довкілля і т.п. Як може свідчити історія й методологія регіональної політики, розуміння гармонізації регіонального розвитку поступово набувало кількох основних модифікаційних форм:

- масштабне освоєння нових територій та індустріалізація в СРСР і США, державна допомога кризовим регіонам у США та країнах Західної Європи (20–30 роки ХХ ст.);
- деконцентрація промисловості і деагломерація міст у Європі і США, регулювання пропорцій регіонального розвитку і стимулювання імпульсів економічного зростання шляхом корекції галузевої структури господарства та створення нових високотехнологічних виробництв або їх комплексів у СРСР, Європі, Японії, США, країнах Латинської Америки та інших країнах і регіонах світу (50–70 роки ХХ ст.);
- реструктуризація господарства старопромислових та депресивних регіонів США і Західної Європи на основі ідей постійного технологічного оновлення, лідерства у науково-технічному прогресі та розвитку малого підприємництва (80-90 роки ХХ ст.);
- гармонійний самобутній розвиток регіонів західних країн і Японії шляхом якомога повнішого врахування кола інтересів їх населення та його активної участі в самоврядуванні (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.).

Така схема еволюції змісту і періодизації заходів регіонального впливу дозволяє помітити, що роль держави в регіональному розвитку поступово змінювалася. Спочатку вона зводилася до освоєння територій, вирішення проблем соціально-економічного характеру (передусім безробіття), розв'язання окремих суперечностей у розміщенні продуктивних сил, спричинених сформованою у попередній період структурою виробництва, нераціональним використанням ресурсного потенціалу, слабкістю існуючої ринкової інфраструктури тощо. У подальшому вона все більше стала схилитися до забезпечення регіональної єдності і цілісності відтворювальних процесів, до формування зацікавленості всіх господарюючих суб'єктів в активній соціально-економічній діяльності. Починаючи з кінця 50-х років XX ст. країни Заходу поступово відводять регіональній політиці роль самостійного напрямку державної діяльності. Важливість її стає настільки очевидною, що в цей час практично в усіх із них при вищій виконавчій владі починають активно діяти спеціальні органи з її реалізації [1, 2, 3, 4, 5].

Аналіз провідних концепцій регіональної науки, що сформувалися у цей період, дозволяє виявити два інтегруючих підходи до розуміння сутності, змісту, критеріїв і завдань гармонійного розвитку регіону. По-перше, це комплексність, пропорційність, збалансованість усіх елементів регіональної економіки. По-друге, це пріоритетний розвиток найбільш перспективних галузевих чи міжгалузевих комплексних формувань, так званих, полюсів зростання або кластерів.

Виходячи з виключної важливості економічної категорії комплексного розвитку, зупинимося на її розгляді більш детально. Поняття економічної комплексності надзвичайно багатогранне за науковим змістом. Досі немає єдиного загальновизнаного тлумачення його сутності. Це ж стосується і поняття регіональної комплексності, яка у вітчизняній науці вважається провідним індикатором стану регіональної економіки. Поряд із тим, у буквальному перекладі з латини слово „комплекс” означає набір функціональних елементів, тобто, систему. Звідси слідує зміст провідної ідеї регіональної комплексності, а саме: комплексний регіональний розвиток – це розвиток сповнений вигід, більш упорядкований, більш економічний за валовими витратами грошового капіталу, речовини, енергії, праці, бюджетом часу тощо. Основна ідея сучасного економічного регіоналізму якраз і полягає у формуванні економічної комплексності як штучно керованого процесу, що приводить до органічного поєднання і гармонійного соціально-економічного розвитку всіх елементів регіонального господарства.

В умовах ринкової економіки процеси комплексоутворення набувають найрізноманітніших рис, різнопланового характеру і спрямовуються на отримання максимальних суспільних вигід від побудови організаційної структури регіону на засадах агломерування, комбінування та кооперування. Вони зумовлюють виникнення таких життєздатних форм господарювання, які постійно підсилюють функцію самоорганізації ринкової економіки і відтворюють її здатність розвиватися комплексно.

Вітчизняні та зарубіжні вчені дещо по-різному трактують механізми комплексного розвитку економічних систем. На думку вітчизняних науковців (Колосовського М.М. та його послідовників), визначальна роль у формуванні господарських комплексів регіонів належить, так званим, енерговиробничим циклам [6]. Як абстрактна наукова категорія енерговиробничий цикл (ЕВЦ) – це виробниче поєднання процесів, заснованих на забезпеченні єдності технологічної лінії, що гармонізує переваги спеціалізації, концентрації і комбінування виробництва. Практичним втіленням енерговиробничого циклу є взаємообумовлене поєднання виробничих підприємств, розташованих на території певного регіону, найчастіше за групами технологічно споріднених виробництв. Уявляється, що гармонізуюча роль ЕВЦ по відношенню до економічних, технологічних і організаційних зв'язків між підприємствами обумовлює утворення комплексних формувань. У вітчизняній науковій літературі їх традиційно позначають загальноприйнятим узагальнюючим терміном „територіально-виробничий комплекс” (ТВК). ТВК розглядається як стрижень господарської системи регіону, що з'єднує воедино розрізнені поселення, елементи ландшафту, інфраструктуру тощо [7, 8, 9].

У сучасній зарубіжній економічній літературі більшого значення у проблемі гармонізації соціально-економічних процесів регіону надається агломеруванню і тим формам інтеграції підприємств, які б забезпечували найвищу економічну ефективність їх діяльності. При цьому власне технологічна супідлеглість підприємств чи груп виробництв не вважається провідною умовою ефективної діяльності. У зв'язку із цим, для позначення комплексних господарських формувань тут використовується споріднене ТВК поняття, так званий, „кластер” підприємств. Кластер – це об'єднання за територіальною ознакою схожих, пов'язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств. Як і у випадку технологічної спорідненості, таке об'єднання дозволяє кожному з підприємств отримувати вигоди від ефекту масштабу, але при цьому зберігає за ними необхідну ринкову гнучкість [10].

Вітчизняне тлумачення змісту економічної комплексності зазнавало суттєвих змін у міру розвитку продуктивних сил країни. Від класичного уявлення про комплексність як про невелике, але цілісне господарське утворення, воно трансформувалось у розгорнуту ідею формування ТВК районів на основі найважливіших енергетичних баз країни. Однак, із-за невідповідності цих уявлень суспільно вивіреному потребам розвитку регіонів пріоритету набув лише один аспект регіональної комплексності – розвиток їх галузевої спеціалізації. У зв'язку із цим, у більшості вітчизняних теоретичних розробок глибоке за змістом поняття комплексного розвитку зводилося переважно до формування комплексують виробництв. Уважалося, що такий підхід мав би забезпечити ланку спеціалізації даного регіону й асоціювався з категоріями „спеціалізація”, „збалансованість”, „пропорційність” і т.п.

Нині для позначення комплексного характеру всієї системи суспільно-територіальних відносин й аналізу регіональної збалансованості все частіше застосовується поняття „інтегральний потенціал території”. Само поняття потенціалу стосовно різних видів економічних ресурсів (елементів продуктивних сил) широко висвітлюється в спеціальній літературі [11, 12, 13]. Уявляється, що інтегральний потенціал території (регіону) слугуватиме задачам збалансованого розвитку в усіх трьох його головних аспектах: економічному, соціальному та екологічному. В Україні методологія оцінки інтегрального потенціалу території достеменно ще не сформувалася. Однак, її розробка триває і вже знайшла своє відображення в окремих методиках комплексної оцінки рівня сталого розвитку регіонів України [14].

На жаль, діюча в минулому в Україні адміністративна система управління призвела до спотворення такої закономірності, як взаємозв'язок економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів. При широкому догматичному декларуванні важливості комплексного економічного і соціального розвитку в СРСР не діяли основні (передусім фінансово-інвестиційні) важелі їх взаємозв'язаності. Це проявилось і в характері наукових поглядів на дану проблему. Практично до останнього часу при аналізі соціально-економічного розвитку окремих регіонів соціальні та екологічні аспекти зазвичай висвітлювались значно слабкіше, ніж економічні, і майже завжди у відриві від них.

Однак в умовах державної незалежності України ця проблема постала з особливою гостротою. І сьогодні в умовах ринкової економіки України зміст комплексного розвитку регіонів розкривається по-новому. У зв'язку із цим, число критеріїв

регіонального розвитку, що можуть достатньо чітко свідчити про його комплексність (гармонійність), об'єктивно розширилося до трьох – соціального, економічного та екологічного. Сьогодні це основні критерії, за якими оцінюється комплексний розвиток окремих регіонів. Вони дозволяють виявити провідні моменти у відтворювальному процесі певної територіальної системи і перманентно гармонізувати їх динаміку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артоболевский С.С. Региональное развитие в Великобритании (послевоенный этап) / РАН, Ин-т географии. – М., 1992. – 165 с.
2. Буржуазная региональная теория и государственно-монополистическое регулирование размещения производительных сил (Критический анализ) / А.Д.Сапожников, М.В. Смольников, В.А. Васильев. – М.: Мысль, 1981. – 251 с.
3. Латинская Америка: региональные особенности развития промышленности / АН СССР, Ин-т Латинской Америки. Отв. ред. К.С. Тарасов. – М.: Наука, 1987. – 179 с.
4. Региональное программирование в развитых капиталистических странах / Отв. ред. Л.Н. Карпов. – М.: Наука, 1974. – 168 с.
5. Региональные исследования и региональное развитие в Нидерландах / М. Бандман и др. – Новосибирск, 1995. – 128 с.
6. Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования. – М.: Мысль, 1969. – 336 с.
7. Ішук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (Методологія, теорія). – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с.
8. Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюренко, Я.Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.
9. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вікар, 2002. – 374 с.
10. Кластерна модель регіонального розвитку // Перспективні дослідження. – 1999. – № 2. – С.17–23.
11. Проблемы комплексного развития территории / Под ред. Горленко И.А., Балабанова Г.В., Малюк С.Н. – К.: Наукова думка, 1994. – 295 с.
12. Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития / Под ред. А.П. Голикова. – Харьков: ХГУ, 1994. – 303 с.
13. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – Львів: Світ, 1993. – 240 с.
14. Герасимчук З. Комплексна оцінка рівня сталого розвитку регіонів України // Економіка України. – 2002. – №2. – С.34–42.

*ТИТАРЕНКО Л.М., кандидат економічних наук, доцент
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розвиток виробництва в епоху глобалізації потребує високих інформаційних технологій, зокрема, технологій розповсюдження знань. Це більш динамічний стан економіки, де відбувається коригування традиційних ринкових законів. Термін «економіка знань» почав використовуватися в 60-х рр. ХХ ст., засновником концепції знань як товару Ф. Махлупом. Об'єктом її дослідження стала інтелектуальна власність – права суб'єкта на результати творчої діяльності у сфері науки і техніки; на засоби індивідуалізації учасників обороту товарів та послуг; на захист від недобросовісної конкуренції. На початку ХХІ ст. „економіка знань” є науковим терміном, для якого визначені свої змістовні характеристики.

Перш за все для цієї економіки характерний перманентний вихід із стаціонарного стану. Якщо в інших галузях народного господарства може здійснюватися випуск одних і тих же виробів, то в економіці знань завжди є виробництво нових продуктів, на які постійно зростає попит. Лідером сучасного світу може бути та держава, яка одночасно є лідером в економіці знань. При цьому структура й організація господарства, стиль ведення бізнесу, стандарти і правила поведінки все більше залежать від економіки знань. Міжнародна статистика використовує низку показників, які характеризують рівень науково-технічного потенціалу держави. До них належать: частка витрат на НДДКР у ВВП; витрати НДДКР на одну особу; чисельність наукових кадрів на тисячу чоловік трудових ресурсів; патентна динаміка; коефіцієнт винахідництва або інноваційної активності; коефіцієнт дифузії винаходів; коефіцієнт технологічної незалежності.

Україна має досить вагомий інтелектуальний потенціал, але поки що не вирішена трудомістка і методологічно складна задача його точного виміру та економічної оцінки. Багато інтелектуальних продуктів знаходиться за межами ринку. Причина – нерозвинутість ринкових інститутів, слабе ринкове мислення, нестача спеціалістів для торгівлі знаннями.

Для економіки знань можна виділити принципові риси, які відрізняють її від економіки традиційного типу. По-перше, споживання знань може збільшити його цінність. Бартер у сфері знань більш ефективний, ніж у сфері звичайних продуктів, обмін ідеями тільки збагачує суб'єктів цього процесу. По-друге, неподільність знань, як продукту: вони або є, або їх немає. Викликає складність процес інтегрування наявності знань. У цілому закономірності ринку знань суттєво відрізняються від закономірностей інших ринків. Розповсюдження знань у ринковій економіці знаходиться у своєрідному монопольному становищі. Але це позитивно впливає на економіку, тому що до знань застосовуються дискримінаційні ціни, які сприяють росту задоволення потреб суспільства. По-третє, наявність авторства суттєво ускладнює трактування інтелектуальної власності. Часто для фірми неможливе реальне використання винаходу без участі автору. Світовий досвід показує, що права на інтелектуальну власність автора постійно зростають. Це стимулює творчий процес, розвиток інтелектуальної власності в цілому в суспільстві.

В еволюції законодавства про інтелектуальну власність розвинених країн і практиці його застосування доцільно виділити такі тенденції: посилення режиму правової охорони, в тому числі патентної охорони на нові сфери застосування і нові об'єкти; пошук адекватної відповіді на проблеми, пов'язані з використанням цифрових технологій та Інтернету; лібералізація відносин стосовно використання результатів, отриманих у процесі проведення досліджень за рахунок державного бюджету і суспільних фондів.

На початку XXI ст. інститути авторського і патентного права суттєво збагатилися новими нормами та новими об'єктами правового захисту. Особливо зріс перелік об'єктів, які охороняють авторські права і засоби передачі інформації. Учений або спеціаліст, який працює в одній країні і друкує результати своїх досліджень, продовжує поширювати знання як міжнародне публічне благо. Крім того, в період глобалізації з'явилися нові позитивні ефекти від переміщення вченого з однієї країни в іншу: він отримує додатковий стимул для роботи і набуває нові знання, інформацію, яка важкодоступна в рідній країні. При цьому встановлюються нові зв'язки і утворюються неформальні колективи. Наука стала інтернаціональною, хоча знання, які отримали ринкову оцінку, включаються в народногосподарські результати країни перебування вченого.

На сучасному етапі процес переміщення робочої сили між державами набуває все більш масштабного характеру, тим самим підвищується загальна ефективність світової економіки, оскільки робоча сила використовується там, де вона найбільше потрібна. Ринок праці стає більш інтернаціональним та глобалізованим. Це стосується і ринку кваліфікованої робочої сили – вчених і спеціалістів. Створюються і функціонують спеціальні інститути підтримки останньої, особливо молодих спеціалістів. Проблемним залишається питання економічної компенсації за еміграцію спеціаліста високої кваліфікації, на підготовку якого держава витратила великі ресурси. Тому доцільно, щоб держава-реципієнт виплачувала компенсацію. На сучасному етапі ці процеси важко піддаються економічній оцінці і корегуванню суми компенсації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутнік-Сіверський О., Красовська А. Теоретичні засади інтелектуально-інноваційної діяльності на підприємстві // Економіка України. – 2004. – № 12.
2. Кендюхов О. Мотивація творчої інтелектуальної праці: дослідження основних підходів // Економіка України. – 2005. – № 3.
3. Ходзінський К. Сучасний стан праці в Україні та проблеми її інтенсивності // Економіка України. – 2004. – № 8.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ТОТАЛЬНОЇ КОМПЕНСАЦІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

В умовах ринкового розвитку економіки України шанс стати конкурентоспроможними мають тільки ті підприємства, які розвиваються згідно законів соціотехнічних систем, які поєднують у ціле технічний і людський чинники. Лі Якокка визначає, що „... усі господарські операції на підприємстві можна в кінцевому рахунку звести до визначення трьохма словами: люди – продукт – прибуток. На першому місці стоять люди. Якщо у вас не існує надійної команди, то і з останніх чинників мало що вдасться зробити” [1, с.205]. Надійна команда – це і є команда найбільш здібних працівників, яка дозволяє навіть при „убивчій конкуренції” вийти переможцем завдяки своїм особливим управлінським здібностям. Видатний менеджер Ф. Тейлор вважає, що головним завданням управління підприємством повинно бути забезпечення максимального прибутку підприємця в поєднанні з максимальним добробутом для кожного зайнятого на підприємстві працівника [2, с.89].

Управління – це особливий вид діяльності, що перетворює неорганізовану юрбу в ефективну цілеспрямовану групу. Проте різні види управлінської діяльності, до яких належить планування, організація, прийняття рішень залишаються до кінця не вирішеними, поки керівник не пускає в хід важелі мотивації, які спрямовані на досягнення поставлених цілей.

Успішна діяльність підприємств за умов жорсткої ринкової конкуренції залежить від творчої активності працівників. Тому основним завданням керівника є мотивація персоналу, стрижнем якої є оплата праці. В економіці України в сучасній організації оплати праці існує низка невирішених проблем, а саме: розміри заробітної плати не завжди залежать від конкретних результатів праці окремих працівників і підприємств у цілому; не створений дійовий механізм соціального партнерства; не визначені до кінця місце і роль заробітної плати в системі стимулів ринкової економіки; значне посилення міжгалузевої і регіональної диференціації заробітної плати.

У сучасних умовах підприємство будь-якої галузі і форми власності працює над тим, як максимізувати відшкодування на вкладені інвестиції в людський капітал.

Тотальна компенсація на підприємстві складається з двох основних блоків: матеріального і нематеріального стимулювання. Сучасна модель матеріального стимулювання на вітчизняних підприємствах може мати наступний вигляд:

$$M_{CT} = З/п_B + ПБ_1 + ПБ_2 + ПБ_3,$$

Де M_{CT} – матеріальне стимулювання; $З/п_B$ – базова заробітна плата згідно ієрархічного рівня управління; $ПБ_1$ – премії і бонуси згідно результатів діяльності підприємства за звітний період; $ПБ_2$ – премії і бонуси згідно результатів діяльності підрозділу за звітний період; $ПБ_3$ – премії і бонуси згідно результатів особистої діяльності працівника.

Нематеріальне стимулювання націлене на підвищення лояльності працівників до підприємства. Під нематеріальним стимулюванням розуміються такі заохочення, які не видаються працівнику у вигляді готівки, проте можуть вимагати інвестицій з боку підприємства. Основний ефект, який може бути досягнутий за допомогою нематеріального стимулювання – це підвищення рівня лояльності і зацікавленості працівників до підприємства.

Нематеріальне стимулювання можна поділити на групи (див. рис. 1).

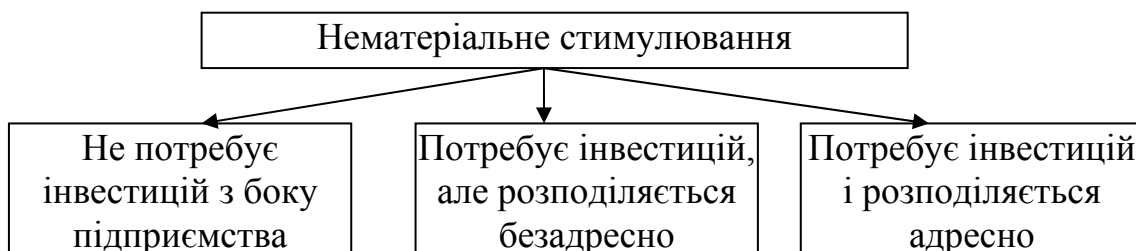

Рис. 1. Структура нематеріального стимулювання

До стимулів, які не потребують інвестицій з боку підприємства належать привітання з днем народження, занесення на дошку пошани, вручення вимпелів й кубків, грамот і подяк. До стимулів, що потребують інвестицій з боку підприємства, але розподіляються безадресно, належать: організація навчання за рахунок підприємства, організація свят, харчування, забезпечення працівників проїзними квитками, формою, спецодягом, організація якісного медичного обслуговування, поліпшення організаційно-технічних умов на робочих місцях (комп'ютер, кондиціонер, дизайн робочого місця, автомобіль).

Нематеріальне стимулювання, що потребує інвестицій і розподіляється адресно, складається з: надання безвідсоткового займу на поліпшення житлових умов та придбання товарів довгострокового користування, безоплатної матеріальної допомоги, повної або часткової оплати проїзду до місця відпочинку або самого відпочинку, оплати путівок працівникам та їх родинам на лікування, відпочинку та подорожі, надання службового автотранспорту та оплати мобільних розмов та послуг Інтернету.

Таким чином, ефективний розвиток підприємства в умовах ринкових перетворень неможливий без досконалої системи тотальної компенсації, що створює ефективний мотиваційний механізм і в кінцевому підсумку працює як на результат діяльності підприємства, так і працівника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Якокка Ли. Кар'єра менеджера: Пер. с англ. – Минск: Попудри, 2001. – 416 с.
2. Тейлор Ф. Принципы научного менеджмента. – М.: Изд-во "Контроллинг", 1992. – 137 с.

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО СТАРЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ НА РЫНОК ТРУДА

В последнее десятилетие рынок труда, как европейский, так и украинский, столкнулся с проблемой значительного увеличения доли лиц в возрасте, старше трудоспособного. Это связано, прежде всего, со сложной демографической ситуацией в мире и в нашей стране, которая характеризуется такой тенденцией как нарастающее старение населения.

Необходимо отметить, что демографическое старение (кагортный эффект) является одной из основных характеристик воспроизводства населения во всех без исключения странах Европы и Северной Америки. Причины этого явления эксперты видят в:

- успехах охраны здоровья и соответственном снижении смертности населения, а также возрастании средней продолжительности жизни, что приводит к увеличению абсолютной численности населения пожилого возраста;
- долговременном сохранении рождаемости на уровне, который не обеспечивает даже простого воспроизводства поколений (в среднем одна женщина в экономически развитых странах на протяжении своей жизни рождает менее двух детей, а для простого воспроизводства необходимо хотя бы 2,2). Это приводит к постоянному сокращению удельного веса детей и молодёжи в составе населения и соответственного возрастания доли лиц старшего возраста;
- сохранении в ряде стран (к таким, к сожалению, относится и Украина) относительно высокой преждевременной смертности населения, прежде всего мужчин трудоспособного возраста, от несчастных случаев, отравлений, травм и другого, что неизбежно усиливает процесс старения за счёт снижения удельного веса молодого населения;
- влиянии миграционного обмена населением, которое способствует увеличению удельного веса молодёжи (и соответственному уменьшению доли людей пожилого возраста) в составе населения стран, которые являются центрами притяжения для мигрантов, то есть, странами-реципиентами, и усиливает процесс старения в тех странах, которые выполняют функции доноров рабочей силы; при этом временный характер внешних миграций только увеличивает это влияние, поскольку выезжают на работу или учёбу главным образом люди в молодом возрасте, а возвращаются – значительно старшего, часто пенсионного [1, с.126–127].

Следует отметить, что не все вышеперечисленные причины старения населения характерны для Украины. Так, тенденция старения населения в Украине не связана со снижением смертности. Смертность в Украине в 2001 г. по сравнению с 1990 гг. возросла почти в 1,2 раза.

Что касается средней продолжительности жизни, то она составляет 68 лет, а точнее – 62,7 года для мужчин, и 73,5 – для женщин. От продолжительности жизни развитых стран мы отстаём на 10–12 лет. Существует ещё один показатель благополучия нации: ожидаемая продолжительность жизни. В Украине для мужчин в возрасте 60 лет она составляет в среднем 14 лет, (это значит, у сильного пола есть шансы дожить до 74 лет), для женщин – 19 лет (шансы дожить до 79 лет). Для сравнения, средняя продолжительность жизни при рождении в Японии, США, Франции, Швеции, Исландии составляет около 80 лет [2, с.9].

Исходя из вышесказанного, можно утверждать, что основными причинами старения в Украине являются не снижение уровня смертности и увеличение средней продолжительности жизни, а снижение уровня рождаемости, который, как известно, не обеспечивает замещения поколений. Кроме того, в Украине наблюдается достаточно высокий уровень смертности населения трудоспособного возраста и негативная возрастная структура сальдо внешней миграции (отъезд населения 20–40 лет на учёбу и работу, и возвращение после достижения пенсионного возраста, с 1994 г. данное сальдо – отрицательное) [1, с.128].

Необходимо отметить, что если в 1950 г. в мире было всего 8% людей пожилого (от 60 до 74 лет) и старческого (от 75 до 89 лет) возраста, в 2000 г. – 10%, то к 2010 их количество увеличится до 21% [2, с.9]. Кроме того, по данным Евростата, в 2010 г. число умерших в Европе превзойдет число родившихся. Если сейчас средний возраст жителя ЕС составляет 38 лет, то к 2050 г. он достигнет 53 лет. Доля людей старше 65 лет вырастет до 30%, а старше 80 лет – в три раза (до 11%). Если сейчас на двух работающих жителей стран ЕС приходится один иждивенец, то в 2050 г. троим работающим придется содержать четверых [3, с.2]. Поэтому уже сейчас западные экономисты бьют тревогу относительно дальнейшего воспроизводства рабочей силы. Европейские правительства намерены решать данную проблему привлечением в свои страны мигрантов трудоспособного возраста из стран Восточной Европы. А для Украины это чревато новой волной миграции опять же населения трудоспособного возраста.

В Украине наблюдается один из самых высоких уровней демографической старости в Восточной Европе. В 2001 г. в общей численности населения доля лиц в возрасте 60–69 лет составила 11,4%, 70–79 лет – 7,8%, 80 и старше – 2,2%. То есть общая численность граждан, перешагнувших возрастной рубеж в 60 лет составила 21,4%. Для сравнения, этот же показатель в 1989 г. составлял 18,1%. По оценке ООН, в 2050 г. граждан старше 60 лет будет 38% [2, с.9].

Если же учесть, что, в связи со снижением рождаемости, постепенно уменьшается доля детей в общей численности населения (в 2001 г. доля детей в возрасте 0–9 лет составила 9,4%, в 1989 г. данный показатель составлял 14,5%) [4], можно ожидать в ближайшем будущем значительного уменьшения количества трудоспособного населения.

Как уже было сказано выше, Украина отстаёт от развитых стран по показателям продолжительности жизни. Одна из причин этого – неудовлетворительное состояние здоровья большей части населения страны. Что касается факторов, влияющих на состояние здоровья нации, то, например, показатели потребления в нашей стране намного ниже, чем в развитых государствах. Например, в Украине потребляют в три раза меньше молока и мяса, чем во Франции или Германии [5, с.11].

Экологическая обстановка в Украине также оставляет желать лучшего. Актуальной остаётся проблема выброса загрязняющих веществ в атмосферу из стационарных источников. Самым опасным в этом плане считается Донецко-приднепровский регион, особенно Кривой Рог (более 10% от общего количества выбросов) и Мариуполь (8%). Но во многих областях выхлопные газы стали намного опаснее выбросов предприятий. По этим показателям лидируют Крым и Западная Украина. Что касается качества питьевой воды, то Украина в этом вопросе относится к малообеспеченным странам. Основными источниками водоснабжения у нас являются поверхностные воды. А среди поверхностных водных объектов в мире почти не осталось тех, что по экологическому состоянию отвечают первой категории качества [6, с.11].

Кроме того, по данным, опубликованным недавно американской неправительственной организацией "Blacksmith Institute", которая ежегодно называет самые загрязненные места планеты, Украина входит в десятку стран мира с наихудшей экологической ситуацией (прежде всего это связано с проблемами Чернобыльской АЭС) [7, с.1].

Всё это вместе с отсутствием качественных медицинских услуг, которые были бы доступны широким слоям населения, приводит к снижению качественных и количественных характеристик трудового потенциала, а, следовательно, и к старению населения Украины. Поэтому в скором времени возникнет непростая задача обеспечения экономики необходимыми ресурсами труда, а также обострятся проблемы достойного материального обеспечения значительного количества пенсионеров, что будет очень обременительно для украинской экономики. Данная проблема особенно актуальна и в связи с тем, что Украина стремится к социально ориентированной экономике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лібанова Е.М., Макарова О.В., Позняк О.В., Шевчук П.Є., Шишкін В.С. Демографічні перспективи України: 2000–2075 роки // Зайнятість та ринок праці: Міжвідомчий науковий збірник НАН України і Міністерства праці та соціальної політики України. – К. – 2000. – Вип.11. – С. 126–141.
2. Кризис старшего возраста // Аргументы и факты. – 2002. – № 27. – С. 9.
3. Время. – 11.01.2007.
4. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // www.ukrstat.gov.ua
5. Экономическое измерение пространства // Аргументы и факты. – 2003. – № 34. – С. 11.
6. Шевченко Ж. Устойчивое развитие: вторичные признаки // Аргументы и факты. – 2002. – № 35. – С. 11.
7. Время. – 31.01.2007.

КАПІТАЛ КООПЕРАЦІЇ: ПРАГМАТИЗМ МОРАЛЬНОСТІ

У сучасній економічній теорії значного розвитку дістали погляди щодо розширеного поняття категорії капіталу. У новій економічній енциклопедії, що видана у Російській Федерації у 1999 р., наводиться наступне визначення капіталу: „те, що здатне приносити дохід, або ресурси, створені людьми для виробництва товарів і послуг; вкладене в справу джерело, що функціонує, у вигляді засобів виробництва [1, с.271]. Прикладом є інтелектуальні ресурси, які, на думку Данилишина Б. та Куценко В., розширюють трифакторну модель економічного розвитку „земля-праця-капітал”, перетворюючи робочу силу в працю, землю і надра – в умови виробництва, а заощадження – в інновації [2, с.72]. Окремі науковці, наприклад, Каменецький В.А. та Патрикеев В.П., розглядають поняття “складний капітал”, яке вони вводять для характеристики всіх видів капіталу, якими володіє людина [3, с.6]. Це дозволяє ставити наукову проблему дослідження розвитку відносин кооперативного капіталу, що має сумісно-розділену природу, у багатоманітних його формах. Вітчизняна дослідниця Горожанкіна М.Е. при аналізі структури сукупного суспільного капіталу виокремлює матеріальний та нематеріальний капітал, що функціонує у відповідних сферах суспільного виробництва. У свою чергу, відмічено, що у сфері матеріального виробництва функціонує економічний капітал у вигляді грошового, виробничого та товарного, а у сфері нематеріального виробництва – гуманітарний капітал у вигляді людського, інтелектуального, культурного, символічного, інституціонального та соціального капіталу [4, с.131].

У зв'язку із цим, виходячи з мети дослідження відносин соціального капіталу у сфері споживчої кооперації важливо, по-перше, виокремити поняття „кооперативний капітал”, „капітал кооперації”, „капітал споживчої кооперації” тощо. По-друге, доцільно визначитися, яке з названих понять найбільш адекватно відповідає категорії соціальний капітал. Аналіз дозволяє виокремити принцип взаємодопомоги, що перебуває в основі моральності. Відносини взаємодопомоги, моральності, довіри складають, на наш погляд, капітал кооперації, який присутній як у кооперативному капіталі, так і в капіталі споживчої кооперації. Тобто поняття капіталу кооперації найбільш адекватне поняттю соціального капіталу як виразу

уречевленої довіри. Стосовно такої інституціональної форми кооперації як споживча кооперація, цілком прийнятним і можливим є аналіз категорії соціальний капітал споживчої кооперації.

Сучасні дослідники відзначають, що економіко-соціологічна категорія „соціальний капітал” дістала поширення в кінці ХХ ст. Світовим банком розробляється концепція соціального капіталу, під яким розуміються впроваджені в соціальні структури суспільства норми та соціальні відносини, які дають можливість людям координувати дії, щоб досягнути бажаних цілей [5]. Дослідники теоретичних засад розвитку соціального капіталу суспільства пов'язують його з еволюцією життя на землі, соціалізацією людини. Гуревичев М.М., досліджуючи джерела соціального капіталу, визначає дві епохи його генезису: стихійний розвиток і дія; усвідомлений розвиток і використання [6, с.3–4]. У зв'язку з останнім, на наш погляд, виникає потреба в оцінці соціального капіталу споживчої кооперації та усвідомленому його інвестуванні у сферу споживчої кооперації України в умовах перехідної економіки. При цьому стає важливим усвідомлення належності соціального капіталу до нематеріального капіталу, необхідності використання для інвестування ресурсів нематеріальної сфери, духовного виробництва у споживчій кооперації.

Економічну оцінку соціального капіталу споживчої кооперації можемо дати за допомогою показника суми економії часу або економії у грошовому вимірі, отриманої пайовиками (членами споживчих товариств) при купівлі товарів у торговельних підприємствах споживчої кооперації у порівнянні з купівлею їх у торговельних підприємствах інших форм власності. Можлива також оцінка соціального капіталу споживчої кооперації за непрямими ознаками з використанням показників непродуктивних втрат.

Характеристикою соціального капіталу споживчої кооперації є кооперативні цінності та принципи, що визнані міжнародною спільнотою. Принципи кооперації виконують, за визначенням Бабенка С.Г., „триєдину функцію” [7, с.25]. Стосовно споживчої кооперації, розділеність принципів полягає у забезпеченні розвитку відносин кооперації та функціонування їх у специфічних формах споживчих товариств та їх спілок; відображенні та реалізації кооперативних цінностей; досягненні кооперативної ідентичності споживчої кооперації. Сумісність полягає у забезпеченні інвестування та накопичення соціального капіталу споживчої кооперації завдяки дотриманню в умовах практичної діяльності споживчих товариств та їх спілок міжнародних кооперативних принципів з урахуванням їх соціокультурних особливостей.

Сумісно-розділена природа кооперативних принципів знаходить прояв у тому, що вони в цілому взаємозалежні та досягають ефективності лише у випадку використання у сукупності, що дозволяє споживчій кооперації досягти цілей свого розвитку. Разом з тим, слід підкреслити першість принципу економічної участі членів у діяльності споживчих товариств, тому що вказаний принцип визначає зміст інших кооперативних принципів та забезпечує економічну стійкість кооперативів та їх спілок. У сфері соціального капіталу споживчої кооперації сумісно-розділений характер реалізації кооперативних принципів додатково створює якість субсидіарності, доповнюваності дією принципу економічної участі всіх інших принципів, тобто з'являється нова якість розділеності, яка посилює сумісність дії загалом усіх принципів та цінностей. Пайовики (члени кооперативів) є основою розвитку економічних і соціальних відносин у сфері кооперації. Залучення споживчими товариствами грошових ресурсів пайовиків є основною умовою підвищення стійкості споживчої кооперації. Повна відмова пайовиків від економічної участі у господарській діяльності кооперативу призводить до припинення відносин, властивих для споживчої кооперації, до ліквідації соціального капіталу споживчої кооперації, трансформації споживчих товариств.

Особливістю відносин, пов'язаних із реалізацією принципу економічної участі членів у діяльності споживчої кооперації, є наявність кооперативних виплат, що отримують члени споживчих товариств, які здійснюють купівлю товарів у магазинах цих товариств та беруть економічну участь в інших сферах кооперативної господарської діяльності. Ці кооперативні виплати компенсують частину коштів, витрачених пайовиками на купівлю товарів та отримання послуг. Тим самим кооперативні виплати спонукають пайовиків здійснювати покупки в підприємствах того споживчого товариства, членами якого вони є. Таким чином, через сумісно-розділений характер відносин пайовиків та їх споживчих товариств прагматично реалізуються кооперативні цінності та принципи, а у відносинах капіталу кооперації, соціальному капіталі споживчої кооперації знаходить прояв прагматизм моральності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Экономическая энциклопедия. – М.: ОАО Издательства «Экономика», 1999. – 1056 с.
2. Данилишин Б., Куценко В. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання // Економіка України. – 2006. – № 1. – С.71–79.

3. Каменецкий В.А., Патрикеев В.П. Собственность в XXI столетии. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – 315 с.
4. Горожанкина М.Е. Социальный капитал: политэкономический аспект: Моногр. – Донецк: Дон ГУЭТ им. М.Туган-Барановского, 2006. – 289 с.
5. World Bank Poverty Net Home: Resources and Support to Alleviate Poverty // <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/index.htm>.
6. Гуревичев М.М. Социальный капитал: истоки и их эволюция // Социальная экономика. – 2002. – № 1–2. – С.3–8.
7. Бабенко С.Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці: Монографія. – К.: Наукова думка, 2003. – 332 с.

ИНСТИТУТЫ СОВМЕСТНОГО ИНВЕСТИРОВАНИЯ. ТЕНДЕНЦИИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В РАБОТЕ С ЧАСТНЫМ КАПИТАЛОМ В УКРАИНЕ

С момента принятия в 2001 г. Закона «Об институтах совместного инвестирования» и в 2003 г. Закона «О негосударственном пенсионном обеспечении» в Украине появилось направление бизнеса, которое существует в экономическом мире с первой половины XIX в. – инвестиционные фонды. Законодательство Украины определяет инвестиционный фонд как корпоративный или паевой фонд, который занимается привлечением средств инвесторов с целью получения прибыли от вложения этих средств в ценные бумаги других эмитентов, корпоративные права, недвижимость [1, с.3].

Таким образом, инвестиционный фонд представляет собой форму совместного инвестирования, при которой инвесторы аккумулируют средства в общий фонд для дальнейших инвестиций. Средства собираются фондом путем продажи инвесторам ценных бумаг фонда (акций или сертификатов), которые отражают долю инвестора в активах фонда, дают ему права совладельца фонда. Собранные фондом средства инвестируются профессиональной Компанией по управлению активами (КУА) в ценные бумаги, депозиты и другие активы с целью получения дохода и прироста стоимости активов. Активы Фонда принадлежат инвесторам пропорционально их доле в фонде.

С учетом времени, необходимого для формирования нормативной базы и подготовки специалистов, первые инвестиционные фонды в Украине появились лишь в 2003 г., а негосударственные пенсионные фонды – в 2005 г.

Можно говорить о том, что в 2005 г. у банковских срочных депозитных вкладов появился соперник: при предложении доходности срочных гривневых депозитов на уровне 12,5%–14% годовых, участие в инвестиционных фондах позволяет частному инвестору получить доход на уровне 22%–28% годовых.

Для рассмотрения возможных преимуществ инвестиционных фондов необходимо проанализировать существующие в Украине стратегии сохранения и накопления средств, а именно:

- банковские депозиты (в национальной и иностранной валютах);
- банковские депозиты в золоте;
- покупка объектов недвижимости;

- прямое участие на рынке капитала (осуществление операций на рынке FOREX, самостоятельная работа на фондовом рынке);
- вложение средств в собственный бизнес;
- предоставление свободных средств в виде ссуд под оговоренный процент.

Инвестиционные фонды предоставляют возможности, которые имеют некоторые преимущества в сравнении с озвученными стратегиями инвестирования:

1. Доходность. Доходность вложений в фонды, как правило, выше по сравнению с депозитами в национальной, иностранных валютах и в золоте.

2. Минимизация риска. При больших объемах аккумулированных средств фонд имеет возможность диверсифицировать портфель, т.е. распределять средства между широким спектром различных активов.

3. Экономия времени. Клиенту предоставляются услуги профессионального управляющего (КУА), задача которого – получение дохода.

4. Гибкость в режиме работы. Большинство фондов позволяют извлечь средства в любой момент, путем продажи ценных бумаг фонда. При этом не теряется доходность и не применяются санкции как это может происходить в случае депозита.

5. Возможность выбора стратегии. Клиент самостоятельно выбирает стратегию работы на рынке (в зависимости от вида фонда) – от агрессивной до умеренной и консервативной.

6. Контроль со стороны государства. В случае участия в инвестиционном фонде права клиента (инвестора) защищены Законом Украины «Об институтах совместного инвестирования (паевых и корпоративных инвестиционных фондах)». Деятельность КУА контролируется Государственной комиссией по ценным бумагам и фондовому рынку, аудитором и хранителем активов фонда. Каждый инвестор фонда получает полный объем информации от КУА.

Перед рассмотрением основ функционирования институтов совместного инвестирования (ИСИ) в Украине, необходимо проанализировать развитие этой услуги в практике мировой экономики. С 1999 по 2002 гг. в США суммарная стоимость активов закрытых инвестиционных фондов увеличилась с 142 млрд. до 156 млрд. дол. США, а сумма открытых паевых фондов достигла 639 млрд. дол. США. Каждая вторая американская семья является участником институтов совместного инвестирования [1, с. 71].

В странах Азии (Китай) начиная с 1998 г. среднегодовой темп роста компаний по управлению активами (КУА) составляет около

34% (по состоянию на 2002 г. 14000 КУА управляли 42000 паевых фондов закрытого типа). Европа, родина ИСИ, демонстрирует существенные показатели: Великобритания – активы паевых фондов составляют около 150 млрд. фунтов стерлингов, Франция – активы ИСИ превышают 500 млрд. дол. США, а каждая четвертая французская семья владеет активами инвестиционных фондов.

Технологии работы ИСИ активно внедряются и в странах Восточной Европы, Странах Балтии, России. Например, в Словакии и Венгрии активы ИСИ превышают 8% ВВП. В России только в 2005 г. суммарная стоимость активов ИСИ возросла более чем в два раза и достигла суммы 8,3 млрд. дол. США (233 млрд. российских рублей), а количество КУА выросло с 177 до 231 [1, с.71].

Услуга востребована клиентурой десятки лет и с большим опозданием пришла в Украину. Скромные показатели развития ИСИ в Украине могут быть объяснены следующими моментами:

- отсутствием до 2003 г. четкой и проработанной законодательной базы;
- финансовой неграмотностью и неготовностью населения к оперированию новыми финансовыми инструментами;
- отсутствием или острым дефицитом профессиональных кадров для КУА;
- низкими темпами роста и развития среднего класса в Украине;
- недоверием со стороны населения к управлению финансами – «трастовый синдром», основанный на многочисленных негативных факторах трансформации экономики Украины в 90-х годах XX в.;
- отсутствием государственной программы обучения работы с ИСИ.

Кроме этого, можно добавить составляющие, которые останавливают клиентов, имеющих опыт работы и с ценными бумагами, и с ИСИ, а также зарубежных инвесторов: во-первых, операции с ЦБ осуществляются в национальной валюте, что рассматривается внутренними и внешними инвесторами как нерегулируемый валютный риск, с учетом запрета на срочные операции (опционы, форвардные соглашения) – отсутствует возможность страховать («хеджировать» валютные риски) для клиентов; во-вторых, операции осуществляются исключительно с ЦБ украинских эмитентов, что означает для инвестора ограниченный выбор и сохранение суверенных рисков.

Но, даже учитывая эти объективные сложности, динамика создания инвестиционных фондов, компаний является достаточно высокой: если на начало 2003 года в Украине было создано шесть ИСИ, то в начале 2005 г. их уже было сто пять, в 2006 г. – более трехсот двадцати. Общее количество институтов совместного

инвестирования в 2005 году увеличилось в 2,7 раза, в том числе за счет венчурных паевых инвестиционных фондов (в 2,9 раза) и венчурных корпоративных фондов (в 2,4 раза). В целом венчурные фонды составляют почти 79% от общего количества ИСИ. Положительной тенденцией 2005–2006 гг. можно считать рост количества открытых фондов, которые ориентированы на работу с населением. Если на начало 2005 г. существовал только один такой фонд, то к концу 2005 г. их было уже четыре.

Но, к сожалению, все положительные моменты остаются в большинстве своем в тени проблем, сопряженных с финансовой неграмотностью населения и как следствие, преобладающим отрицательным отношением к новым финансовым инструментам рынка. Подтверждением этому являются проведенные Украинской ассоциацией инвестиционного бизнеса и Украинским Центром экономических и политических исследований им. Александра Разумкова исследования. Исследования подчеркивают общее отношение граждан Украины к ИСИ и негосударственным ПИФ (табл. 1) [3, с.1–3].

Таблица 1

Отношение граждан Украины к рынку ценных бумаг, %

Я являюсь владельцем ценных бумаг	5,3
Я являюсь вкладчиком института совместного инвестирования (инвестиционного фонда)	1,3
Я не являюсь владельцем ценных бумаг, но я достаточно хорошо информирован о рынке ценных бумаг и возможностях их приобретения	7,8
Я не являюсь владельцем ценных бумаг, но я владею информацией о рынке ценных бумаг и возможности их приобретения	36,6
Я ничего (или почти ничего) не знаю о рынке ценных бумаг и возможностях их приобретения	43,9
Тяжело дать ответ	5,3

Следует отметить, что согласно исследованию сегмент владельцев ценных бумаг увеличивается с ростом возраста респондентов исследования: от 18 до 29 лет – 3,3%; от 30 до 39 лет – 6,6%; от 40 до 50 лет – 7%.

Кроме этого увеличивается количество держателей ценных бумаг с увеличением уровня благосостояния (от 1,9% среди тех, кто ограничен в средствах до 8,7% среди тех, уровень материального достатка которых по личному определению высокий); а также в зависимости от уровня образования (3,6% среди людей с неполным средним, средним специальным образованием и до 6,9% среди людей

с высшим образованием). Важным и интересным результатом, полученным в ходе исследования, явились данные по распределению личных сбережений (табл. 2).

Таблица 2

Распределение сбережений, % (среди тех респондентов, кто имеет сбережения, среднее значение)

Наличные средства	70,3
Текущий счет в банке	10,7
Срочный депозит в банке	8,2
Ценные бумаги	1,2
Страхование жизни	0,8
Вложения в институты совместного инвестирования (инвестиционные фонды)	0,7
Вложения в негосударственный пенсионный фонд	0,4
Другое	7,7

Общее отношение к инвестиционным фондам представлено в табл. 3.

Таблица 3

Отношение населения к институтам совместного инвестирования, %

позитивное	16,9
негативное	20,6
нейтральное	43,8
затрудняюсь ответить	18,5
не ответили	0,2

Здесь необходимо отметить, что согласно исследованию наибольшее количество позитивных ответов было у младшей возрастной группы с высоким уровнем доходов. В целом отношение чаще негативное чем позитивное, а большая часть респондентов относится к данным финансовым инструментам нейтрально. Краткий инвестиционный горизонт и предпочтения клиентуры тоже подчеркивают в целом их недоверие к ИСИ и национальной валюте: опасения валютных колебаний. Главный вывод, который можно

сделать на основе полученных данных – необходимость активного обучения населения пользованию новыми финансовыми инструментами.

При этом, с точки зрения специалистов, необходимы: массированная разъяснительная работа в обществе (привлечение СМИ); программы обучения в школе и ВУЗах; программы обучения и разъяснения преимуществ ИСИ компаниям, для кого это направление является профессиональной деятельностью; активное позиционирование новых финансовых инструментов (инвестиционных фондов) финансовыми учреждениями Украины.

Кроме этого, очевидно, что с учетом либерализационных процессов в экономике Украины, с учетом активной позиции по евроинтеграции, активного вхождения на рынок Украины зарубежных инвесторов и банковских учреждений, следует ожидать постоянного снижения процентных ставок по депозитам до среднеевропейского уровня. Подобная ситуация поставит население перед выбором низкого процента и привычного депозита с одной стороны, сложного динамичного финансового инструментария и большего заработка, с другой. К подобной ситуации можно подойти как подготовлено, так и в режиме «шоковой терапии».

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Украины «Об институтах совместного инвестирования (паевых и корпоративных инвестиционных фондах)».
2. Григоренко Е. Анализ рынка совместного инвестирования в Украине // ТОП-100. Рейтинг лучших компаний Украины. – 2006. – №1. – С.70–79.
3. Аналітичний звіт „Ставлення жителів обласних центрів до інститутів спільного інвестування та недержавних пенсійних фондів”. Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова. – Київ, 2006.

*НЕПОКУПНА Т.А., кандидат економічних наук, доцент
БРОВКО Т.В., викладач
Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ

Сучасна економічна наука в останнє десятиліття активно досліджує соціальний капітал: історію та умови виникнення, джерела формування, складові елементи, рівні та форми прояву, функції, способи виміру тощо. Визнається неоднорідність цього поняття та його близькість, щонайменше, до суспільного капіталу, людського капіталу, біофізичного капіталу, інтелектуального капіталу, клієнтського капіталу, культурно-морального капіталу [1–8]. Наповнюючи соціальний капітал такими основними компонентами (які, у свою чергу, утворюються із сукупності певних символів), як неформальні правила і норми, науковці виокремлюють і аналізують явище, а практики використовують в офіційних документах термін „довіра”.

Довіру розуміють як „очікування, яке виникає у членів співтовариства, з приводу того, що інші його члени будуть поводитися більш-менш передбачувано, чесно і з увагою до потреб оточуючих, погоджуючись з деякими спільними нормами” [3, с.52]; як „відповідальність, чесність і передбачуваність у взаємовідносинах між економічними агентами” [6], що ґрунтується на дотриманні людьми обов’язкових для всіх моральних норм. Врешті, вищезазначені елементи, якими пронизане поняття довіри, зводяться до поведінкових реакцій економічних суб’єктів, фундаментом яких є моральні засади особистості. До них належать ідеї, уявлення, стереотипи, відчуття, установки щодо таких чеснот, як добропорядність, патріотизм, вірність, обов’язок, совість тощо. Це ті якості людини, яких вона набуває у процесі соціалізації і культурного розвитку, саме вони формують менталітет соціуму і вирізняють його з-поміж інших.

Дослідження національного менталітету, виявлення його основоположних ознак набуває актуальності, оскільки усвідомлені і неусвідомлені орієнтири, „за якими розвиваються типові для тієї чи іншої епохи уявлення людей, за якими вони відчувають, за якими й діють” [9, с.9] формують свідомість, регулюють поведінку людей та суттєво впливають на процеси, які відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства у цілому, й економічній, зокрема.

Дослідження менталітету було закладено представником інституціонального напрямку економічної теорії Т. Вебленом (1857–1929), який вважав, що установки, звички, спосіб життя, склад характеру, властивості темпераменту „мають економічне значення як елементи способу мислення, що позначаються на звичних поглядах індивіда на ті явища та їх властивості, з якими він вступає у контакт, що позначається тим самим на здатності індивіда служити цілям виробництва” [10, с.271]. Стосовно менталітету українського народу, то перші спроби його дослідження належать М. Костомарову (1817–1885) – автору першої праці про українську національну вдачу [11]. Окрім нього проблемами національного менталітету переймалися М. Грушевський, В. Липинський, Л. Чижевський, О. Кульчицький, І. Янжул та ін., у результаті досліджень яких було виокремлено чотири основні ознаки, що історично були властиві менталітету українського народу, а саме:

- зосередженість особи на фактах і проблемах внутрішнього, особисто-індивідуального світу;
- прагнення до особистої свободи, але без належного устремління до державності;
- сентиментальність, чутливість, любов до природи, естетизм народного життя, культуротворчість;
- перевага емоційного, чуттєвого над інтелектуальним [12, с.11].

Насторожує, що визначальні риси менталітету українця, які формувалися протягом доволі тривалого часу та накопичувалися під впливом різних історичних подій і обставин та виділяються сучасними дослідниками, мають дещо негативний присмак. Так, „протягом століть ... головними чинниками народної моралі ... були повага і любов до вільної праці, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних взаєностосунків, знання свого родоводу, риси високого громадянства” [13, с.244]. Також позитивність українця характеризується працьовитістю, господарливістю; глибоким емоційним зв'язком з краєм, де він народився і виріс, його природою; турботою про родину і майбутнє дітей; м'якою, лагідною, миролюбною вдачею; готовністю допомогти слабшим, скривдженим; гостинністю і доброзичливістю у стосунках з одноплемінцями і чужоземцями; обережністю, схильністю до романтизму і сентиментальності; безмежною довірливістю і поступливістю; індивідуалізмом у поєднанні з демократизмом, толерантністю, повагою до суверенних прав особистості; волелюбством, яке межує з анархічністю та протидією будь-яким формам співжиття, що вимагають підпорядкування й суворой дисципліни [11].

Остання риса немов перехідний місток до другої групи характеристик, які, здебільшого, є носіями негативних елементів національного менталітету, а саме: мінімальна зацікавленість державою та її інституціями; пристосовуваність до зовнішніх умов у поєднанні з душевним радикалізмом; здатність до самообмежень та адаптації; небайдужість до себе та задоволення власних інтересів в обхід держави; незацікавленість Україною та бажання бути неукраїнцем; верховенство власного добробуту і безпеки; невміння спілкуватися з іншими українцями на рівних та мислення категоріями ієрархій; інтерес до перебігу справ своїх потенційних конкурентів, адже українець „панічно боїться, що той, хто стоїть на нижчій ієрархічній сходинці, може досягти більшого, а тоді нижче опиниться він сам”; невіра у плюралізм будь-чого, у можливість кооперації та співробітництва через переконання, що „від співпраці інший отримає більше вигоди, а він – лише збитки” [14]; неповага до дотримання інструкцій, правил, законів; недовіра до будь-чого офіційного, наприклад, до системи охорони здоров’я, наслідком чого є „дика маргінальна суміш середньовікових вірувань, шаманства, т. зв. архаїчної народної медицини” [15].

Складність аналізу менталітету, розгляд і неоднозначність тлумачення його елементів, сприйняття чи категоричне заперечення деяких з них є предметом подальших дискусій і теоретичних висновків соціологів, політологів, психологів, істориків, етнографів, економістів, філософів. Але, вважаємо, що на сьогодні переважання ліберального підходу до трансформаційних перетворень призводить, окрім іншого, до нездатності держави виконувати властиві тільки їй соціально-економічні функції, що залишає людину наодинці зі своїми проблемами, знищує її, і без того мінімізовану, довіру до державних інституцій, провокуючи відособлення індивіда від суспільного життя. “Ліберальні ідеї ... донесені в їх самому вульгарному вигляді. ... Вони стали основою “вміння” свободи без відповідальності” [16, с.40]. Держава, яка повинна слугувати людині, виходити з її інтересів, створювати умови для розвитку людини [16, с.42], по суті, створює умови для прояву негативних рис національного характеру, “виводячи” значну частину населення за межі правового поля, виштовхуючи „у тінь”, даючи можливість лише у такий спосіб забезпечити собі прийнятний рівень життя. Наслідком, окрім іншого, маємо намагання уникнення необхідності виконання своїх зобов’язань суб’єктами господарювання перед державою, що проявляється у приховуванні доходів та низькій податковій дисципліні.

Кризу довіри також відчують інститути громадянського суспільства. Так, за даними дослідницької і консалтингової компанії Windmills Consult, профспілкам і громадським організаціям довіряють 28% українців, тоді як недовіру висловлюють 49% і 51% відповідно [17, с.40]. Мінімум довіри суспільство демонструє і бізнесу, який, у свою чергу, не має твердої упевненості щодо органів влади усіх рівнів [17, с.40]. Саме ці аспекти взаємовідносин порушують основний принцип соціальної економіки – гармонізацію суб'єкт-суб'єктних відносин шляхом взаємної відповідальності і довіри.

На нашу думку, відновленню довіри у міжсуб'єктних відносинах, формуванню повноцінного соціального капіталу, як „певного потенціалу суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами” [3, с.52], як „своєрідного „клею”, що скріплює суспільство у єдиний „організм”, який може бути більше чи менше життєздатним” [18] може сприяти соціальна сфера через єдину національну багатоступеневу систему освіти, виховання населення, корекції психології і настанов членів суспільства на основі як загальнолюдських, так і національно-культурних цінностей. Важко не погодитися з тезою, що у суспільстві, яке має достатній соціальний капітал, „знижуються всі витрати виробництва і ведення бізнесу, оскільки відносини довіри, які існують між людьми, значно полегшують координацію їхніх зусиль і сприяють взаємовигідному співробітництву; ... у суспільстві з дефіцитом соціального капіталу відсутність довіри між людьми веде до загострення усяких конфліктів (соціальних, міжнаціональних і навіть особистих) і, відповідно, перешкоджає ефективному співробітництву, необхідному для швидкого економічного зростання і стійкого суспільного розвитку” [18].

Таким чином, якщо у традиційній економічній теорії переважали суто економічні параметри аналізу суспільних явищ і процесів, то у постнекласичній науці первинними стають соціальні аспекти функціонування економічної системи, зокрема, ментальна сфера, тобто коли „національні стереотипи мислення визначають напрям розвитку економіки” [19, с.65]. Тому вищезазначені риси національного менталітету потребують подальшого різнобічного розгляду, аналізу й осмислення науковцями для гармонізації життєвого простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Academia. – 1999. – С.372–400.
2. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. – 2001. – №3. – С.121–139.
3. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф.Фукуяма. – М.: ООО „Издательство АСТ”: ЗАО НПП „Ермак”, 2004. – 730 с.
4. Гуревичев М.М. Социальный капитал: истоки и их эволюция // Социальная экономика. – 2002. – № 1–2. – С.3–9.
5. Щетинин В. Человеческий и вещественный капитал: общность и различие // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – №8. – С.55–61.
6. Власов Ф.Б. Социальный капитал и социальная рента цивилизованных межгосударственных институтов взаимодействия // <http://plproject.ru/download/part06-08.pdf>
7. Климов С.М. Ваш человеческий и социальный капитал // <http://www.elitarium.ru>
8. Гуриев С. Уроки экономики: капитализм на доверии // Ведомости. – 09.12.2004. – № 227.
9. Історія європейської ментальності / За ред. Петера Дінцельбахера / Переклав з нім. Володимир Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.
10. Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984.
11. Український менталітет: ретроспективи і перспектива // <http://politicon.iatp.org.ua>
12. Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості (Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції), Ч. 1. Р. 1, 2. – Київ-Луцьк. – 1994. – 345 с.
13. Культура і побут населення України: Навч. посібник / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
14. Віра Явір. Бо такий у нас менталітет... // <http://www.wz.lviv.ua>
15. Рожан А. Ментальний крест – злоумышленник поневоле // Зеркало недели. – 2007. – №10. – 17 марта. – С.14.
16. Задорожный Г.В. «Экономический человек» или человек хозяйствующий // Социальная экономика. – 2001. – № 1. – С.39-43.
17. Нарастить социальный капитал // Эксперт Украина. – 2007. – № 1–2.
18. <http://www.worldbank.org/depweb/beyond/mirross/outro.html>.
19. Балацкий Е. Экономическая наука: новые вызовы современности // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 1. – С.61–67.

*МАРЧЕНКО О.С., кандидат экономических наук, доцент
Национальная юридическая академия Украины
имени Ярослава Мудрого*

СОЦИАЛЬНАЯ РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КОНСАЛТИНГА: СОДЕРЖАНИЕ, УСЛОВИЯ РЕАЛИЗАЦИИ

В условиях интеллектуализации бизнеса, роста его инновационной активности значительно возрастает роль экономического консалтинга как деятельности, направленной на обеспечение предприятий специальными знаниями и информацией. Использование хозяйствующими субъектами консалтинговых ресурсов приносит не только экономические результаты, но и обладает определенными позитивными, а в отдельных случаях, негативными социальными эффектами. В настоящее время социальная роль экономического консалтинга не стала еще объектом научных исследований, как отечественных, так и зарубежных специалистов в сфере экономики, менеджмента, консалтинговой деятельности. Целью данной работы является обоснование основных форм проявления социальной роли консалтинга, направлений развития государственного регулирования и саморегулирования консалтинговой деятельности с целью усиления ее позитивных социальных эффектов.

К позитивным социально-экономическим эффектам консалтинга следует отнести его активную и возрастающую роль в обеспечении занятости населения. Развитие консалтинговой деятельности способствует росту спроса на рынке труда, особенно, в таком его сегменте как рынок услуг интеллектуального труда. Например, в США в секторе деловых и профессиональных услуг в 2000 г. было занято 18113 тыс. человек – 13,5% численности занятых в экономике в целом. В 2010 г. прогнозируется увеличение численности занятых в указанном секторе до 20850 тыс. человек, что должно составить 14,4% численности занятых в экономике США [1].

Позитивным социальным эффектом обладает обучающая функция экономического консалтинга, реализация которой способствует увеличению источников получения дополнительных специальных знаний, непосредственно влияет на развитие системы образования. На наш взгляд, обучающий консалтинг следует рассматривать в качестве особого структурного элемента сферы образовательных услуг, в частности, последипломного образования, повышения квалификации, цель которых состоит в обеспечении соответствия уровня профессиональной подготовки специалистов потребностям экономики.

Особенно важным является использование обучающих возможностей консалтинга в Украине, поскольку, такое звено национальной системы образования, как дополнительное обучение специалистов, имеющих базовое образование, не получило еще того уровня развития, который бы соответствовал требованиям экономики, основанной на знаниях [2].

Экономический консалтинг является важным звеном бизнес-образования, поскольку непосредственно направлен на внедрение в хозяйственную практику эффективных методов и приемов предпринимательской деятельности. Особо следует подчеркнуть взаимосвязь экономического консалтинга и высшей школы. С одной стороны, высшие учебные заведения, имеющие консалтинговые подразделения, являются активными субъектами рынка консалтинговых услуг. С другой стороны, виды услуг и направления развития обучающего консалтинга выступают для вузов показателями уровня и структуры реального спроса на образовательные услуги. Как представляется, развитие консалтинговой деятельности вузов будет способствовать более точному прогнозированию спроса на специалистов определенной квалификации.

В Украине консалтинговое направление деятельности образовательных структур практически не развивается, хотя предоставление консалтинговых услуг является эффективным направлением коммерциализации высшей школы, способствует повышению качества образовательных услуг, поскольку сближает сферу образования с хозяйственной практикой.

Важнейшим социальным эффектом экономического консалтинга является его влияние на развитие предпринимательской культуры и повышение социальной ответственности бизнеса. Внедрение в хозяйственную практику консалтинговых продуктов, содержание которых составляют приемы и методы цивилизованного предпринимательства, способствует социализации бизнеса, формированию у предпринимателей понимания их социальной роли и ответственности перед обществом.

Напротив, квазиконсалтинговая деятельность обладает абсолютно негативным влиянием на бизнес, способствует его антисоциальной направленности. Квазиконсалтинг представлен фирмами и консультантами, предоставляющими консалтинговые услуги низкого качества и использующими методы ценового демпинга, на основе которых клиент привлекается заниженной ценой. Это наносит значительный материальный и моральный ущерб консультантам, предоставляющим высококачественные консалтинговые услуги. Поскольку на момент заключения сделки

оценка клиентом качества абсолютно нематериальной консалтинговой услуги связана с большими трудностями, квазиконсалтинг создает у него иллюзию возможности выбора консультанта по ценовому критерию. Тем самым, квазиконсалтинг формирует у клиентов устойчивое мнение о возможности, с одной стороны, получения дешевых консалтинговых услуг, с другой – о низком качестве консалтингового обслуживания в целом. Негативным социальным последствием развития квазиконсалтинговой деятельности является формирование у клиентов недоверия к консультантам высокого профессионального уровня, предоставляющим, по их мнению, услуги сомнительного качества по завышенной цене.

Особым сегментом квазиконсалтинга выступают фирмы, предоставляющие услуги теневого характера. Целью обращения клиентов к таким фирмам является не консультирование, а, например, представительство их интересов в различных органах государственного управления; посредничество в их отношениях с работниками государственных учреждений; увеличение издержек и, тем самым, уменьшение налогооблагаемой прибыли посредством оплаты квазиконсалтинговых услуг; получение конфиденциальной информации о конкурентах и партнерах и др.

Услуги квазиконсалтинга разрушают репутацию консультантов-профессионалов, формируют у клиентов сомнения в их порядочности и компетентности. Использование незаконных методов и приемов консалтинговой деятельности, становится фактором сохранения и накопления институциональных ловушек в трансформационной экономике, поскольку консультанты, действующие в сфере квазиконсалтинга, заинтересованы в повышении спроса на их услуги, а теневая консалтинговая деятельность способствует распространению опыта противоправного решения проблем, своеобразной адаптации экономических субъектов к сложившейся институциональной среде, что, на наш взгляд, является фактором увеличения дополнительных транзакционных издержек.

Усилению позитивных социальных эффектов консалтинга, преодолению квазиконсалтинговой деятельности способствует развитие государственного регулирования и саморегулирования консалтинга. В Украине государство устанавливает общие, а не специальные правила ведения консалтингового бизнеса, что существенно ограничивает его регулирующие влияние на поведение субъектов консалтингового рынка. С целью повышения роли государства в регулировании консалтинговой деятельности следует выделить экономический консалтинг в особый объект государственно-нормативного регулирования. Первоочередными

задачами, на наш взгляд, являются принятие закона о консалтинговой деятельности, создание системы сертифицирования консультантов, развитие саморегулирования в сфере консалтинга, что выступит барьером доступа на рынок консалтинговых услуг квазиконсалтинговых фирм.

Основными функциями организаций саморегулирования в сфере экономического консалтинга должны быть: разработка системы правил и стандартов деловой практики; мониторинг за соблюдением этих стандартов и правил; разработка и применение системы санкций за нарушение правил; формирование собственной процедуры внесудебного разрешения споров; аттестация консультантов; ведение реестра субъектов консалтинговой деятельности; проведение рейтингов консалтинговых фирм и независимых консультантов; научно-методическая и информационная поддержка консультантов, их обучение; продвижение консалтинговых услуг, формирование позитивного общественного мнения в отношении деятельности консультантов.

В настоящее время в Украине государство должно выступить инициатором создания организаций саморегулирования консультантов на национальном уровне. Принятие закона о консалтинговой деятельности, в котором должны быть определены порядок сертификации консультантов, компетенция, задачи и функции национальных и региональных профессиональных объединений в сфере консалтинга, выступает важнейшим условием усиления позитивных социальных эффектов экономического консалтинга, преодоления квазиконсалтинга.

ЛИТЕРАТУРА

1. Василевский Э. Структурные сдвиги, динамика и эффективность роста экономики США до 2020г. // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – №9. – С.74–87.
2. Данілішин Б., Куценко В. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання // Економіка України. – 2006. – №1. – С.6.

*ПОЗНАНСКИЙ В.И., кандидат технических наук, доцент
ЛИТВИНЕНКО Е.Н.
Днепропетровский университет экономики и права*

ДВА ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ РИСКАМИ В СОВРЕМЕННОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

Характерной особенностью современного экономического развития является его хаотичность. Следствием хаотичности является существование неопределенности и риска в предпринимательской деятельности и фактическое превращение этого явления в мощный фактор развития экономики. Определение риска как нормального, а не исключительного состояния явлений и процессов, все более и более утверждается в современной экономической теории. Объективная составляющая риска определяет четыре функции, которые выполняет риск в предпринимательской деятельности: инновационную, регулятивную, защитную и аналитическую [1, с.17].

Для индивидуальной фирмы неопределенность внешней среды может проявиться в виде новой угрозы или благоприятной возможности, причем оба исхода равновероятны. Целью настоящей работы является анализ двух различных подходов современного менеджмента к процессу управления рисками предпринимательской деятельности. Классический подход управления рисками базируется на многочисленных методиках прогнозирования рисков составлением максимально возможного перечня рисков и разработке мероприятий по их нейтрализации. Общая схема классического подхода управления рисками приведена на схеме (рис. 1) [2, с.376].

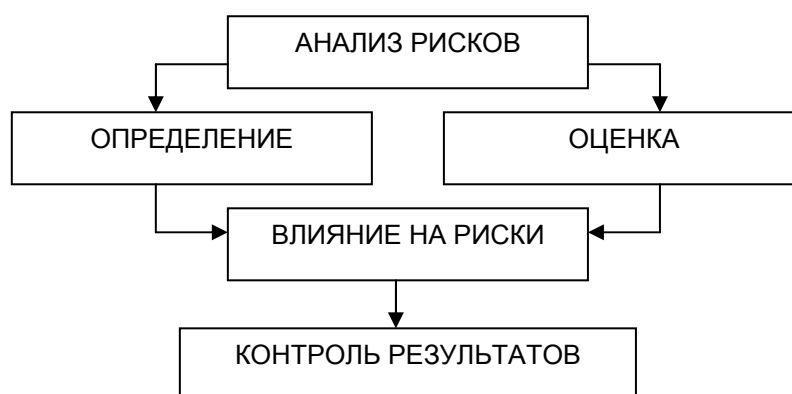

Рис. 1. Общая схема управления рисками

По этой схеме анализ рисков состоит из двух составляющих – определения рисков и их оценки. На этапе «определение рисков» составляется перечень всех возможных рисков, актуальных для данного бизнеса. На этапе «оценка» проводится количественная оценка выявленных рисков с помощью определения их вероятности и размеров возможных убытков. На этапе «влияние на риск» разрабатываются мероприятия по нейтрализации рисков. Заключительным этапом классической схемы управления рисками является «контроль результатов», на котором проводится контроль и корректировка выбранной стратегии с учетом новой информации.

Второй подход к управлению рисками заключается в возможности сознательного регулирования рыночной неопределенности с помощью важнейшей функции менеджмента – планирования. Такое регулирование может осуществляться по крайней мере следующими способами:

- с помощью вертикальной интеграции;
- установлением контроля над спросом;
- широким применением контрактных отношений;
- созданием предпринимательских сетей [3, с.218].

Вертикальная интеграция осуществляется путем слияния или поглощения фирм-поставщиков и фирм-клиентов в пределах единой технологической цепочки. Риск при этом снижается за счет гарантий поставок сырья, комплектующих, узлов и т.д. Уменьшение всех рисков, связанных с реализацией продукции, возможно с помощью установления контроля над спросом. Эта возможность связана с усилением конкурентной борьбы и приводит к появлению монополии.

Широкое распространение в развитых странах мира получили контрактные отношения. Под контрактом понимается установление договорных отношений относительно цены, объемов продаж и времени совершения сделки. Невыполнение контракта невыгодно из-за штрафных санкций и потери имиджа фирмы. Все это резко снижает риски реализации продукции и ее производства, позволяет применять долгосрочное планирование, обеспечивать производство ресурсами и т.д. Дальнейшее развитие системы контрактов – возникновение предпринимательских сетей, в основе которых находятся гибкое взаимодействие и творческое сотрудничество, построенные на взаимном доверии предпринимателей. Предпринимательские сети как форма организации бизнеса в менеджменте полностью соответствует современной концепции социально-этического маркетинга.

Сравнительный анализ двух подходов к управлению рисками показывает, что классический подход характерен для мелкого и среднего бизнеса, когда анализируются риски, соответствующие микросреде фирмы (поставщики, конкуренты, товары-заменители и т.д.). Для крупных и особенно сверхкрупных фирм необходимо учитывать также риски, характерные для макросреды фирмы. В этом случае возможность некоторого регулирования рыночной неопределенности – второй подход к процессу управления рисками представляется более целесообразным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Малашихина Н.Н., Белокрылова О.С. Риск-менеджмент. – Ростов на Дону: «Феникс», 2004. – 320 с.
2. Козьменко С.М., Шпиг Ф.І., Волоченко І.В. Стратегічний менеджмент банку. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 734 с.
3. Бизнес-планирование / Под ред. В.М. Попова и С.И. Ляпунова. – М.: «Финансы и статистика», 2000. – 672 с.

ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КОМПАНІЇ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ

У сучасних умовах трансформації економічних відносин в Україні особливої ваги набуває процес оцінки потенціалу бізнесової діяльності підприємницьких структур. У всіх країнах з ринковою економікою існує величезна потреба в незалежній оцінці, включаючи, переоцінку активів для приведення бухгалтерської звітності відповідно до міжнародних стандартів, визначення заставної вартості майна, оцінки нефінансового внеску інвестора в статутній капітал підприємства. Проте оцінка бізнесу є особливою процедурою, що вимагає від фахівця глибоких знань у сфері стратегічного менеджменту, здібностей до аналізу фінансової звітності і не кількісної інформації, що характеризує ефективність вибраної підприємством стратегії і його здатність цю стратегію успішно реалізувати. І тут простого аудиту недостатньо. Потрібен більш глибокий всебічний аналіз, який буде враховувати не лише об'єктивні дані, а й потенційні можливості (прогнозу інформацію) стосовно того чи іншого підприємства [1, с.38].

Побудувати фінансову модель підприємства з використанням сучасних програмних продуктів не є занадто складним завданням. Більш того, така модель у найдрібніших деталях може відображати реальні фінансові операції підприємства і формувати прогнози на різні періоди часу. Побудувавши таку модель, без особливих труднощів можна розрахувати поточну вартість бізнесу як методом вільного грошового потоку, так і методом дисконтованих дивідендів. Таким чином, якщо фінансовий аналітик має у своєму розпорядженні необхідні інструменти, то йому будуть необхідні лише коректні початкові дані. Саме у коректності початкових даних і полягає головна проблема. У частині виробничих витрат і інших витрат такі дані можуть бути подані підприємством з достатньо високим ступенем достовірності.

Найбільшу проблему складає невизначена інформація, а саме дані про плановані обсяги продажів підприємства. Безумовно, можна використовувати сценарний підхід, проте ступінь невизначеності інформації обумовлений наявністю безлічі зовнішніх і внутрішніх чинників, що роблять вплив на реальні обсяги продажів підприємства суттєвим, залишається досить значним. При цьому багато ключових чинників мають не кількісну, а якісну природу [2].

Серед фінансових аналітиків, професійно працюючих у сфері оцінки бізнесу, набув широкого поширення термін „вимірювання стратегічного потенціалу компанії”. Результати деяких досліджень свідчать, що 35% інвестиційних рішень ухвалюється взагалі без використання фінансових даних. Це означає, що аналітик повинен нехтувати фінансовою інформацією, більш того, поточна фінансова інформація дозволяє оцінити реалістичність пропонованих фінансових прогнозів. Різниця між балансовою і ринковою вартістю компанії формується під дією, зокрема декількох чинників. Цю різницю іноді називають ринковою або економічною доданою вартістю бізнесу компанії, яка формується під впливом декількох чинників [3, с.165].

Стратегія компанії повинна дати відповіді на питання:

- Яким чином компанія планує забезпечити собі лідерство на ринку?
- Чи реалістична стратегія компанії і чи здатна вона забезпечити запланований обсяг продажів і відповідну частку на ринку?
- Які конкурентні переваги бралися до уваги при формуванні стратегії?
- Які заходи планує зробити підприємство для посилення своєї позиції на ринку?

Аналітики наголошують, що підприємство, яке не має стратегії, не є бізнесом, а всього лише набором активів, обтяжених борговими зобов'язаннями, тому воно повинно оцінюватися з використанням майнового підходу, наприклад, на основі ліквідаційної вартості.

До внутрішніх чинників формування стратегії підприємства належать: наявність ноу-хау, ліцензій, унікальних розробок і якісних продуктів; наявність ефективних технологій, що забезпечують зниження витрат і високу якість готової продукції; наявність транспортних мереж; наявність кваліфікованого наукового, інженерного і виробничого персоналу; наявність ефективної системи автоматизованого управління, яка здійснює інформаційну підтримку управлінських рішень і фінансового менеджменту загалом; наявність ефективної системи мотивації та перепідготовки персоналу. До зовнішніх чинників формування стратегії підприємства належать: імідж, популярність торгової марки; частка продукції компанії на ринку; наявність розвинутої дистриб'юторської мережі; зв'язки з постачальниками товарів і послуг.

Рівень кваліфікації менеджменту є одним з ключових чинників успіху. Підприємство може мати привабливу стратегію, але рівень кваліфікованих ключових менеджерів і система їх мотивації не відповідатимуть завданням, що стоять перед ними.

Сьогодні аналітики намагаються знайти способи оцінки стратегічного потенціалу компанії і за цим напрямом ведуться серйозні роботи. Наприклад, деякі інвестиційні фонди застосовують наступні непрямі критерії для оцінки потенціалу компаній: індекс задоволеності клієнтів; частка нових продуктів у портфелі продукції; частка витрат на дослідження і розробки; частка витрат на навчання персоналу [4, с.102]. На основі цієї інформації інвестори оцінюють потенціал зростання або зниження вартості компанії у майбутньому.

Підвищені вимоги до інформації можуть привести до виникнення іншої важливої проблеми. Багато компаній будуть абсолютно обґрунтовано заперечувати проти надання інформації стратегічного характеру, побоюючись її розкриття для конкурентів. Безумовно, необхідно знайти “золоту середину”. Одним з можливих рішень даної проблеми є тісніша взаємодія фінансових аналітиків і менеджменту компанії. Така взаємодія може ґрунтуватись на проведенні спільних аналітичних досліджень, у ході яких фінансові аналітики надають методики аналізу та розрахунків для менеджменту компанії в тих аспектах, де первинна інформація може бути предметом комерційної таємниці і не піддаватись розголошенню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герман А. Руководить сообразно ситуации. — М.: Интерэксперт, 2004. — 324 с.
2. Сиднев С. Принятие решений в условиях неопределенности // Бизнес-информ. — 2004. — № 15. — С. 41–42.
3. Гроуе Э. С. Высокоэффективный менеджмент. — М.: Филин, 2006. — 486 с.
4. Хейне П. Экономический образ мышления: Пер. с англ. — М.: Новости, 2006. — 234 с.

ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАХОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНОЮ ПОЛОЖЕНЬ КІОТСЬКОГО ПРОТОКОЛУ

На сучасній стадії розвитку людства, коли різко зросли масштаби, інтенсивність, тривалість впливу людини на довкілля, коли він став більш різноманітним, а господарська діяльність людини за потужністю наближається до природних сил планети, постала реальна загроза екологічної кризи. Проблема охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів виникає на всіх рівнях планування та управління економічною системою. Побудова оптимальної стратегії еколого-економічної взаємодії, що враховує процеси природокористування, розробка алгоритмів її реалізації, процедур узгодженості всіх основних складових стала невідкладною і актуальною задачею.

Однією з таких спроб стало створення Міждержавною групою експертів у контексті Рамкової конвенції по зміні клімату Кіотського протоколу [1]. Головною особливістю даного документу є застосування економічних важелів як найефективнішого способу зацікавленості як урядових, так і неурядових структур у просуванні зменшення антропогенного впливу на клімат Землі. Із часу перших засідань Конференції Сторін тривають суперечки на тему, що є першочерговою причиною загрозливого темпу зміни клімату. Одностайності серед провідних учених із цього питання, на жаль, на сьогодні немає. Однією з домінуючих відповідей на це питання є визначення вирішальної ролі антропогенного впливу та потепління як наслідок утворення парникового ефекту через збільшення викидів парникових газів, серед яких лівову частку займає вуглекислий газ CO₂.

У Кіотському протоколі закладено економічні механізми міжнародної співпраці, які ґрунтуються на ідеї, що кліматичні ефекти не залежать від місця викиду парникових газів. Ці механізми отримали назву „механізмів гнучкості Кіотського Протоколу”. Під поняттям гнучкості розуміють певну свободу вибору місця та засобів. Протокол передбачає три економічні механізми:

1. Міжнародна торгівля квотами – зобов’язання тієї чи іншої країни не перевищити в середньому за 2008–2012 рр. (перший звітний період) певний рівень викидів – визначає наявність у країни загальнонаціональної квоти на викиди; дозвіл на викиди рівний

зобов'язанням. Якщо країна не витрачає свою квоту повністю, то вона може передати „вільну” частину іншій країні;

2. Проекти „спільного виконання” – вартість скорочення викидів однієї тонни CO₂ в різних країнах не однакова. Таким чином, країна, яка має кількісні зобов'язання, може профінансувати проекти по скороченню викидів парникових газів в іншій країні з кількісними зобов'язаннями. Отримані в результаті реалізації таких проектів „одиниці зменшення викидів” можуть бути передані країні-інвестору в рахунок її зобов'язань;

3. Механізми чистого розвитку – у відповідності до даного механізму країни, які мають кількісні зобов'язання отримують сертифіковані кредити на скорочення викидів при фінансуванні проектів, пов'язаних зі скороченням викидів парникових газів, в країнах, які не мають кількісних зобов'язань.

З ратифікацією Кіотського протоколу Верховною Радою України наша держава стала повноцінним учасником конференції сторін, що дає окрім екологічних зобов'язань можливість участі у створенні нового міжнародного вуглецевого ринку. У зв'язку із цим у першу чергу необхідно розглянути два питання: Перспективи виконання Україною зобов'язань, закріплених в положеннях Кіотського протоколу та зиск, який може отримати Україна від участі у Кіотському процесі.

Найважливішими факторами, які по-різному визначають динаміку емісій CO₂ в Україні є:

- динаміка валового внутрішнього продукту (ВВП);
- зміна структури ВВП за секторами економіки;
- зміна галузевої структури промисловості;
- динаміка цін на енергоносії;
- рівень впровадження сучасних технологій і інвестицій в основний капітал.

На національному рівні деякі країни, що ратифікували Кіотський протокол, зокрема, Російська Федерація, проводять пілотні проекти з впровадження норм та механізмів угоди [2]. Можливість швидко і без значних додаткових витрат запровадити систему обліку викидів у 1999 р. була перевірена на прикладі Новгородської обл. Російської Федерації, у 2000 р. успішно проведено більш широке тестування можливостей у Челябінській, Сахалінській обл. і Республіці Хакасія, що в сумі становило близько 10 % від всіх викидів Росії; Архангельська обл. у відповідності з міжнародною методикою виконала облік своїх емісій парникових газів.

З огляду на сучасний стан економіки України, необхідність перебудови її структури, переходу до ринкових механізмів Кіотський протокол стає додатковим механізмом залучення іноземних інвестицій і стимулом виконання планів з енергозбереження і збільшення енергоефективності. За умови подальшого зростання ВВП України, що призведе до збільшення емісій, рівень викидів парникових газів не перевищить рівня 1990 р., що не буде стримуючим фактором для української економіки. Однак уже в цей період – перший звітний період 2008–2012 рр. – необхідно готуватися до більш жорстких зобов'язань стосовно майбутніх емісій на наступні звітні періоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабб М. Киотский протокол. Анализ и интерпретация. – М.: Наука, 2001. – 303 с.
2. Киотский протокол: политика и практика // Международный журнал «Бизнес». Спец. выпуск. – 2003. – 98 с.

ВЛИЯНИЕ РАЗГОСУДАРСТВЛЕНИЯ И ПРИВАТИЗАЦИИ НА ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ

По своим основным направлениям современная экономическая мысль признает безусловное значение собственности, отношениями которой предопределяется не только социальное положение конкретного человека, но и место страны в мировой экономике по конкурентоспособности производства, производительности труда и уровню жизни населения. Трансформация отношений собственности является необходимым условием перехода к продуктивной, высокопроизводительной и качественно новой занятости. При этом важнейшее значение в этом процессе отводится разгосударствлению и приватизации.

Модель приватизации является органической составляющей рыночной экономической системы и определяется социальной ориентацией последней. Сегодня она применяется и к модификации существующей системы хозяйствования в постсоциалистических странах с целью обеспечения прогрессивного развития экономики на основе создания плюрализма форм собственности и хозяйствования. И в этом случае трансформация системы собственности предусматривает приоритет в преобразовании сферы занятости населения, создание цивилизованного рынка труда.

В доктринальном плане относительно методологии исследования процессов приватизации в литературе обозначились два основных подхода, которые условно можно назвать институциональным и результативным. С позиций первого уже само по себе создание института частной собственности считается эффективным. Соответственно оценочными показателями в таком случае становятся темпы и масштабы приватизации. Согласно «результативному» подходу, преобразования собственности должны оцениваться с точки зрения повышения экономической и социальной эффективности использования ресурсов. В соответствии с данным подходом лишь те институциональные преобразования объективно необходимы, которые становятся факторами достижения макроэкономического результата. Представляется, что именно последний подход должен использоваться для оценки влияния приватизации на занятость населения в реформируемой экономике.

Содержательная сторона процесса приватизации в нашей стране заключается не только в устранении государства от функций регулятора отношений собственности, несвойственных ему в рыночной экономике, но и в создании условий для проявления экономической свободы множества субъектов хозяйствования, в основе которой находится частная собственность. В этой связи встает задача перехода от полностью господствующей государственной собственности к равноправному функционированию многообразных форм собственности, которые выступают действительной исходной базой для образования всех составляющих эффективной занятости, то есть высокопроизводительной и высокодоходной многообразной деятельности населения в сфере общественного производства.

Как фактор институциональных преобразований приватизация воздействует на занятость в двух главных направлениях:

- во-первых, является основой многообразия форм собственности, способствует развитию экономической свободы и усиливает тем самым диверсификацию и плюрализацию занятости, т.е. умножает формы занятости и виды экономической деятельности;
- во-вторых, способствует институционализации рынка труда, преобразованию имеющихся и формированию новых рыночных институтов трудовой сферы.

Заметим, что в последнем случае, результатом институционального оформления рынка труда должен явиться стабильный правовой и организационный режимы занятости.

Кроме того, в переходной экономике непосредственными результатами реформ, получивших правовое закрепление и оказавших существенное влияние на занятость явились:

- снятие или сокращение ограничений на хозяйственную и трудовую самостоятельность населения, способствующие более полному использованию ресурсов, в том числе и трудовых. Это должно было привести к более полному использованию ресурсов, потенциально имеющихся в экономике (часть свободного времени, индивидуальные накопления), которые в условиях административно-командной системы оставались невостребованными;
- принятие ряда законодательных актов, облегчающих или разрешающих свободное передвижение по стране денежных капиталов, рабочей силы, производственных фондов;
- увеличение гибкости рынка труда (узаконен гибкий график работы, график занятости в режиме неполного рабочего времени и т.п.).

Все перечисленные выше меры способствовали расширению экономической самостоятельности населения. При определенных условиях они же могут нести в себе потенциал активизации трудовой активности населения и возможности более полного удовлетворения запросов населения в занятости.

Разгосударствление и приватизация, снижая ограничения в хозяйственной и трудовой самостоятельности населения, создают возможности реализации трудовой активности населения в виде разнообразных форм занятости (предпринимательство, малый бизнес и т.д.) и тем самым усиливают плюрализацию и диверсификацию занятости, открывают дополнительные альтернативы для расширения занятости. Однако, приватизация не стала фактором, обеспечивающим положительную макродинамику занятости, так как формальный характер приватизационных процессов обусловил реальную отстраненность подавляющего большинства работников от собственности и участия в управлении, в результате чего лишь незначительная часть населения показала способность к активному приспособлению к условиям рыночной реформы, возглавив новое предприятие или организовав собственное дело. Пока что преобладает поведение пассивного приспособления к изменяющимся условиям, что свидетельствует об институциональной незрелости приватизации.

Таким образом, как фактор институциональных преобразований приватизация, с одной стороны, способствует институционализации рынка труда, закрепляет при соответствующих экономических и правовых нормах равенство сторон в отношении «работник-работодатель», с другой – приводит к резкой социальной дифференциации общества, создает ряд жестких противоречий в сфере занятости, которые находят свое проявление в том, что для абсолютного большинства населения трудовая деятельность перестала быть источником получения полноценного дохода, позволяющего удовлетворять самые минимальные потребности.

ВЫРАВНИВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИЛ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВАНИЙ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В УКРАИНЕ

Проблема формирования в Украине социальной экономики уже более десяти лет служит объектом пристального внимания исследователей. Однако, учитывая значимость проблемы с одной стороны и незавершённость процесса трансформации экономики Украины, с другой, считаем необходимым раскрыть ряд аспектов, имеющих принципиальное значение для решения проблемы, но выпадающих из сферы внимания большинства исследователей.

Прежде всего, следует отметить, что не все определяющие характеристики социальной экономики учитываются исследователями. К числу её базовых черт относят, с одной стороны, принципы экономической дееспособности, личной свободы, эффективной динамики рынков [1, с.63,72], хозяйственной свободы [2, с.66]; с другой – социальной справедливости, социального обеспечения [1, с.63,72], социальной защиты [2, с.67]. Указанные принципы могут быть конкретизированы следующими характеристиками современных хозяйственных систем развитых стран: высокая эффективность производства; признание определяющей роли свободных рыночных отношений, в меру необходимости регулируемых государством; ответственность государства за поддержание конкурентного порядка; приоритетное внимание развитию социальной сферы; высокий уровень жизни подавляющей части населения; поддержка слабозащищённых категорий населения за счёт трудоспособных лиц; социальное партнёрство [3, 4, 5, 6].

Приведённый перечень характеристик даёт общее представление о социальной экономике, но не раскрывает, что необходимо для формирования социальной экономики в Украине. Ответить на этот вопрос позволяет историко-эссенциальный анализ феномена социальной экономики. Проведённый нами анализ закономерностей общественного развития [7] позволяет утверждать, что одной из базовых черт социальной экономики является баланс социально-экономических сил в обществе.

На протяжении тысячелетий борьба социальных групп приводила (или не приводила) к перемещению власти и собственности от одних социальных групп к другим при сохранении политического,

социального и экономического неравенства. Однако на определённом этапе развития общества произошла (особенно явно в экономически развитых странах) диверсификация социально-экономической силы, объективно обусловленная рядом процессов. В частности, развитие демократии предоставило всем членам общества формально равные политические права. Произошло разделение тех, кто имеет экономическую власть и тех, кто наделён государством властными полномочиями. Сама власть государства была ограничена и главное, формализована таким образом, чтобы минимизировать злоупотребление ею в личных целях. Значительная часть членов общества стала собственниками, оставаясь при этом наёмными работниками.

О социальной силе и её влиянии на распределение доходов говорил ещё М.И. Туган-Барановский [8, с.141–166]. Однако в современных условиях в экономически развитых странах наблюдается приблизительный баланс социально-экономических сил, а потому эта проблема не актуальна и не служит объектом пристального внимания исследователей. В трансформационной экономике, напротив, остро встаёт проблема дисбаланса социально-экономических сил в обществе. В частности, отмечается значительное превышение социально-экономической силой капитала социально-экономической силы труда [9].

Социально-экономическую силу предлагается определить как способность индивидов (действующих самостоятельно или коллективно, непосредственно или через представителей) посредством имеющейся в их распоряжении совокупности экономических и неэкономических рычагов оказывать корректирующее влияние на распределение ограниченных средств удовлетворения потребностей.

Крайне важно понимать, что политико-экономическая элита Украины никогда не отменит по собственной инициативе выгодные для неё практики. Лишь давление со стороны гражданского общества, обладающего реальными рычагами воздействия, способно вынудить политико-экономическую элиту скорректировать траекторию развития Украины в сторону формирования социальной экономики как экономики, ориентированной на обеспечение достойного жизненного уровня всем членам общества, а не создание условий для процветания элиты за счёт остальной части населения. Таким образом, выравнивание социально-экономических сил в нашем обществе – необходимое условие формирования социальной экономики в Украине.

Следует учитывать, что в стране с невысоким уровнем благосостояния большей части населения обеспечение политических, социальных и экономических прав человека должно носить преимущественно внешний характер, не зависящий от доходов, поскольку самозащита доступна лишь людям с достаточно высоким уровнем благосостояния. Выравнивание социально-экономических сил необходимо осуществлять прежде всего за счёт создания условий этого выравнивания (действующих беспристрастно), а не за счёт выравнивания социально-экономических сил отдельных членов общества. Обеспечение условий выравнивания социально-экономических сил в Украине необходимо производить по двум основным направлениям:

1. Снижение неравенства социально-экономических сил членов общества (безотносительно к каким-либо характеристикам социального или экономического характера).

2. Снижение неравенства социально-экономических сил владельцев различных факторов производства (поскольку в соответствии с собственностью на факторы производства формируются основные линии социально-экономического противостояния, необходимо дополнительно уделять внимание выравниванию социально-экономических сил по этим направлениям).

В соответствии с первым направлением выравнивания социально-экономических сил в Украине необходимо:

- предоставить всем членам общества реально (а не формально) равные политические и экономические права и свободы;
- обеспечить социальную защиту наиболее социально уязвимых членов общества;
- содействовать диверсификации факторных источников получения доходов;
- обеспечить выравнивание стартовых возможностей в экономической деятельности.

Второе направление выравнивания социально-экономических сил в Украине требует:

- развития институтов гражданского общества для повышения социально-экономической силы основной части населения (в противовес политико-экономической элите);
- увеличения социально-экономической силы наёмных работников, которое может быть двух типов: индивидуальное (повышение социально-экономической силы отдельного работника); коллективное (увеличение социально-экономической силы работников за счёт их объединения);

- повышения социально-экономической силы владельцев применяемых в сельском хозяйстве факторов производства, прежде всего труда и земли;
- увеличения социально-экономической силы мелких акционеров (которые сегодня практически лишены дивидендов).

Таким образом, одной из базовых черт социальной экономики является баланс социально-экономических сил в обществе, позволяющий направить функционирование экономической системы на реализацию интересов основной части населения, а не одних лишь представителей политико-экономической элиты. Обеспечение условий выравнивания социально-экономических сил в Украине следует производить по двум основным направлениям: снижение неравенства социально-экономических сил всех членов общества и снижение неравенства социально-экономических сил владельцев различных факторов производства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Краус В., Игнатова Т., Солодков Г. Социальное рыночное хозяйство. Путь России? – Ростов-н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1997. – 400 с.
2. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь. – М.: "Дело ЛТД", 1994. – 224 с.
3. Анін В. Як створити українську модель соціально-орієнтованої ринкової економіки? // Економічні реформи сьогодні. – 2001. – № 38. – С. 44–51.
4. Волинский Г., Тодрина И. Что такое «социальное рыночное хозяйство» // Бизнес-информ. – 1998. – № 23–24. – С. 28–30.
5. Денисов Н., Мальгинова Е. Отношения распределения: современные модели // Общество и экономика. – 1997. – № 3–4. – С.84–108.
6. Нестеренко А. Социальная рыночная экономика: концептуальные основы, исторический опыт, уроки для России // Вопросы экономики. – 1998. – № 8. – С. 71–84.
7. Губин К. Способ формирования доходов: исследование эволюции // Социальная экономика. – 2006. – № 1–2. – С. 169–174.
8. Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – 264 с.
9. Волинский Г. Противоречие между трудом и капиталом: современный аспект // Социальная экономика. – 2003. – № 2–3. – С. 118–124.

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІУМУ ЯК ПРОЦЕС ГЛОБАЛЬНОГО УСУСПЛЬНЕННЯ ВЛАСНОСТІ

Загальносвітові глобально-інформаційні трансформації викликають глибокі перетворення у всіх сферах суспільного життя, у тому числі й найбільш фундаментальних – відносинах власності, що знаходить свій прояв у таких процесах як інтелектуалізація, інтернетизація (віртуалізація), глобалізація (транснаціоналізація) власності. Основою нового суспільства, стає високотехнологічне виробництво (нова економіка). Досить вагомим у новій економіці є роль акціонерної форми власності, яка характерна для більшості ТНК – „рушіїв глобалізації”. По суті, транснаціоналізація стала, хоч і опосередковано, однією з передумов виникнення нової економіки, адже, розширюючи свою діяльність, ТНК створили своєрідну мережу глобальної світової господарської системи, яка є єдиним торговельним та інформаційним простором з міжнародними ринками капіталів, робочої сили, науково-технічних, консультаційних та інших послуг.

Транснаціональні корпорації як „найвища форма приватної корпоративної власності” [8, с.70] сповна реалізують переваги акціонерного володіння. По-перше, у корпорації власність є анонімною. Більш того, власники акцій можуть у будь-який час продати їх іншим особам, тому за незмінної величини капіталу склад його власників може безперервно змінюватися. По-друге, власники акціонерного капіталу, не здійснюють управління своїм підприємством: діяльність корпорації організують менеджери – професійно підготовані управлінці, які працюють за контрактом, що дає змогу більш ефективно здійснювати керівництво фірмою. По-третє, акціонерна власність передбачає можливість поповнення капіталу не тільки (і не стільки) за рахунок додаткового вкладу конкретного приватного власника, але й шляхом додаткової емісії акцій, або через позику грошових коштів у банках чи інших фінансових структурах. У підсумку „посилюється відокремлення власності на грошовий капітал від його підприємницького застосування” [1, с.83]. По-четверте, корпорація як організаційне утворення може функціонувати тривалий період (внаслідок постійної купівлі-продажу і перепродажу цінних паперів корпорації, успадкування пакету акцій тощо), що створює необмежені можливості для перспективного розвитку.

Таким чином, корпоративна власність, яку можна вважати одним із різновидів спільної часткової власності (по суті – групове приватне володіння) стає своєрідною мутацією приватної власності. Приватна власність у процесі корпоратизації набуває рис, протилежних своїй вихідній сутності: „господар віддаляється від виробництва, отже, згасає сила приватної мотивації праці; розширюється поле планомірної організації виробництва в рамках корпорацій; принципи розподілу продукту ще більшою мірою відриваються від принципів виробництва” [8, с.69]. Певні особливості акціонерної власності порівняно із класичною приватною відзначені Дж. Гелбрейтом ще у 1967 р., який зауважував, що на початку ХХ ст. діяльність корпорацій була інструментом її власників, віддзеркаленням їх індивідуальності та обмежувалась галузями великомасштабного виробництва (залізничний і водний транспорт, виробництво сталі, видобуток і переробка нафти, деякі галузі гірничодобувної промисловості), тоді як у другій половині цього ж століття корпоративна власність поширилася на середні та малі підприємства, а корпоративні менеджери перестали бути „власниками скільки-небудь істотної частки даного підприємства” [2, с.35–36].

Маючи значні переваги перед іншими формами ведення бізнесу корпорація може якнайповніше їх реалізувати щонайбільше розширюючи межі своєї діяльності і нарощуючи обсяги виробництва. Таким чином, корпорація, що діє у межах однієї країни все ж вповні не реалізовує свій потенціал, а це означає, що для отримання найбільших прибутків вона має подолати національні кордони, ліквідувати міждержавні бар’єри. У такому сенсі „корпоративна власність створила економічну основу для глобалізації господарської діяльності... та привела... до формування світового ринку” [8, с. 69].

Окрім вищеперелічених, ще однією з вагомих причин утворення ТНК як транснаціональних утворень є недосконалість ринкового механізму в реалізації власності на технології, виробничий досвід та інші „невідчутні” активи. Це означає, що, з одного боку, винахідник, творець прогресивної технології не завжди має доступ на світовий ринок технологій, а отже, не може реалізувати свій інтелектуальний продукт. ТНК у свою чергу криво зацікавлені в акумулюванні і впровадженні у виробництво новітніх досягнень, чим стимулюють власну прибутковість та дають змогу творцю отримувати належну плату за винахід, який (за умов його вагомості) набуває значного поширення у рамках відповідної ТНК, а, можливо (якщо фірма здійснює торгівлю технологіями), і в інших компаніях, що стає неабияким поштовхом для його подальшої творчої активності, причому (насамперед) у даній корпорації. З іншого боку, завдяки

інформаційним мережам та мережам зв'язку керівництво ТНК може використовувати досвід та знання своїх працівників з різних куточків земної кулі, тобто у рамках транснаціональної корпорації її нематеріальні активи, які складаються із сукупності знань, умінь, навичок персоналу, „стають мобільними, здатними до перенесення в інші країни” [6, с.41].

Серед інших причин виникнення і активного розвитку ТНК, що одночасно є перевагами корпоративного виду власності у його транснаціональному варіанті варто також назвати: а) ширші можливості для підвищення ефективності і конкурентоспроможності через інтеграцію у своїй структурі постачальницьких, виробничих, науково-дослідних, розподільчих та збутових підрозділів, які функціонують у світовому економічному середовищі; б) додаткові можливості підвищення ефективності та конкурентоспроможності через доступ до ресурсів іноземних держав, які реалізуються у процесі використання дешевої або більш кваліфікованої робочої сили, сировинних ресурсів, науково-дослідного потенціалу, виробничих можливостей і фінансових ресурсів приймаючої країни; в) філії ТНК отримують важливі переваги перед фірмами приймаючої країни внаслідок використання науково-технічного й управлінського потенціалу материнської фірми; г) можливість використання у власних інтересах особливостей державної, зокрема, податкової, політики в різних країнах, різниці у курсах валют і таке інше, що має наслідком зменшення трансакційних витрат, і, отже, безпосередньо впливає на ефективність господарської діяльності ТНК; д) здатність продовжувати життєвий цикл своїх технологій і продукції, яка базується на можливості „скидати” застарілі технології і продукти в зарубіжні філії та зосереджувати зусилля і ресурси підрозділів на розробці нових технологій і виробів у країні базування; е) за допомогою прямих іноземних інвестицій фірма отримує можливість уникати бар'єрів при входженні на ринок певної країни через експорт товарів та/або послуг, тобто замість експорту готової продукції, що обкладається високими торговельними тарифами, ТНК створюють у приймаючій країні виробничі структури і продають вже не завезені, а вироблені в країні товари без надмірного оподаткування [6, с.41–42].

Безпосередніми проявами транснаціоналізації стало поглиблення інтернаціоналізації виробництва та капіталу у всіх його вираженнях. Інтернаціоналізація виробництва полягає у тому, що у створенні кінцевого продукту у різних формах і на різних стадіях беруть участь виробники багатьох країн світу [7, с.46]. Інтернаціоналізація капіталу, що значно прискорилося останніми десятиліттями, знаходить свій прояв у тому, що капіталістична

власність (у розумінні: власність, що утворює капітал) виходить за національні кордони, оскільки власники капіталу прагнуть мати у своїх руках усі етапи виробництва продукції, що здійснюються підприємствами у різних країнах. Інтернаціоналізація виробництва і капіталу – два взаємозв'язані процеси, які доповнюють один одного: власники інтернаціоналізованого капіталу розвивають спеціалізацію і кооперацію між своїми підприємствами, розташованими у різних країнах.

Глобалізація економічних процесів, а надто такий її аспект, як транснаціоналізація, сприяють розширенню прав власності фізичних осіб та корпорацій у географічному плані. Ідея, згідно якої громадянин однієї держави має можливість реалізувати права власності за межами своїх національних кордонів, внесла цілком нове забарвлення у характеристику сучасного світу. Нові підходи до регулювання права власності „стали ключовим елементом сучасних міжнародних відносин, функціонально змінили процеси транснаціоналізації та глобалізації економіки і врешті-решт прискорили формування глобальних господарських комплексів” [5, с.53]. Процес створення транснаціональних корпорацій відбувається нині не тільки у сфері виробництва, але й у торгівлі, банківській справі (поява транснаціональних банків) та інших сферах.

Транснаціоналізація власності знаходить свій прояв не тільки у створенні власне корпорацій, але й інших форм підприємницьких об'єднань. Корпоративно-транснаціональний характер міжнародного бізнесу та варіативність кон'юнктурних умов, численні конкретні підприємницькі завдання зумовлюють диверсифікацію організаційних форм господарської діяльності великих компаній, які можуть як концентрувати свою діяльність у рамках певної галузі, так і функціонувати як міжгалузеві утворення. Отримують поширення стратегічні альянси, які координують діяльність компаній, що беруть у них участь для реалізації спільних інтересів зі збереженням власної юридичної самостійності; консорціями, котрі об'єднують компанії різних галузей, як правило для виконання робіт зі спорудження конкретних об'єктів, а також інші організаційні утворення (картелі, синдикати, пули, трести, концерни). Однією із форм співробітництва компаній різних країн є утворення спільних підприємств (досить часто на паритетній основі) для здійснення проектів інноваційного характеру.

Транснаціоналізація як один із проявів глобалізації являє собою „технологічну істину суспільного прогресу, яка виражається в усуспільненні виробництва у світовому масштабі” [8, с.70]. Із цією тезою варто погодитися, якщо під усуспільненням розуміти набуття

індивідуальним за своєю природою процесом виробництва „суспільного” (у значенні – „загального”, „повселюдного”, „суцільного”) характеру, що відбувається у зв'язку із застосуванням засобів виробництва, які потребують групової (колективної) трудової діяльності і обумовлене розвитком розподілу праці, постійним удосконаленням знарядь праці на основі новітніх наукових досягнень, неухильним зростанням масштабів виробництва внаслідок удосконалення організації праці, розвитком світогосподарських зв'язків тощо. Таким чином, усупільнення виробництва – це „об'єктивний процес розвитку суспільного характеру виробництва, що виявляється в поглибленні суспільного поділу праці, посиленні взаємозв'язку і взаємозалежності економічно відособлених господарських одиниць, галузей і сфер народного господарства” [3, с.776].

Транснаціоналізація як процес усупільнення власності має як свої позитивні, так і негативні риси. З одного боку, як зазначає М. Хохлов, „процес усупільнення виробництва у глобальному масштабі як результат сучасного НТП... розвивається і розширює свої масштаби з силою природного закону, який спрямовує рух людського суспільства в позитивному напрямі. Спроби обмежити його чинність є протиприродними і, врешті-решт, безуспішними” [8, с.70]. Дійсно, транснаціоналізація як об'єктивний процес має низку переваг. По-перше, вкладення транснаціональними корпораціями інвестицій у приймаючі країни як спосіб спорудження на їх території структурних підрозділів компанії супроводжується створенням нових робочих місць і стимулюванням купівельної спроможності населення. По-друге, ТНК здійснюють значний благодотворний вплив на країни-реципієнти через передачу технологій (на створення яких сама корпорація свого часу витратила чимало матеріальних та інтелектуальних ресурсів), навчання і підвищення кваліфікації персоналу, створення умов для залучення інвестицій іншими закордонними інвесторами. По-третє, здійснюючи діяльність у межах певної держави, транснаціональна корпорація коригує її макроекономічні показники, сплачує податки до бюджетів різних рівнів. По-четверте, ТНК активізує конкуренцію всередині країни, забезпечує місцевих споживачів більш дешевою та якісною продукцією.

Однак, з іншого боку, „прагнення підпорядкувати глобалізацію приватним інтересам, які на сучасному етапі розвитку ринкової економіки проявляються як егоїстичні інтереси ТНК і особливі національні інтереси деяких „просунутих” країн, породжує гострі соціальні суперечності у світовому масштабі. Політика, спрямована на

закріплення відносин панування і підпорядкування між державами і народами, посилює ці суперечності” [8, с.70]. Тобто нинішній сценарій глобалізації-транснаціоналізації, своєрідна специфічна транснаціональна форма усупільнення власності, поява наддержавної корпоративної власності не послабили, а загострили суперечність між процесом усупільнення виробництва і приватними інтересами корпорацій. У кінцевому підсумку, „ТНК вступають у союзи з мегаполісами і формують структурні вузли мереж... Мережева глобалізація економіки призводить до деіндустріалізації країн Центру і перетворенню їх економіки на науково-дослідні лабораторії та полігони знань. Масове та екологічно брудне виробництво переводиться на Периферію, у райони з найменшими витратами виробництва, у тому числі і щодо оплати праці” [4, с.180].

Ця „темна” форма глобалізації „не відповідає сучасному рівню усупільнення виробництва, і в цій невідповідності криється коріння сучасних найгостріших суперечностей”, – зауважує М. Хохлов. Водночас, „виступати проти глобалізації як процесу усупільнення виробництва у світовому масштабі, заперечувати її – означає повторювати історію луддитів, які в минулі століття безуспішно боролися проти промислового застосування машин. ...Інша справа – надати процесові усупільнення виробництва у світовому масштабі адекватної соціально-економічної форми, йти до створення системи нових світогосподарських відносин, яка націлена на реалізацію загальнолюдських інтересів і усуває нагромаджені століттями гострі соціальні конфлікти... Із зростанням зрілості антиглобалістського руху усвідомлення даної істини буде глибшим. У ній полягають позитивний елемент та історична перспективність цього руху” [8, с.71].

Трансформування сучасної „хижацької” глобалізації, що веде до посилення нерівності у світі, до загострення суперечностей між країнами, регіонами і транснаціональними утвореннями у її „мирний” варіант „вимагає докорінної переорієнтації відносин власності на загальнолюдські інтереси. Природа сучасних приватновласницьких відносин, які базуються на пануванні корпоративної власності ТНК у світовому масштабі, необхідно породжує привиди глибоких соціальних суперечностей, які починають перетворюватися на реальність світових потрясінь, криз, міжнаціональних конфліктів, локальних воєн і релігійного протистояння. Невідповідність рівня і динаміки економічної глобалізації відносинам власності, які панують сьогодні у світі,” – головний генератор конфліктів” [8, с.71].

У розв'язанні окремих суперечностей і конфліктів глобалізації позитивну роль може відіграти вдосконалення механізму реалізації відносин власності на світовій арені у напрямі підвищення значення інституціональних факторів і міжнародних організацій (у тому числі суспільних), посилення контролю за діяльністю ТНК і міжнародним рухом капіталу, з поступовим введенням їх до рамок загальнолюдських інтересів [8, с.71].

Таким чином, специфіка діяльності ТНК не обмежується нині проблемами власності та іншими питаннями, що зазначені вище. Вона пов'язана також із перенесенням основного акценту їх діяльності до сфери послуг, інформаційних та комунікаційних технологій, з процесом інтернаціоналізації НДДК. Однак, саме організаційна й управлінська здатність ТНК інтегрувати фактори й умови виробництва у всесвітньому масштабі й реалізувати переваги транснаціональної корпоративної власності роблять їх одним з найбільш ефективних і впливових агентів сучасної економічної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов Е.Ф. Экономическая теория: Учебник. – М.: Юристъ, 1997. – 568 с.
2. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Пер. с англ. – М.: “Прогресс”, 1969. – 480 с.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ...С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 952 с.
4. Мясникова Л. Сетевое развитие мирового сообщества – путь несвободы // Общество и экономика. – 2000. – № 8. – С. 179–185.
5. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. – К.: Логос, 1999. – 568 с.
6. Транснаціональні корпорації: навчальний посібник / В.Рокоча, О.Плотніков, В.Новицький та ін. – К.: Таксон, 2001. – 304 с.
7. Фаминский И. Экономическая глобализация: основа, компоненты, противоречия, вызовы для России // Российский экономический журнал. – 2000. – № 10. – С. 45–56.
8. Хохлов М. Глобалізація економіки в ракурсі еволюції відносин власності // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 65–72.

*ВЕЛИЧКО Т.Г., преподаватель
Одесский государственный экономический университет*

РАЗВИТИЕ ЧАСТНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ГОДЫ НЕПа (1921–1925 гг.)

Исторический опыт важно использовать во всех сферах человеческой деятельности. Опыт осуществленной в Советской России (в том числе, и на территории Украины) новой экономической политики тем интересен, что можно с высоты прошедших десятилетий увидеть весь процесс – от начала до завершения. Кроме того, НЭП сама по себе – уникальное явление, ибо здесь политические задачи решались экономическими методами. Известно, что после окончания военных действий, в условиях разрухи и голода вопрос стоял однозначно: только восстановив народное хозяйство, советская власть сумеет доказать свою жизнеспособность.

Важнейшей составляющей НЕПа стал процесс развития частной собственности в стране, где почти повсеместно прошла национализация крупной, средней и даже кустарной промышленности. Земля, также национализированная, была передана крестьянам. Иностраный капитал, который в царской России был широко внедрен во все отрасли хозяйства, был или реквизирован, или вывезен за пределы страны и на Россию не работал. Но самое главное, что провозглашенный Советской властью лозунг о том, что частной собственности теперь не будет, а все принадлежит всем, уже вошел в национальное самосознание.

И так, НЭП – не просто хозяйственное мероприятие. Правящая партия (РКП (б)) взяла на себя ответственность за изменение общего политического курса страны. Такое решение принял X съезд партии. А уже 17 мая 1921 г. СНК издало декрет о малой и кустарной промышленности, которая могла быть арендована частными предпринимателями. 5 июля 1921 г. последовал декрет СНК об аренде государственных предприятий. Это означало, что в руки частных могли перейти более половины крупных и три четверти средних производств во всех отраслях промышленности и сферы обслуживания.

Состояние всего производственного парка было в критическом состоянии. Работали лишь отдельные предприятия пищевой, текстильной, горнорудной, легкой промышленности. Не работавшие предприятия, принадлежавшие государству, сдавались в аренду в

первую очередь. Разумеется, это был вынужденный шаг. Но именно переход на частно-арендную форму в промышленности позволил расширить сеть работающих предприятий (полностью или частично). Сложность представляло и само оформление продаж объектов в аренду, когда не работала кредитно-банковская система, не было правовых актов, определявших юридически процесс арендования.

Отношение между государством и частным арендатором складывались на основе арендных договоров. В первые два года НЭПа, они были только краткосрочными, а затем сроки аренды стали удлиняться. Правда, в последствие, все долгосрочные договора были аннулированы советской властью.

Переход к НЭПу предполагал создание новой рыночной инфраструктуры. Простой товарообмен, который был основным в начале 1920-х гг., стал постепенно заменяться денежными платежами. Для этого нужно было изменить собственную национальную валюту (червонец), что требовало времени и ресурсов, которые опирались на экономические результаты. Но товарообменные операции (в основном между промышленным и сельским секторами) продолжали существовать, что также требовало большой организационной работы.

Введение НЭПа подтолкнуло к развертыванию большой работы по строительству бюджетной системы и, соответственно, ликвидации бюджетного дефицита. Это заставило вводить режим экономии во всех звеньях народного хозяйства. Результаты были достигнуты: государственный бюджет СССР на 1923/24 хозяйственный год стал почти бездефицитным (дефицит составил только 5,5% от всех затрат [1, с.15]). НЭП всколыхнул и оставшуюся биржевую систему, без которой невозможны товарно-денежные операции. Первая товарная биржа в Украине стала работать в Харькове в 1922 г., а в 1927 г. в республике действовало уже 7 бирж, в 1924 – 12 [2, с.67].

Но все же главное, что было достигнуто в период НЭПа – это восстановление промышленных предприятий, причем и в крупном и в мелком ее секторах, стабилизация товарооборота, укрепление национальной валюты, повышение повсеместной эффективности производства. НЭП дал возможность развить отечественную индустрию, создание которой укрепила экономическую и военную мощь советского государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кульчицкий С.В. Між двома війнами (1921–1941 pp.) // Український історичний журнал. – 1991. – № 8. – С.6–33.
2. Лантух І.В. Формування інфраструктури ринку в Україні в роки нової економічної політики (1921-1928р.р.). – Харків:Основа,2004. – 196 с.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ КАК ОСНОВАНИЕ АКТУАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭКОНОМИКЕ ЗНАНИЙ

Понятия фундаментальной и актуальной структуры человеческой деятельности следует рассматривать как важный методологический инструмент понимания и углубления раскрытия экономического содержания собственности. Фундаментальная структура человеческой деятельности представляет собой „постоянную структуру”, являясь основой, обеспечивающей „производство самой материальной жизни”, а актуальная структура, развивающаяся на базе фундаментальной, выступает в качестве некой „переменной структуры”. При этом „постоянная структура остается обязательным, существенным и очень весомым (по удельному весу) компонентом человеческой деятельности во все эпохи, во всех общественных системах” [1, с.200]. Но она, как правило, на каждом этапе развития общества представлена на поверхности хозяйственной жизни определенной переменной структурой, свидетельствующей о том, что роль, значение и удельный вес постоянных составляющих (оснований) человеческой деятельности меняются в зависимости от конкретно-исторических условий. „Переменная структура поэтому и выступает как актуальная структура деятельности” [1, с.200], что отражает объективное смещение в иерархии актуальных целей и задач практической деятельности по мере решения прежних проблем. Задачи, которые решены человечеством на определенном историческом этапе, оставаясь важными для обеспечения жизнедеятельности человека, но в принципе решенными, как бы уходят в основание, в то время как „очередные задачи” приобретают актуальную значимость и определяют актуальную структуру деятельности общества до момента их разрешения [1, с.202].

Аналогичное различие структур, введение в исследование отношений собственности, позволило получить новое знание, более глубоко понимать смысл процессов присвоения-отчуждения. „Под фундаментальной структурой собственности, – писал А.А. Гриценко, – понимается такая организация ее элементов, которая является общей и неизменной для всех исторических форм собственности. А под актуальной структурой – соотношение образующих ее элементов в каждой данной конкретно-исторической форме собственности.

Актуальная структура собственности включает в себя все элементы фундаментальной структуры, но их значение и практическая актуальность в различных обществах различна” [2, с.91].

Исторически, с развитием производственных отношений, каждому исторически значимому периоду в развитии общества соответствует определенный элемент сущностной структуры собственности, который обладает наибольшей практической значимостью и занимает господствующее положение среди других элементов. Фундаментальная структура собственности, согласно пятичленной внутренней структуре собственности, состоит из пользования, распоряжения, владения, отчуждения и присвоения, а актуальная структура собственности определяется тем элементом, который в значительной степени доминирует в каждой конкретно-исторической форме общества. Так, к примеру, в первобытном обществе господствующим является отношение пользования, в рабовладельческом – распоряжение. Специфику феодализма определяет владение. Капитализм характеризуется господством отчуждения [3, с.16–17]. При социализме, или шире – коммунизме, было принято считать, что господствующим элементом становится присвоение. Сегодня, когда разговоры о коммунизме не являются актуальными, все же очевидно, что именно с присвоением как определяющим элементом актуальной структуры современного общества связано дальнейшее развитие последнего.

Анализ показывает, что именно через активизацию отношений присвоения в последние десятилетия шло развитие капиталистического общества. И его итогом стало то, что в развитых странах четко обозначились и практически реализуются реальные постиндустриальные тенденции, связанные с творчеством и присвоением способностей человека.

В постиндустриальном обществе, при комплексной компьютеризации-информатизации, всеобщем распространении научного интеллектуального труда, труд в обыденном понимании перестает быть основой производства. Доминантой общественного развития становится всеобщий труд, основанный на превращении науки в главную производительную силу, а основным видом богатства становятся знания и способности свободных индивидов. Но отношения собственности на знания и способности не могут быть аналогичными отношениям присвоения-отчуждения материальных благ, ибо в этом случае самого отчуждения как такового не существует. Знания и способности неотчуждаемы от своего производителя, но вместе с тем знания становятся доступными для всех других людей. Поэтому в постиндустриальном обществе в сфере

собственности выступают отношения всепользования, базирующиеся на отношениях присвоения и становящихся основной характеристикой постиндустриального общества, а также и интеллектуальной собственности как отношений присвоения знаний и иных продуктов деятельности в сфере духовного производства.

Анализ тенденций постиндустриального общества предполагает выход за рамки известной фундаментальной структуры человеческой деятельности, ибо главным является не материальное благо, а духовное производство с его специфическим продуктом – знанием. Последнее космополитично по своей природе и им могут пользоваться не только его создатели, но и все другие люди. Но рыночные отношения пока во многом препятствуют реализации данной космополитичности и отношениям всепользования.

Поэтому, на наш взгляд, в постиндустриальном обществе происходит выход за пределы прежней фундаментальной структуры отношений собственности и становление новой структуры, на начальном этапе которого актуализируется элемент присвоения, который практически реализуется в отношениях всепользования, и проявляется в возможности каждого отдельного индивида, подготовленного к усвоению знаний, наравне с другими такими же людьми в процессе своего труда присваивать, использовать и преобразовывать знания и информацию.

Поскольку отношения собственности имеют своим экономическим содержанием систему производственных отношений, которые в любом обществе образуют сложную систему объективных связей, взаимодействий между людьми в процессе их социально-экономической жизни, постольку и отношения собственности имеют сложную структуру, проявляясь на поверхности как совокупность прав собственности, принадлежащих определенным лицам, способным осуществлять те или иные функции собственника. Именно юридический аспект функционирования и реализации отношений собственности выдвигается сегодня на первый план, что подтверждает разработка и широкое распространение на Западе теории прав собственности (А. Алчиан, О. Вильямсон, Г. Демсец, Р. Коуз, Д. Норт, Р. Познер, Дж. Уоллис и др.), известная также как школа „нового экономического институционализма” или „транзакционная экономика”.

Теория прав собственности сформировалась под влиянием англосаксонской правовой традиции, которая в противовес континентальному рассмотрению собственности как некоего неделимого монолита, видит в собственности совокупность частичных полномочий. Именно “пучок или доля прав по

использованию ресурса” является собственностью, сам же ресурс собственностью не является. Собственность в данной теории выводится из проблемы относительной редкости или ограниченности ресурсов, которая была впервые обоснована в 1871 г. К. Менгером в книге „Основания политической экономии”. Только благодаря институту собственности как единственно возможному находит свое разрешение проблема „несоразмерности между надобностью и доступным распоряжению количеством благ” [4, с.79]. Свободный доступ к ресурсам означает, что они либо не принадлежат никому, либо, что то же самое, принадлежат всем. Такие ресурсы не составляют объект собственности, по поводу их использования между людьми не возникают экономические отношения.

В теории прав собственности выделяется два определения этого понятия. С точки зрения выполняемой общественной функции права собственности понимаются как санкционированные обществом поведенческие отношения между людьми, которые возникают в связи с существованием благ и касаются их использования. П. Хейне определил права собственности как „права контролировать использование определенных ресурсов и распределять возникающие при этом затраты и выгоды. Именно права собственности – или то, что, по мнению людей, является соответствующими правилами игры, – определяют, каким именно образом в обществе осуществляются процессы предложения и спроса” [5, с.325]. С точки зрения внутреннего содержания права собственности есть набор имеющихся у экономических агентов частичных правомочий, т.е. ”пучков правомочий”, которые могут дробиться, комбинироваться и рекомбинироваться. Согласно классическому определению частная собственность реализуется через 11 прав собственности, из которых наиболее значимыми являются право владения, право управления и право на доход, которые в интегрированном виде реализуются в праве суверена как возможности отчуждать, потреблять, изменять или уничтожать благо. Несмотря на то, что экономическое содержание собственности в данной теории скрыто за юридической формой, невозможно не заметить взаимосвязь с пятичленной структурой отношений собственности, обоснованной в отечественной экономической мысли.

Таким образом выделение фундаментальной структуры собственности, на наш взгляд, выступает тем методологическим мостиком, через который можно объяснить связь экономического содержания собственности и юридических форм ее поверхностного проявления, отраженного теорией прав собственности, а также раскрыть роль и значение интеллектуальной собственности в актуальной структуре современного общества.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьмин В.П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. – М., 1986.
2. Гриценко А.А. Собственность как категория политической экономии (Вопросы исследования собственности методом восхождения от абстрактного к конкретному) / Диссертация. – Харьков, 1978.
3. Гриценко А.А. Собственность как категория политической экономии (Вопросы исследования собственности методом восхождения от абстрактного к конкретному) / Автореф. – Харьков, 1978.
4. Менгер К. Основания политической экономии. Австрийская школа политической экономии. – М., 1992.
5. Хейне П. Экономический образ мышления. – М., 1991.

ЕКОНОМІКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ЦІНИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Ціна – одна з провідних економічних категорій, якою широко оперує кожний господарник. В об'єктивній інформації про ціни, закономірностях і тенденціях їх зміни зацікавлені всі без виключення юридичні та фізичні особи соціально спрямованої ринкової економіки, а також особи кооперативного господарства, керівники споживчих товариств і спілок, персонал торгових і виробничих підприємств. Через ціну, що насамперед, представляє на ринку товари і послуги, кожний господарник заявляє про свої витрати на виробництво товару і свої надії відносно прибутку, який він прогнозує. У ринкових умовах жорсткої конкуренції суттєво зростає роль цін і механізму ціноутворення, оскільки зміна ціни викликає у відповідь реакцію попиту, зміну обсягів реалізації товарів і суми доходів.

Втім феномен ціни є зрозуміли для всіх лише на поверхневому рівні, коли мова йде про покупку товару чи оплату послуги. Для економічної науки і спеціалістів, яка займаються проблемами ціноутворення, проблема ціни є набагато ширшою і глибшою: мова йде про роль ціни у формуванні кінцевих результатів господарської діяльності. Слід також вказати, що саме розуміння ціни й процесу ціноутворення не є раз і назавжди даним. Так, сьогодні, коли спостерігається перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, а основним ресурсом стає нематеріальний ресурс суспільного розвитку, необхідно уточнити, що ж мається на увазі під ціною у сфері постіндустріального виробництва і обігу. Це важливо й тому, що існує безліч підходів до визначення суті ціни як економічної категорії.

Головна мета ринкового ціноутворення полягає в тому, що реальний процес формування цін тут відбувається не у сфері виробництва, а у сфері реалізації товарів (робіт, послуг), тобто на ринку, під впливом попиту і пропозиції, товарно-грошових відносин. Як відомо, формування ринку в Україні має свою специфіку, що впливає і на ціноутворення. Разом з тим, у економіці знань, на наш погляд, слід розширити дослідження проблем ціни й ціноутворення за рахунок введення до наукового аналізу деяких нових аспектів, котрим не приділялася увага в умовах дослідження індустріального суспільства.

По-перше, в самому феномені ціни слід розрізняти *розрахункову* і *трансцендентну ціну*. Перша належить до характеристик товару, що має предметно-речову форму, і в цьому плані розрахункова ціна є звичним явищем, яке досить повно описане економічною наукою. Трансцендентна ціна більше властива інтелектуальним продуктам і характеризується наступними, на наш погляд, ознаками, що пов'язані саме з специфікою таких продуктів: вони є такими, що в чомусь принципово важливому не зовсім прогножуються; їх виробництво від початку до кінця повністю не конституційоване; розрахунки їх ціни переважно слідує за виробництвом; їх супроводжує незнання істинного ефекту від їх використання; вони підлягають широким можливостям маніпулювання з ними; їм внутрішньо присутні ідеальність й трансцендентність. Яким чином можна поєднувати і використовувати вказані ознаки інтелектуальних продуктів при формуванні трансцендентної ціни та її використання у господарській практиці – ще потрібно досить всебічно і глибоко досліджувати.

По-друге, сама *ціна є інтелектуальним продуктом*: вона не продається і не купується, тобто вона є за своєю сутністю неекономічним феноменом, але саме в ньому безпосередньо реалізується.

Дослідження цих аспектів ціни, на наш погляд, цілком необхідні при розробці теорії духовного виробництва і його продуктів, перш за все вони потрібні для розуміння ефективності економіки знань і наукового вирішення проблем “вироблення” і реалізації інтелектуальної власності, яка стає найбільш цінним ресурсом для сучасних стратегій розвитку, і якісного оновлення господарського механізму, спрямованого на задоволення соціальних і духовних потреб сучасної людини. Разом із тим, ці аспекти ціноутворення стають актуальними і з точки зору формування постнекласичного соціально-економічного знання, в якому проблеми свідомості людини і її мислєдіяльності займають чільне місце і потребують нових методологічних підходів, у тому числі й відносно ролі ціни у новому постіндустріальному суспільному виробництві.

ПОТРЕБИТЕЛЬСКАЯ КООПЕРАЦИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ СОЦИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Исследование социальной проблематики развития современного общества становится с каждым годом все более актуальным. Это связано с тем, что, с одной стороны, отечественная экономическая наука до сих пор не смогла выработать и обосновать исходные теоретические постулаты радикального изменения социально-экономического строя в стране: неолиберализм стал новой формой идеологизации экономической мысли, которая не отражает реальных процессов, проходящих в хозяйстве; с другой стороны, налицо антисоциальный характер последствий проводимых рыночных реформ, который выразился в абсолютном сокращении населения страны, возрастании его бедности, тотальном разрушении системы социальной защиты, деградации образования в качественном плане и вообще в снижении культурного уровня населения. Эти отрицательные процессы обостряются тем, что в государстве отсутствует сколько-нибудь научно обоснованная стратегия национального развития, а управленческие решения больше напоминают систему ситуативного тушения локально возникающих очагов пламени. Между тем сегодня практически все здраво мыслящие политики и ученые понимают, что слепое копирование каких-либо хозяйственных решений из положительного опыта развития отдельных стран мало пригодно для национального развития. Требуется свой стратегический национальный проект развития, исходящий из национально-культурных традиций народа, своеобразных условий экономического роста, учета преобладающей ментальности населения страны.

В этой связи, на наш взгляд, требуется еще раз обратиться к идеям кооперативного движения, по-новому оценить их творческий потенциал в решении социальных проблем современного украинского общества. Это необходимо хотя бы в силу того, что, как показывают специальные исследования, развитие и результативность кооперативов, во-первых, доказывают, что экономика служит средством решения социальных вопросов; во-вторых, способствуют расширению социальной ответственности и моральных основ в экономической деятельности; в-третьих, что особенно важно для нынешнего состояния украинской экономики, оказываются самыми эффективными в экономическом плане формами организации

производственно-потребительской деятельности. Об этом убедительно свидетельствует опыт деятельности кооперативов в современных Германии, Швеции, Финляндии, а также Израиле [1; 2].

В современной Украине кооперативы не рассматриваются в виде одной из важных форм решения социально-экономических задач. Специально проанализировав данную ситуацию, Л.А. Антоненко пришел к выводу, что ее главную причину следует видеть в «том, что в настоящее время в стране доминируют силы, экономической сущностью которых является не производство отечественной продукции, а импорт – экспорт. Общеизвестно, что экономически самостоятельными являются люди нашей страны, занятые в сфере обращения, а не в сфере производства. Там, где к власти приходят силы, дающие свободу кооперативам, они показывают свою устойчивую экономическую эффективность, поднимая благосостояние самих трудящихся, а не узкой прослойки клановой олигархии» [3, с.41].

Возрождение идей кооперации нам представляется актуальным в том плане, что современный этап развития человеческого общества требует радикальной переориентации в механизме хозяйствования. Механизм жесткой конкурентной борьбы должен постепенно уходить на второй план, а его место должен занимать механизм сотрудничества, позволяющий эффективно решать множество острейших как экономических, так и социальных проблем. Его важнейшее значение обуславливается и тем, что именно сотрудничество позволяет развивать человечность в экономической сфере, видеть ее не как сферу, единственно служащую извлечению прибыли, но как поле расширения и укрепления доверия, доброты, взаимопомощи, объединения усилий равноправных партнеров для решения общезначимых проблем. Все это позволяет значительно снижать издержки, получать позитивный синергетический эффект, развивать каждого участника сотрудничества как в духовно-интеллектуальном плане, так и с точки зрения укрепления материальных основ жизнедеятельности.

Непреодолимое значение кооперации проявляется также в том, что она позволяет находить пути противостояния тенденции индивидуализации общества, которая оборачивается нервными напряжениями и стрессами, уходом в одиночество, потерей смысла жизни. Безудержное нарастание объема информации, следующая за этим мозаичность и фрагментаризация сознания, уход в виртуальные миры все больше убивают человеческое в человеке. Человек оказывается в растерянности, его охватывает бессилие, происходит деградация личности, а вместе с тем и постепенная деградация всего

общества. Психотерапия может на какое-то время снять эти симптомы, но она не лечит причину, не способствует общему выздоровлению. Истинным лекарством может стать только расширение сотрудничества с теми, кто имеет схожие интересы и понимает, что реализовать их можно только через сотрудничество, которое не только расширяет поле общения, но и обогащает знаниями, смыслами, идеями, опытом. Кооперативное движение становится необходимым средством достижения данных целей.

Социальная экономика, начало формирования которой совпало с началом нового века и тысячелетия, в самом общем плане характеризуется тем, что человек должен работать, чтобы жить. В таком понимании производственная деятельность становится средством для обеспечения потребления, направления и формы удовлетворения которого становятся все более разнообразными. В этой связи, на наш взгляд, возрастает и роль потребительской кооперации как в традиционном для страны плане удовлетворения потребностей сельских жителей, так и в направлении расширения поля деятельности за счет выявления и удовлетворения многообразных новых потребностей, которые становятся социально значимыми в условиях становления образовательного общества, основанного на экономике знаний. Речь идет об образовательных услугах, которые должны предоставляться через развитие сети образовательных учреждений системы потребкооперации за счет повышения качества содержания образовательных программ, усиления их фундаментальной и гуманистической составляющих, что позволит выпускникам обладать широким кругозором и успешно конкурировать на рынках труда в отраслях, направленных на развитие самого человека.

Следует также обратить особое внимание на те сферы оказания новых услуг, которые сегодня становятся все более востребованными. К таким, например, можно отнести развитие зеленого и краеведческого туризма, возрождение народных промыслов и представление на рынках их продукции как национальной экзотики, развитие пунктов быстрого питания из экологически чистых продуктов с акцентом на украинские национальные блюда и пр. В основе такого рода потребностей лежат тяга человека к знанию своих национально-духовных истоков, приближение к чистой природе и ее дарам, стремление окружить себя экзотической утварью, чем выделиться из своего окружения, удовлетворить свое стремление к оригинальности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Біттер О.А. Ізраїльські кібуди як специфічна форма сільськогосподарського підприємства // Економіка АПК. – 1996. – № 9. – С. 88–92.
2. Шпаар Д., Беме К. Повышение эффективности сельского хозяйства в новых федеральных землях ФРГ // АПК: экономика, управление. – 2003. – № 1. – С.58–64.
3. Антоненко Л.А. Социальные основы кооперации в работах М.И. Туган-Барановского и В.И. Ленина // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Екон. серія. – 2006. – № 743. – С.37–41.

ЧЕЛОВЕЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: ОТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО К ХОЗЯЙСТВЕННОМУ ПОДХОДУ ИССЛЕДОВАНИЯ

Трансформация любой социально-экономической системы осуществляется в ходе человеческой деятельности, которая выступает тем фундаментальным основанием-фактором, через действие которого происходят целенаправленные изменения в современном социуме. В данном плане весьма актуальны два направления исследований человеческой деятельности. Первое связано с самим современным пониманием данного феномена; второе направление является по отношению к первому более прикладным и состоит в анализе соотношения деятельности человека и развития как самого человека, так и общества в целом. Но оба они свидетельствуют о том, что пока в экономической науке не выработана взвешенная, всесторонне обоснованная теория человеческой деятельности как той всеобъемлющей реальности, в которой происходит жизнь человека. Иными словами, проблема сводится к тому, достаточно ли исследовать человеческую деятельность в рамках чисто экономического подхода, что свойственно рыночному фундаментализму и экономиксу как «современному» мейнстриму экономической науки? На наш взгляд, такой подход к анализу человеческой деятельности является крайне односторонним и не может быть методологическим основанием исследований современных процессов, которые происходят в глобализирующемся мире, тенденции развития которого свидетельствуют, что он «действует» против человека. Обоснуем свою точку зрения.

Сегодня в научных публикациях появляется все больше аргументов, которые свидетельствуют о кризисном положении экономической науки, в которое ее завел экономикс как экономический мейнстрим. В данном случае те, кто на постсоветском пространстве ратует за экономикс (а таких большинство, о чем свидетельствует его изучение в университетах как базового экономического курса), не хотят замечать доводов коллег, раскрывающих его тупиковость и бесполезность для познания современных хозяйственных реалий. Поэтому следует акцентировать внимание на аргументах западных экономистов, которые не скользят по «поверхности», а глубоко исследуют современные хозяйственные тенденции. Так, известный швейцарский экономист Петер Ульрих –

директор Института хозяйственной этики университета Санкт-Галлена, – одного из ведущих центров экономической науки не только Швейцарии, но и Европы, – на основании многолетних глубоких исследований пришел к выводу, что «сегодняшняя мейнстримовская economics... в известном смысле является скорее частью проблемы, чем действенным средством ее разрешения. Ведь она выстраивает лишь односторонние функции смоделированной в кабинетной тиши рыночной системы и, как правило, пытается нивелировать этико-практические проблемы общественного хозяйства, полностью растворяя их именно в «логике системы». Там, где гуманитарные потребности или общественные стремления не могут найти соответствующего применения в рамках абстрактной функциональной логики рыночной системы, или даже принципиально ей противоречат, «чистая» экономическая теория часто приводит аргументы – не особо рефлексируя по поводу собственных нормативных положений – против столь недвусмысленных притязаний общества в его хозяйственной практике на человечность и жизненную целесообразность» [1, с. 11]. Из множества доводов западных исследователей мы выбрали этот в силу того, что в нем прямо указано не просто на недостаточность и даже ущербность экономикса, но, что более важно в современных условиях, на его противочеловечность и жизненную нецелесообразность вообще.

Именно на этих «научных» основаниях и построены все теории рыночного фундаментализма, агрессивность которых проявляется в их распространении не только на сферу экономики, но и на все общество. Если все сводится только лишь к экономическим формам, прибыли, выживанию сильнейшего, то совершенно прав Э. Гидденс в том, что в результате глобализации мы получили «не «всемирное братство», а всемирное пиратство» [2, с. 32]. Именно в этом аспекте и актуализируется проблема исследования человеческой деятельности и деятельностного подхода в изучении современных хозяйственных явлений и процессов.

В последние десятилетия анализ деятельностного подхода был подобен колебаниям маятника: он то актуализировался, то затухал, чтобы вновь стать объектом внимания ученых. Если кратко подытожить то, что уже сделано, то можно выделить две противоположные точки зрения среди ученых. Первая наиболее рельефно была представлена в научном творчестве Г.П. Щедровицкого, который разрабатывал «общую теорию деятельности» и, ссылаясь на Гегеля и К. Маркса, утверждал, что «деятельность должна рассматриваться не как атрибут отдельного человека, а как исходная универсальная целостность, значительно

более широкая, чем сами «люди». Не отдельные индивиды тогда создают и производят деятельность, а наоборот: она сама «захватывает» их и заставляет вести определенным образом» [3, с. 84–85].

Иной подход выражал Г.С. Батищев, возражая против превращения деятельности в некую надчеловеческую «субстанцию», которая возвышается над отдельными людьми: «Быть культурно-историческим субъектом могут только сами конкретные исторические индивиды... Если все же было допущено противоположное, а именно – существование субъекта в его обособлении и самостоятельности по отношению к индивидам, то последние оказались бы лишь объектами для этого субъекта..., во всех подобных случаях человеческий индивид сводится к конечной цели, подчиненной стоящим над ним могущественным силам, и лишается поэтому самостоятельности и способности к творчеству» [4, с. 90].

На наш взгляд, данные противоположные точки зрения имеют под собой достаточно оснований, ибо они выражают лишь отдельные стороны, аспекты целостного феномена человеческой деятельности, если понимать ее как человеческое бытие в культуре, как активность в культуре, как специфический человеческий тип отношения к действительности, который определяется не биологически заданными, а исторически выработанными социокультурными программами [5, с. 109]. При таком подходе понятие деятельности играет в познании человеческого мира ключевую роль и в ее определении выделяется прежде всего такая ее характеристика, как специфически человеческая форма активного отношения к миру, содержанием которой является целесообразное изменение и преобразование этого мира на основе освоения и развития наличных форм культуры [6, с. 266]. Если же культуру понимать как сферу жизнедеятельности человека, его творчество по качественному преобразованию окружающей его среды, то вполне понятно, что, во-первых, саму культуру следует рассматривать как процесс, а не какие-то застывшие вещи; во-вторых, каждый отдельный человек с одной стороны, «застает» уже функционирующую культуру и в этом плане он сам является ее продуктом как результат начального (образование и воспитание) процесса социализации; с другой стороны, он своей деятельностью далее творит культуру, которая уже выступает определенной инновацией по отношению к ее первичному для данного человека состоянию. Культура, как и деятельность, предстает открытой системой, в которой человеку принадлежит роль творца, создателя новых культурных смыслов, кодов, программ, которые реализуются в целеполагающей деятельности.

Но может ли быть такая целеполагающая деятельность исследована только с точки зрения экономического подхода? В рамках экономикса ответ будет положительным, но он не может быть удовлетворительным с точки зрения реально действующего, а шире – хозяйствующего индивида. Это действительно так, ибо человеческая деятельность определяется целостностью самого человека как биосоциального, а еще более сущностно-духовно-телесного существа. Любой человек осуществляет свою деятельность на основании своих мировоззренческих положений, которые не есть чисто рациональными, поддающимися математической формализации, к которой все больше призывает современная экономическая теория. Безусловно, что экономистами прошлого и настоящего очень много времени и сил потрачено на обожествление рынка и якобы стабилизирующую гармонию экономического космоса. Но повсеместный отход от решения резчайших социальных проблем, которые возможно разрешить лишь на основании внедрения в практическую деятельность нравственных ценностей и принципов, только подтверждает слабость современных экономических воззрений, необоснованность дальнейших усилий в направлении обоснования выделения экономики в отдельную, самостоятельно развивающуюся сферу человеческой деятельности, во многих случаях бесполезность, а то и вредность для человека и человечества чисто экономических решений и рекомендаций по практическому преобразованию реальности. Выход из кризисного состояния и дальнейшее развитие экономической теории видится через актуализацию исследований в области социальной экономики, которая позволяет ввести в поле анализа социокультурный подход, а также широко использовать богатые научные разработки других человековедческих наук в формате исследований хозяйственной деятельности как той системы координат, в которой, по словам нобелевского лауреата М. Алле, экономика должна служить человеку, а не человек экономике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ульрих П. Критика экономизма. – М.: Вузовская книга, 2004.
2. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. – М.: Изд-во «Весь мир», 2004.
3. Щедровицкий Г.П. Исходные представления и категориальные средства деятельности // Разработка и внедрение автоматизированных систем в проектировании. – М., 1975.
4. Батищев Г.С. Деятельностная сущность человека как философский принцип // Проблема человека в современной философии. – М., 1969.
5. Швырев В.С. О деятельностном подходе к истолкованию «феномена человека» // Вопросы философии. – 2001. – № 2.
6. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. – М., 1975.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ СРЕДНЕГО КЛАССА В ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Проблемы становления, развития и реализации основных функций среднего класса относятся к числу наиболее актуальных и в тоже время недостаточно исследованных проблем. Анализ основных социально-экономических функций среднего класса позволяет более полно и содержательно раскрыть само понятие „средний класс”. В рыночной экономической системе средний класс является фундаментом и социальной базой экономического развития. «Он одновременно есть главной и преобладающей частью гражданского общества, характерными признаками которого должны быть политическое равенство, гражданская солидарность и юридическая свобода» [1, с. 31].

В условиях построения социально ориентированной рыночной экономики средний класс является не только основным интересом преобразований и конечной их целью, но и непосредственным критерием осуществления этих преобразований. В соответствии с такой ролью среднего класса выделяются его основные функции: функцию модернизации, хозяйственную, инвестиционную, стабилизационную, инновационную и социокультурную. Рассмотрим их подробнее.

В трансформационной экономике функция модернизации является основополагающей, так как мы имеем дело не просто с реформированием экономики и общества, а с их системной перестройкой. В этот период идет коренное изменение моделей поведения всех субъектов хозяйствования, формирование новых массовых общественных практик. В составе общества вырисовывается новая структурная конфигурация, выделяются новые слои общества, благодаря активности и творческой самореализации которых становится возможным радикальное преобразование экономики на рыночных принципах координации. Модернизация зависит от того, как быстро и качественно в обществе формируется достаточно большая в количественном отношении общность людей, способная в различных сферах народного хозяйства посредством своего труда, способностей, собственности сформировать и закрепить новые рыночные принципы хозяйствования и сделать невозможной реставрацию старой экономической системы. Таким образом, успехи этого процесса зависят от успешной адаптации населения,

формирования продуктивных моделей социально-экономического поведения, направленных на формирование эффективной социально ориентированной рыночной экономики.

Хозяйственная функция – это следующая социально экономическая функция среднего класса, которая формируется на основе предыдущей. Закрепляя итоги модернизации как победу рыночной системы хозяйствования, она содержательно проявляется в поддержание этой системы в дееспособном состоянии, неуклонном ее совершенствовании, постепенном повышении ее социализации и конкурентоспособности. В процессе реализации этой функции через социализацию хозяйственной жизни происходит становление модели социально ориентированной рыночной экономики. «Произошедшая в развитых странах своеобразная социализация жизни, несколько сгладившая классовые антагонизмы, породила представление о формировании в них общенародной социально-экономической политики. Именно в связи с названной социализацией, экономика этих стран получила наименование «социально ориентированной», а социально-экономическая политика государства – политики установления всеобщего (всегражданского) благоденствия. Различные государства прямо характеризуют свою социально-экономическую политику как систему мер, направленную на свободное развитие людей, на оберегание всех своих граждан от бедности, безработицы, социальной нестабильности и т.д.» [2, с.183].

Важной функцией среднего класса является инвестиционная функция, осуществление которой возможно только тогда, когда большая часть населения получает высокие доходы и существует доверие к финансовой системе. Никакие иностранные инвестиции нас не спасут, да они к нам и не придут, если в стране не будет создан и задействован инвестиционный потенциал среднего класса, если он не будет направлен на формирование инвестиционно-инновационной модели развития экономики.

Немаловажной функцией среднего класса является стабилизационная функция. В любом обществе средний класс превращается в фактор политической и социально-экономической стабильности. Актуализация этой функции в трансформационной экономике обусловлена теми, по существу, революционными по содержанию преобразованиями, которые осуществляются в этот период. Целенаправленное «построение» социально ориентированной рыночной экономики требует адекватной стабильной и продолжительной по времени благоприятной ситуации. Важно, чтобы стабилизация проходила на фоне экономического роста.

Следующей очень важной функцией среднего класса является инновационная функция. Наличие массового среднего класса в обществе создает предпосылки для непрерывного инновационного развития через непрерывное накопление знаний, развитие квалификации, профессионального обеспечения экономики, повышения качества человеческого, социального и культурного капитала.

Все более важной и востребованной в условиях глобализации является социокультурная функция среднего класса. Эта функция направлена на то, чтобы консолидировать общество на базе общепринятой системы ценностей, в основе которой лежит отношение человека к природе, обществу и друг другу. Становление рыночной системы хозяйствования требует определенных мировоззренческих изменений в системе ценностного восприятия окружающего мира.

Анализ среднего класса в Украине свидетельствует о его кризисном состоянии. Его численность, а это по последним данным около 12% [3, с.22], совсем незначительна, чтобы можно было полагаться на его реальный потенциал и его реализацию через свои функции. Если наши устремления по созданию социального государства являются не декларацией, а серьезным заданием выстраивания нового качества общества, то сегодня нужны реальные радикальные реформы, социальная направленность которых будет закрепляться в переходе потенциального среднего класса в реальный.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильченко В., Щетинина Л. Основні проблеми формування середнього класу в Україні // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 3. – С.31–35.
2. Макаров С.П. Государство как субъект социально-экономических процессов // Философия хозяйства. Альманах центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова. – 2005. – № 4–5. – С.180–195.
3. Блинов А., Яблоновская Т. Общество слоеное, без сливок // Эксперт. – 2007. – №1–2. – С.20–31.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

В условиях рыночной трансформации экономики, которую осуществляют постсоциалистические страны, одним из основных факторов создания полноценной рыночной среды является предпринимательство. Однако становление предпринимательства идет не обычным классическим образом, а инверсионным, который означает обратный, отличный от классического, порядок следования. «Инверсионный характер рыночной трансформации проявляется во всех экономических процессах. Если классический тип формирования рыночной экономики включал в себя процессы перехода от мелкой частной собственности к более крупной, от свободной конкуренции к олигополии, монополии и многообразию рыночных структур, от свободного ценообразования к включению механизмов государственного регулирования цен, то инверсионный тип рыночной трансформации предполагает противоположные переходы: от всеобщего огосударствления собственности к развитию многообразия ее форм, от государственной монополии к включению конкурентных начал, от директивно-плановых цен к свободному ценообразованию и т.д.» [1, с.6].

Естественно, что в таких условиях характер становления предпринимательства во многом зависит от содержания осуществляемых реформ, от того какую роль играет государство в сфере собственности и финансов, а также и в сфере науки и технологий, духовности и культуры. Этим во многом объясняется то, что предпринимательство в одних странах развивается успешно, например, в Китае, и менее успешно, например, в Украине. Важной содержательной характеристикой современного предпринимательства является рост его социальной ответственности.

Отметим вначале высокую социальную значимость предпринимательства, выражающуюся в возможности каждого дееспособного индивидуума быть собственником дела, с наибольшей отдачей проявлять свои индивидуальные качества. По существу это процесс формирования нового слоя людей – предприимчивых, тяготеющих к самостоятельной хозяйственно-экономической деятельности, преодолевающих сопротивление среды и добивающихся поставленной цели. В то же время рыночная

экономическая система ведет к появлению и увеличению численности наемных работников, которые, в свою очередь, экономически и социально зависят от стабильности и устойчивости предпринимательской деятельности.

Социальная ответственность предпринимательства как раз и заключается в том, чтобы в процессе достижения поставленной цели, одновременно решались и вопросы увеличения численности занятого населения, и сокращения численности безработных и бедных, увеличивались бы доходы работников. Реализация социальной ответственности бизнеса осуществляется в создании общественного богатства, занятости и социального благополучия.

Социально ответственен ли сегодня украинский бизнес? Однозначного ответа на этот вопрос сегодня мы не получим, потому что отечественные предприятия в силу своей природы несли и несут определенную социальную нагрузку как предусмотренную так и не предусмотренную законом. А вот утверждать, что эта социальная ответственность достаточна и отвечает вызовам времени, мы не можем. Сегодня наступило время, когда потребность в социальной ответственности должны осознать прежде всего сами предприниматели. Период создания «островного» богатства и благополучия на фоне бедности и нищеты, колоссального социального неравенства и деградации украинского общества может завершиться либо активным ростом социальной ответственности бизнеса, либо его угасанием. Другой перспективы у него нет. Похоже, что большинство предпринимателей начинает это осознавать и приходит к следующим выводам: «1) долгосрочная стратегия устойчивого присутствия на экономической арене результативнее сиюминутных финансовых выигрышей; 2) бизнес становится зависимым не только от рынков сбыта, но и от более широкого круга заинтересованных сторон; 3) бизнес-решения влияют не только на коммерческие процессы, но и на окружающее общество; 4) если раньше власть, включая партийную, имела ключевое воздействие на общество, то теперь сам бизнес формирует его» [2, с.44]; 5) вхождение национального бизнеса в глобальное пространство возможно только при условии соблюдения норм социальной ответственности аналогично тому, как делается в западном обществе.

Социальная ответственность предпринимательства имеет многоуровневый характер. Базовый уровень предполагает выполнение следующих обязательств: своевременную оплату налогов, выплату заработной платы, по возможности создание новых рабочих мест (расширение штата сотрудников). Второй уровень социальной ответственности предполагает обеспечивать сотрудников адекватными

условиями не только работы, но и жизни: повышение квалификации персонала, профилактическое лечение, строительство жилья, развитие социальной сферы. Такой тип ответственности был условно назван «корпоративной ответственностью». Третий, высший уровень социальной ответственности предполагает благотворительную деятельность [3, с.34].

По структуре направленности действий социальная ответственность делится на внутреннюю и внешнюю. К внутренней социальной ответственности бизнеса можно отнести: безопасность труда, стабильность заработной платы, поддержание достойного уровня заработной платы, дополнительное медицинское и социальное страхование сотрудников, развитие творческого потенциала работников через обучающие программы, а также и программы подготовки и повышения квалификации, оказание помощи в критических ситуациях. К внешней социальной ответственности бизнеса можно отнести спонсорство и корпоративную благотворительность, содействие охране окружающей среды, взаимодействие с местным сообществом и местной властью, готовность помогать в кризисных ситуациях, ответственность перед потребителями товаров и услуг (выпуск качественных товаров) [3, с.34].

Формирование социальной ответственности бизнеса начинается, с нашей точки зрения, с налаживания социального диалога. Только в условиях партнерских взаимоотношений между предпринимателями и наемными работниками, между бизнесом и государством, государством и работниками возможно решить наиболее важные задачи. Украинское общество всего более нуждается в настоящее время в социальном диалоге. Если в развитых странах социальный диалог имеет давние традиции и высокую эффективность в решении вышеперечисленных вопросов внутренней и внешней социальной ответственности бизнеса, то в постсоциалистических странах он только налаживается. Процесс его развития имеет свои особенности. К таковым мы относим следующие.

Во-первых, социальный диалог должен осуществляться прежде всего между работодателями и наемными работниками по поводу справедливой оплаты труда. К сожалению, именно в области оплаты труда сегодня накопилось множество проблем, которые требуют своего незамедлительного разрешения.

Во-вторых, исторические традиции предшествующего развития предполагают активную роль государства в социальном диалоге. Результативности социального диалога можно достичь только в случае проведения честных, открытых, прозрачных переговоров при четкой спецификации прав и обязанностей субъектов этих переговоров.

В-третьих, среди задач, которые должны быть решены предпринимательством в Украине в рамках формирования социальной ответственности должна быть задача преодоления бедности. Прежде всего бизнесу под силу решить проблему преодоления бедности среди работающих, смягчить общую бедность в стране. А она достигает огромных размеров – до 30%. Без разрешения этой задачи невозможно успешно развивать предпринимательство и рассчитывать на устойчивый экономический рост. Бедность затрудняет становление среднего класса и гражданского общества, подрывает доверие к базовым ценностям, лежащим в основе выбранной модели развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гриценко А.А. Структура рыночной трансформации инверсионного типа // Экономика Украины. – 1997. – № 1. – С.4–10.
2. Достойный труд – высшая цель и жизненная необходимость. Доклады и тезисы докладов круглого стола «Достойный труд в XXI веке» / Под ред. проф. Р.П. Колосовой. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2005. – 422 с.
3. Шинкаренко И. Лучше спорить, чем воевать // Эксперт. – 19–25 марта 2007. – № 11. – С.32–38.

ДО ПИТАННЯ РІВНОВАГИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сучасна економічна наука перебуває напередодні якісних змін внаслідок процесів глобалізації, постіндустриалізації та вестернізації. Зазначені явища, незважаючи на їхню неоднозначність і суперечливість, за своєю природою є умовно-контрольовані людством. Однак, крім них набувають поширення і посилюються аспекти екологічної кризи, яка за умови подальшого розгортання, становить загрозу існуванню окремих культур, суспільств і народів. Нові обставини цивілізаційних змін вимагають від учених відповідного творчого сприйняття та переосмислення, які неможливі без критичного перегляду наукового інструментарію та його доопрацювання відповідно до наявних потреб часу.

Сталий розвиток ефективної й конкурентоспроможної ринкової економіки в Україні неможливий без її взаємодії зі світовим господарством, об'єктивною реальністю якого на сучасному етапі є глобалізація. Сучасні тенденції глобалізації світової економіки накладають свої особливості на забезпечення стабільності економічної системи. У цілому вплив процесів глобалізації на рівновагу економічної системи здійснюється у двох напрямках: через зовнішньоторговельні зв'язки й за допомогою інвестиційної складової впливу світової економіки. Зовнішньоекономічні зв'язки не відділені від внутрішнього економічного й соціального розвитку. Вони перебувають у постійній взаємодії, причому цей вплив підсилюється сучасними процесами глобалізації світової економіки [1]. Активними учасниками міжгосподарських зв'язків стають регіони. Утягуючись у цей процес, вони беруть участь у регіональному, міжнародному й транснаціональному співробітництві. Для багатьох регіонів зовнішньоекономічні зв'язки стали важливим, а в ряді випадків домінуючим фактором стабільності економічної системи, що забезпечує вільний рух капіталів, товарів, послуг, робочої сили й досягнень науково-технічного прогресу між внутрішнім і світовим ринками в рамках відкритої економіки.

Істотну роль у сучасних умовах відіграє „нова економіка”, тобто створення інформаційно-комунікаційних систем, які позв'язують виробника й споживача, що дозволяє управляти великими міжнародними комплексами з єдиного центра й прискорює процеси

руху капіталу та міграцію робочої сили. З одного боку, це об'єктивний процес поглиблення господарських зв'язків між країнами на базі інтенсивного розвитку інтернаціоналізації виробництва й капіталу. З іншого боку, це лібералізація в сфері міжнародних економічних відносин, перехід до відкритості економіки, зміна ролі національних держав [2]. Значний вплив на забезпечення рівноважності економічної системи справляють процеси глобалізації й пов'язані з ними позитивні й негативні ефекти.

До основних причин глобалізації включають: якісні й кількісні, технологічні й економічні зміни сучасного світу; розвиток науки, техніки й технологій, що призвели до інформаційної революції; закінчення холодної війни; включення Китаю у світову господарську систему; розвал соціалістичного табору й утворення трьох великих світових інтеграцій (Північноамериканська, Європейська й Східно-Азіатська); зміцнення участі й значимості міжнародних організацій і ТНК у міжнародних економічних відносинах; лібералізація міжнародної торгівлі; зростаюча спеціалізація, кооперація й значне зростання міжнародної торгівлі; фінансова інтеграція.

До позитивних ефектів глобалізації віднесемо: економічне зближення країн і народів; великий внесок у прискорення світового прогресу й у розвиток багатьох галузей народного господарства, науки й технологій; швидкий розвиток країн і регіонів через залучення інвестицій і передових технологій; повне ефективне використання переваг міжнародного поділу праці, виробничої кооперації й ресурсів у зв'язку з легким доступом до інформації, знань і технологій; вирівнювання умов конкуренції через наростання відкритості національних господарств і їхніх суб'єктів.

Проте, водночас, глобалізація позиціонує себе як нестійкий розвиток. Оголоюючи й загострюючи наявні у світі протиріччя й конфлікти, вона породжує нові небезпеки й проблеми такі як: порушення рівноваги світового співтовариства через нерівномірність розподілу прибутку між окремими країнами й соціальними групами; негативний вплив капіталу транснаціональних компаній на більш слабку економіку, що проявляється в створенні сильної конкуренції місцевим фірмам; підриг стабільності національних валют; загроза економічній безпеці, стагнація національного виробництва й появи ознак конфедеративності у регіонах країн [3].

На сьогоднішній день суперечливий характер рівноваги світової економічної системи в умовах глобалізації проявляється в наступних тенденціях: поляризація економічного розвитку (між країнами й регіонами, усередині них); суперечливі процеси дерегуляції й централізації; підвищення зайнятості в одних країнах і зменшення в

інших; руйнування бар'єрів національних ринків і створення міжнародних монополій; анулювання економічного суверенітету окремих країн за рахунок наднаціональної влади транснаціональних компаній і фінансових центрів; загострення протиріч між світовим універсалізмом і поляризацією; неконтрольоване розширення віртуальних фінансових коштів; створення ілюзії глобальної економічної зони вільної конкуренції при організованій наднаціональній і транснаціональній системі ТНК; породження величезної перманентної заборгованості всупереч величезним прибуткам від глобальної діяльності [4].

В умовах глобалізації країни з перехідною економікою стали частиною світової периферії, що виплачує інноваційну ренту й забезпечує відтік у світовий центр ресурсів розвитку (кадрів високої кваліфікації, науково-технічних розробок, фінансових ресурсів). Відтік ресурсів розвитку скорочує можливості держав усувати виникаючі регіональні диспропорції й згладжувати соціальні контрасти. При цьому виявляються суперечності забезпечення рівноважності української економічної системи (макрорівень) в умовах глобалізації світової економіки. З одного боку, перетворення української економіки в динамічну саморегулюючу систему стало можливим на основі формування системи відкритого типу й розвитку „економічного метаболізму” із зовнішнім середовищем. З іншого боку, однобока сировинна, напівфабрикантна спрямованість українського експорту з характерним для неї нееквівалентним обміном, скоріше надає сталості розвитку світовій, аніж українській економічній системі.

Такий стан глобальної економічної системи вимагає виділення регіону в окремий рівень глобалізації світової економіки. До основних причин можна віднести: по-перше, більш високу мобільність регіонального рівня порівняно з макрорівнем у реагуванні на зміну внутрішнього й зовнішнього середовища в умовах ослаблення позиції держави; різноманіття й багатоаспектність розв'язуваних проблем у всіх сферах громадського життя; по-друге, більш високу здатність регіону до акумулювання фінансових ресурсів, знань, людського капіталу, транспортних і комунікаційних можливостей; по-третє, економічну самостійність регіону у вирішенні окремих питань, але в той же час його невід'ємність як структурної одиниці держави. Все це обумовило необхідність виділення економіки регіону в самостійний рівень процесу глобалізації світової економіки. Перенесення центру ваги розв'язання економічних, екологічних, соціальних і політичних проблем на регіональний рівень не може автоматично вирішити завдання забезпечення рівноваги економічної системи в силу її специфічних особливостей, відтворювального процесу й моделі регулювання на регіональному рівні.

Особливістю регіональної економічної системи є: залежність регіону від держави, що виражається в більш обмежених повноваженнях регіональних органів самоврядування; велика залежність регіонального бюджету від державного, що виявляється в слабкій підтримці регіональних бюджетів бюджетоутворюючими чинниками порівняно з державним рівнем; проміжне становище регіональної економіки між економікою мікрорівня і макрорівня, що зумовлює необхідність однонаправленості векторів регіональної політики та економічної політики держави.

Суперечливий характер рівноваги регіональної економічної системи в умовах глобалізації виявляється в тому, що з одного боку, глобалізація через трансграничний рух факторів виробництва забезпечує стабільність регіональної економічної системи. З іншого боку, нерівномірне включення регіонів у світовий обіг товарів і фінансів, у міжнародний інформаційний і технологічний обмін приводить до диференціації економічного розвитку регіонів, і, отже, до нестійкості економічної системи. На подолання даного протиріччя мають бути спрямовані заходи щодо посилення ролі держави й перерозподільних відносин у рамках соціальної й регіональної політики [1]. Таким чином, в умовах глобалізації структура економіки стає більш складною. Одним з головних суб'єктів стають регіональні (міжрегіональні) міжгалузеві господарські об'єднання – кластери, що утворюють комплекс взаємозалежних секторів економіки (базова галузь, галузі-постачальники й галузі-споживачі, виробники устаткування й послуг). Критерієм для виділення базової галузі кластера є її здатність виробляти продукцію, конкурентоздатну на світовому ринку [5]. Під рівновагою економічної системи варто розуміти систему економічних відносин, що забезпечують довгостроковий розвиток економічної системи з наявністю механізмів саморегулювання (стабілізації й рівноваги), здатних досягти комплексного вирішення економічних, соціальних і екологічних проблем в умовах глобалізації світової економіки.

Таким чином, забезпечення рівноваги економічної системи в умовах глобалізації передбачає:

- стабілізацію економіки у короткостроковому періоді;
- довгострокову динамічну рівновагу економічної системи через досягнення рівноважної залежності між виробництвом і споживанням, доходами і витратами, попитом та пропозицією й т.д. на ринках товарів, капіталу й праці;
- сталий розвиток як комплексний системний процес протягом довгого часу, заснований на взаємодії економічних, екологічних й соціальних елементів;
- стабільність функціонування економічної системи в умовах глобалізації світової економіки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нусратуллин В.К. Неравновесная экономика. Дайджест монографии. (2-е, допол. – М.: «Компания Спутник». – 2006. – 482 с.). – Уфа, 2007. – 186 с.
2. Базылев Н.И. Глобализация и "новая экономика" (соотношение понятий) // Проблемы современной экономики. – 2006. – №1(13). – <http://www.m-economy.ru/>.
3. Черкасов Н.А. Доктрина развития евразийского экономического сообщества в XXI веке // Проблемы современной экономики. – 2006. – №3(15). – <http://www.m-economy.ru/>.
4. Николаев М.В. О критериях равновесия – неравновесия экономической системы // Проблемы современной экономики. – 2007. – №1(17). – <http://www.m-economy.ru/>.
5. Николаев М.В. Кластерная концепция эффективной интеграции регионов в глобальную экономику // Проблемы современной экономики. – 2006. – №1(13). – <http://www.m-economy.ru/>.

ОСОБЕННОСТИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В УКРАИНЕ В 90-е ГОДЫ XX в. И ЕЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Миграция по своей сути – это социально-экономические отношения, которые возникают и развиваются в результате упорядочения или нарушения разнообразных связей между личностями, группами, коллективом, с одной стороны, и государством, нацией, обществом, с другой.

Можно утверждать, что миграция в конце XX в. приобрела глобальный характер не только в отношении отдельных стран, но и в мировом масштабе. Коснулась она и нашей страны.

С 1990 г. в Украине происходит существенное изменение характера миграционных процессов. В частности, претерпевают изменения интенсивность, направленность миграции, ее причины. Если рассматривать развитие миграционных процессов во временном масштабе, то надо отметить, что с 1990 по 1992 г. нарастала тенденция к иммиграции в Украину (так, в 1990 г. сальдо миграции было положительным и составляло 79,3 тыс. чел., а в 1992 г. достигло 288,1 тыс.) [1, с. 56]. Во многом данный процесс объяснялся глубинными трансформациями экономических, национальных, социальных интересов, повлекших за собой распад СССР. В это время начинается процесс разъезда бывших граждан Советского Союза по своим «национальным квартирам». Так, в 1990 г. было отмечено снижение числа украинцев, переезжающих в другие республики и увеличение числа мигрантов-украинцев, возвращающихся в Украину. По данным статистики, в 1990 г. 76,9% (150,8 тыс. чел.) миграционного прироста городского населения нашей страны обеспечили украинцы. Кроме того, нарастающий характер иммиграционных процессов в Украине был обусловлен событиями на Кавказе и в Средней Азии. Межнациональные конфликты и гражданские войны в этих регионах вызвали обвальную миграцию русскоязычного населения, в том числе и украинцев. Именно в это время происходит изменение миграционных приоритетов, появляются новые, ранее не наблюдавшиеся в нашей стране виды миграционного движения [2, с. 48].

Начиная с 1993 г. намечается спад иммиграционных потоков. В 1994 г. сальдо миграции становится отрицательным и составляет 143,2 тыс. чел. Хотя с 1994 г. произошло некоторое снижение оттока

населения из Украины, однако, сальдо миграции по-прежнему остается отрицательным. Так, за 1995–1996 г. Украина в миграционном обмене со странами СНГ и дальнего зарубежья потеряла 209,8 тыс. чел. При этом объем миграции в дальнее зарубежье оставался практически на одном и том же уровне (53,0–54,0 тыс. чел. ежегодно). И хотя выезд жителей Украины в страны СНГ уменьшился с 206,1 тыс. чел. в 1995 г. до 193,0 тыс. чел., в 1996 г., миграционные потери Украины увеличились за счет уменьшения миграционного притока жителей СНГ в Украину с 157,4 тыс. до 122,0 тыс. чел. В целом по стране с 1993 по 1996 г. происходит сокращение населения Украины почти на 1 млн. чел. [3, с. 433].

Безусловно, изменение характера миграционных процессов является свидетельством и отражением тех общественно-политических процессов, которые имели место в последнее время. Именно их действие обусловило изменение структуры миграционных процессов в Украине. Так, к основным миграционным процессам в период с 1990 по 1999 гг. можно отнести репатриацию депортированных из Украины в 40-х годах XX в. народов – крымских татар, немцев, греков, болгар, армян; экологическую миграцию, вызванную Чернобыльской катастрофой в 1986 г.; эмиграцию ученых из Украины («утечку мозгов»); транзитную миграцию, проблему беженцев. Довольно значительную часть в общем объеме миграционных процессов занимает трудовая миграция. Кроме того, нынешней миграционной ситуации в Украине свойственно изменение характера внутренних миграционных процессов (впервые за послевоенные годы в сельской местности Украины регистрируется положительное сальдо миграции).

Государство старается влиять на процесс трудовой миграции. Так, Министерство труда Украины заключило двусторонние договоры о взаимном трудоустройстве и социальной защите граждан, работающих за пределами своих государств – с Россией, Молдовой, Беларусью, Литвой, Латвией, Арменией, Чехией, Словакией, Польшей. Однако заключение таких соглашений еще не гарантирует четких механизмов их реализации.

Одной из разновидностей трудовой миграции являются, так называемые «торговые» поездки. Стремительное сокращение в 90-х годах XX ст. объемов производства, а особенно товаров народного потребления, и как следствие, сокращение обеспеченности этими товарами внутреннего рынка, вынуждали граждан к выезду за границу с целью покупки данного вида товаров, как для собственного пользования, так и для продажи.

Характерно, что хотя все регионы Украины имеют свои специфические черты в плане экономического, политического, социального, культурного развития, именно действие экономических факторов, прежде всего, обуславливает существенные различия миграционных процессов в зависимости от особенностей развития региональной экономики, уровня занятости, уровней доходов и т.д. [4, с.18].

Тесно связанным с процессами трудовой миграции и обусловленным действием экономических факторов, является и процесс «утечки умов». Прогрессирующая социальная и экономическая дезорганизация сузила возможности для реализации образовательного потенциала населения. С начала 90-х годов начинается миграционный процесс среди ученых [1, с.127], за 6 лет страну покинули 396 человек [1, с.129]. Наиболее часто выезжали специалисты в области математического анализа, физики твердого тела, физики полупроводников, механики твердого тела, хирургии.

Миграция докторов наук разделяется практически поровну между странами ближнего и дальнего зарубежья: половина их числа выехала в страны СНГ и Балтии, остальные – в Израиль, США, Германию, Канаду, Францию. Наибольшее число докторов наук (42,2%) выехали в Российскую Федерацию. Подобные пропорции сохраняются в миграционных потоках, выезжающих из Украины кандидатов наук: половина выехала в Россию, Беларусь, Молдову, Литву, остальные – в Израиль, США, Германию, Канаду, Финляндию и Австралию. Среди стран Центральной Европы выбор делается в пользу Венгрии, Польши, Чехии [1, с.75].

Таблица 1

Миграция докторов наук

Годы	Кол-во докторов наук, покинувших Украину (чел.)	В процентах	
		к 1991 г.	к предыдущему
1991	39	—	—
1992	57	146,1	146,1
1993	68	119,3	174,3
1994	90	132,3	230,8
1995	59	65,5	151,3
1996	83	140,7	213,0

Помимо факторов экономического порядка, среди основных причин миграционных перемещений в Украине, необходимо отметить следующие: семейные обстоятельства, смена места работы, обучение.

В целом для международных миграционных обменов Украины с другими странами характерен ряд проблем. Во-первых, трудности становления украинского государства, правовой вакуум, возникший в определенных сферах государственного регулирования, в том числе и в сфере миграции, оказали свое негативное влияние на характер миграции из Украины. Отсутствие на протяжении значительного периода четко сформулированной государственной политики, необходимой законодательной базы, соответствующих административных органов, привели к стихийному развитию миграционных процессов. Кроме того, неурегулированность вопросов передвижения населения на межгосударственном уровне, отсутствие необходимых договоренностей между Украиной и соседними государствами, недостаточное участие Украины в международной системе регулирования миграции привели к возникновению полулегальных и нелегальных форм международной мобильности.

Системный анализ миграционных процессов, практическое осмысление и всестороннее понимание мировых и политических аспектов, которые связываются с мобильностью населения, динамикой и статикой его перемещения и представляют собой основные направления исследования данной проблемы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Головаха Є.І., Паніна Н.В. Тенденції розвитку українського суспільства /1990–1997 рр./ Соціологічні показники /Таблиці, ілюстрації, коментар/. – К.: Інститут соціології, 1997. – 152с.
2. Веерман Р.К. Міграція в місто та соціальна мобільність // Філософська думка. – 1993. – № 5. – С. 47–50.
3. Гимпельсон В.К. Движение рабочей силы (оценки, международные сопоставления и влияние на рынок труда) // Вопросы экономики. – 1997. – № 2. – С. 431–435.
4. Піскун О.І., Прибиткова І., Міграційна ситуація в Україні. Аналітична доповідь // Проблеми міграції. – 1999. – № 1(8). – С. 16–21.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Экономическая культура как важный фактор экономического и социального развития привлекает в настоящее время все большее внимание исследователей. Возникают целые направления в рамках экономики и социологии, исследующие культурные составляющие экономического развития. Среди зарубежных и отечественных ученых в этой области можно выделить П. Димаджио, Н. Биггара, Т. Заславскую, Р. Рывкину, А. Ахиезера, Г. Задорожного, А. Броницкого, Т. Ефременко, В. Врублевского, В. Пилипенко и других. Связано это, прежде всего с тем, что экономическая культура, являя собой особенную разновидность культуры, характеризует меру развития социальных отношений людей в процессе хозяйствования, производства, распределения и потребления необходимых ресурсов, а также отражает отношения человека к другим людям и природе.

Материальная составляющая по-прежнему рассматривается как важная ценность и играет огромную роль в жизни людей, но при этом не должна выступать в качестве единственной и основной, способной заменить все остальные ценности [1]. Материальное богатство само по себе не гарантирует правопорядок и социальный мир, к тому же человеческие потребности не сводятся только к материальному обогащению. Приобщение к науке, культуре, творческая и общественная активность, сохранение природной среды и национальной самобытности являлись и в настоящее время являются значимыми ценностями, причем иногда даже более важными, чем приумножение богатства. Так, уровень дохода, достигнутый в стране в определенный промежуток времени, не гарантирует экономического процветания в будущем, если не осуществляется инвестирование в человеческий капитал, который является «наиболее целостным отражением реализации человеческого потенциала в хозяйственной практике и на современном этапе включает все стороны бытия человека: физическую, интеллектуальную, социальную, культурную и духовную» [2, с.51]. Другими словами, факт наличия в стране материальных благ еще не предопределяет возможности человека ими эффективно пользоваться. Поэтому равенство возможностей развивать свои способности позволяет заложить их основу, от которой зависит развитие человека посредством расширения и реализации его

потенциала Это, в свою очередь, есть проявление принципа социальной справедливости, в первую очередь, в распределении базовых ресурсов, например, пищи, медицинского обслуживания, образования. В свою очередь, возможность менять пропорции распределения национального продукта при повышении благосостояния всех социальных групп говорит о предпосылках экономического роста в данной стране.

Анализируя успехи некоторых развивающихся стран мира, добившихся успешного долговременного экономического роста, можно сделать вывод, что во многом он зависел также еще и от умения правильно, грамотно и эффективно осуществить преобразования с учетом ментальных особенностей и национальной культуры народа каждой отдельно взятой страны.

Отсутствие данного принципа в реализации многих структурных реформ в Украине на протяжении всего периода их внедрения и реализации, их несоответствие особенностям ментальности украинского народа, постепенно приводит к изменению в человеческом сознании, утрате основных духовных и культурных ценностей, вместо «ожидаемого стабильного экономического развития создает иллюзию догоняющего развития, в то время, как страна, в результате падений и подъемов, едва удерживается на прежнем относительном уровне, или даже отстает от развитых экономик, ...причем каждый очередной виток реформ порождает надежды, но вместо эффективности приводит лишь к интенсификации перераспределительных процессов» [3, с.13].

В шкале жизненных приоритетов у многих людей в настоящее время заметно возросло значение сугубо индивидуалистических ценностей. В первую очередь это проявляется в том, что ценности потребления выходят на первый план, порождая потребительскую идеологию и способствуя процессу «размывания» в сознании людей простых норм морали, таких как доброта, порядочность, вежливость, честность, отзывчивость, милосердие, т.е. всего того, что называется «народным пластом нравственности» и что, прежде всего, свойственно украинской ментальности.

Трансформация нравственности в безнравственность затрагивает не только саму социальную сферу человеческой жизнедеятельности, но и экономическую, сопровождаясь огромной неудовлетворенностью людей в материальных условиях жизни, формируя тем самым «стратегию выживания», а не развития и способствуя возрастающей агрессивности, превращаясь в социальную норму.

Все в большей степени на протяжении длительного времени происходит коммерциализация основных культурных и духовных ценностей, приводящая по словам российских исследователей О. Карпухина и Э. Макаревича к «созданию фактически нерегулируемого рынка культуры», на котором культурные ценности и сам талант оказываются товаром и услугами, функционирующими «по законам «спрос-предложение», «инвестиции-прибыль» и т.п.» [4, с.37]. Поиск выхода из этой ситуации состоит, по словам В. Гавела, в «глобальном перевороте в человеческом сознании» [5], ведь «без морали и нравственности не может стоять общественное здание, как дом, если он сделан из соломы, да еще к тому же прогнивший, ... могут строиться самые замечательные планы, разрабатываются самые великолепные программы, выделяться средства на это, но эти средства разворовываются, программы закрываются и т.д., потому, что человеческий материал сильно изменился» [6].

Поэтому для более глубокого понимания накопившихся негативов, правильного осмысления сложившейся в стране ситуации, поиска эффективного конструктивного выхода из нее, необходимо обратить взгляд на душу народа, проанализировать культурную ее составляющую, непосредственно влияющую на хозяйственные, производственные и трудовые отношения между людьми, а также социально-экономическое развитие страны в целом, исходя из особенностей национального менталитета и нравственности современного украинского общества.

Характер взаимодействия и взаимовлияния экономики и культуры проявляется не только в социальной направленности всего экономического и «нередуцируемой «культурной» составляющей хозяйственных процессов» [7]. Нравственные, религиозные, эстетические ценности, составляющие базовый пласт культуры общества, преломляясь в пространстве социально-экономических отношений, которые проявляются в производстве, распределении, обмене и потреблении благ, проецируются в общественном сознании, формируя тем самым сознание экономическое, являющееся основой экономической культуры.

Другими словами, экономическая культура, проявляясь в материальном и духовно-нравственном, выступает качественной характеристикой хозяйственной деятельности людей, совершаемой или совершенной и представленной в конкретных результатах. Процесс непрерывности в нравственном и духовном развитии общества осуществляется в целостности культурного пространства. Поэтому отсутствие последовательности в становлении новых традиций и способов хозяйствования неизбежно приводит к общественным «разломам» и подрывает нравственные основы общества.

Взаимовлияние культурной и экономической составляющей понятия «экономическая культура» проявляется в том, что, с одной стороны, условия социокультурной среды создаются деятельностью людей на основе предшествующих накопленных достижений общества на предыдущих витках его развития и характеризуются определенными ценностными установками и ориентациями людей, своеобразным видом их бытия, обычаями их поведения и нормами образа жизни, выражаются как в своеобразии материально-культурных творений данного народа, так и в особенностях типа его жизнедеятельности с определенными духовными и нравственными ценностями, целенаправленно формируя ментальные особенности народа. С другой стороны, достигнутый уровень развития экономики страны в свою очередь создает объективные предпосылки для последующего формирования культуры общества, его отдельных социальных групп и самого индивида. Главенствующая роль, задающая импульс направленному результативному взаимодействию экономики и культуры, принадлежит экономике, материальной ее составляющей и труду, так как «способ труда и производства определяет систему координат, в которых формируется и развивается культура, которая по мере своего развития, в свою очередь способна активно влиять и определять дальнейшие изменения в экономическом базисе» [8, с.126].

Таким образом, рассмотрение экономической культуры представляет собой не только методологическую, но и практическую задачу определения векторов дальнейшего социального и экономического развития общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Sen A.K. Development as Capability Expansion // Journal of Development Planning. – 1989. – № 19.
2. Тютюнникова С.В., Перепелица Н.В. Актуализация духовной составляющей человеческого капитала в современных условиях // Социальная экономика. – 2005. – № 1–2. – С.47–63.
3. Полтерович В.М. Общество перманентного перераспределения: роль реформ // Общественные науки и современность. – 2005. – №5. – С.5–15.
4. Карпухин О.И., Макаревич Э.Ф. Национальная культура – основа национальной идентичности в глобализирующемся мире // Социально- гуманитарные знания. – 2005. – № 5. – С.31–56.
5. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Под ред. Иноземцева В.Л. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
6. <http://2005.novayagazeta.ru> (Т.Заславская «Русь–тройка с минусом»)
7. Dimaggio 34223P. Culture and Economy // The Handbook of Economic Sociology / Ed. by N.J.Smelser, R.Swedberg. – Princeton. – 1994. – P.27–57.
8. Ефременко Т. Экономическая культура как социологическое понятие // Социология, теория, методы, маркетинг. – 2005. – №3. – С.132–141.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ТА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Трансформаційні процеси, що відбувалися в економіці та політичному житті України протягом останніх років не могли не відобразитись на стані ринку праці та сфери зайнятості населення. Зокрема, чітко проявили себе такі позитивні тенденції, як піднесення економічної активності населення, скорочення рівня безробіття; зменшення кількості зневірених у пошуках роботи незайнятих громадян працездатного віку, зростання попиту на робочу силу з боку суб'єктів господарювання, збільшення обсягів працевлаштування незайнятого населення, у тому числі за рахунок введення нових робочих місць.

Дані тенденції свідчать не лише про деяке піднесення вітчизняної економіки, а й про підвищення ефективності системи державного регулювання ринку праці та зайнятості населення. Поряд із цим у більшості регіонів України помітний дисбаланс між попитом на робочу силу та її пропозицією, який пов'язаний з невідповідністю якісних характеристик наявних і новостворених робочих місць і претендентів на них. Новітні трансформаційні зрушення в економіці, залучення нашої держави до інтеграційних процесів, можуть призвести до поглиблення такого дисбалансу у зв'язку зі змінами структури зайнятості та попиту на робочу силу на користь невиробничої сфери і наукомістких високотехнологічних галузей. Саме тому нагальною необхідністю визнається запровадження принципово нових важелів регулювання ринку праці та зайнятості, а також адаптації до цих процесів відповідного організаційно-економічного механізму його забезпечення [1, с.56].

Необхідною умовою успішного функціонування ринкової економіки на національному і регіональному рівнях є застосування державних організаційних механізмів регулювання зайнятості населення. Реалізація механізму державного регулювання зайнятості передбачає тісну взаємодію, координацію зусиль на всіх рівнях державного управління і місцевого самоврядування. Держава, здійснюючи політику зайнятості на національному і регіональному рівнях, досягає стратегічних і тактичних цілей. Стратегічна ціль полягає у забезпеченні високого рівня життя, створенні умов для всебічного розвитку людини на основі економічного зростання.

Тактична ціль – це збалансованість попиту і пропозиції робочої сили на основі попиту і пропозиції робочих місць, забезпечення повної, продуктивної і ефективної зайнятості.

У процесі впровадження політики на ринку праці держава, як суб'єкт ринку праці, виконує такі функції: законодавчу (нормативно-правове регулювання обставин та умов діяльності суб'єктів ринку праці); соціально-економічну (забезпечення раціональної структури зайнятості, стимулювання попиту на робочу силу); соціального захисту незайнятого населення; регулювання ринку праці непрямыми методами (засобами фіскальної, демографічної, житлової політики тощо) [2, с.78]. Усі вказані функції можна об'єднати у більш узагальнені – стимулюючу та регулюючу. Механізм регулювання ринку праці – це система методів, форм та підойм цілеспрямованого впливу на об'єкт з метою приведення його до рівноважного стану та забезпечення ефективного функціонування з урахуванням специфіки стадії розвитку об'єкта, особливостей регіонального розвитку та кількісно-якісних ознак об'єкта. Нині поряд із макроекономічними методами впливу особливої ваги набувають інституційні засоби регулювання, які до певної міри узгоджують ринкове саморегулювання із державним.

Держава як учасник та водночас інститут національного ринку праці має виключні можливості впливу на попит і пропозицію праці. Використовуючи розгалужену інфраструктуру ринку праці, держава може переорієнтуватися з регулювання реєстрованого ринку праці на весь обіг робочої сили в країні. З метою реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки та перепідготовки працевлаштованих та соціальної підтримки громадян, які тимчасово не працюють, у порядку визначеному Кабінетом міністрів України, була створена Державна служба зайнятості населення України, діяльність якої здійснюється під керівництвом Міністерства праці та соціальної політики України, місцевими державними адміністраціями і органами місцевого самоврядування. Служба зайнятості в Україні сформувалась як централізована державна система і функціонує на основі Закону України „Про зайнятість населення” [3]. Створення служби зайнятості ґрунтувалося на світовому досвіді і міжнародних нормах. В Україні функціонують такі центри зайнятості: державний, Кримський республіканський, обласні, районні та районні у містах [4, с.25].

Послугами Державної служби зайнятості впродовж 2001–2005 рр. скористалися майже 11,6 млн. чол. із числа зареєстрованого в ній незайнятого населення. За її сприяння на вільних та новостворених робочих місцях працевлаштовано понад 5,1 млн. чол. із числа

незайнятого населення. З них 211 тис. безробітних започаткували власну справу шляхом одержання одноразової виплаченої допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності, понад 163,7 тис. чол. працевлаштовано шляхом надання дотації роботодавцям на створення нових робочих місць за рахунок Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Більш як 1,9 млн. чол. із числа незайнятого населення залучено до участі в оплачуваних громадських роботах, понад 706,2 тис. пройшли навчання за професіями, що користуються попитом на регіональних ринках праці [5, с.74].

Розглядаючи державну політику зайнятості, не слід зводити її тільки до прийняття відповідних законів, указів, постанов. Ця політика в рамках держави впливає на кожний суб'єкт ринку праці та інституції, що регулюють зайнятість населення в країні, тому територіально-адміністративний устрій країни вимагає здійснювати державну політику зайнятості не тільки у формально визначеному правовому полі, а й з урахуванням наявної економічної, соціальної, культурної і політичної ситуації, що притаманна кожному регіону країни. Вона пов'язана з розробкою стратегічного курсу суспільства, основних напрямів політики держави та способів досягнення її цілей та поставлених завдань. Теоретичною основою державного регулювання має бути певна концепція, що визначає цілі й принципи такого регулювання і водночас враховує взаємозв'язки завдань у сфері зайнятості та інших соціальних і економічних цілей, органічно вплетена в систему стабілізації і реформування економіки.

В основу заходів державного регулювання повинно бути покладено заохочення до економічного зростання, підвищення ефективності виробництва, продуктивності праці, що розглядаються як найважливіші умови підтримки і створення ефективною зайнятості. Механізм регулювання зайнятості населення має вдосконалюватися відповідно до нових умов розвитку економіки, структурної її перебудови, зміни пріоритетів у соціально-економічній політиці держави. Зважаючи на те, що в ринковій економіці рівень зайнятості населення і розподіл робочої сили за сферами і галузями зумовлюються попитом і пропозицією робочої сили, держава повинна підтримувати умови для максимальної відповідності попиту на робочу силу її пропозиції. Регулювання попиту на працю відбувається багатьма каналами, але першочергового значення набуває стимулювання створення нових робочих місць. Для цього необхідно використовувати систему держзамовлень, державних субсидій, податкових та кредитних пільг. Необхідно ширше розвивати практику надання дотацій працедавцям для працевлаштування безробітних. При цьому, за існуючого позитивного

досвіду служби зайнятості, акценти для підвищення ефективності необхідно змістити на пріоритетність дотування тих підприємств, які працюють у перспективних галузях, економічно рентабельних, здатних зробити Україну конкурентоспроможною. Разом із тим, потрібно підвищувати гнучкість дотування із конкретизацією кожного випадку, надаючи перевагу працевлаштуванню соціально уразливих громадян. Враховуючи впровадження інноваційних форм роботи служби зайнятості, нині акценти у політиці зайнятості справедливо зміщено на активізацію зусиль безробітних щодо самозайнятості, підвищення мотивації до праці, стимулювання власного усвідомленого ставлення до праці. Особливу увагу у роботі служби зайнятості приділено професійному навчанню, перенавчанню та підвищенню кваліфікації безробітних громадян. Вимоги ринку стрімко змінюються, тому нині освітній процес триває майже усе життя. Працедавці шукають працівників високої кваліфікації, до фахової кваліфікації і мобільності працівників висувуються жорсткі вимоги. Тому якісне навчання – це один з ефективних напрямів активної політики зайнятості, кінцевою метою якого є підвищення рівня конкурентоспроможності та працевлаштування особи.

Отже, державне регулювання зайнятості, забезпечуючи зміни у її рівні й структурі, має, по-перше, створити умови для послідовних переміщень трудових ресурсів з урахуванням справжніх розмірів і глибини диспропорції в їх розподілі, й, по-друге, покласти в основу цих переміщень критерії економічної діяльності й ефективності господарювання. Держава виступає гарантом виконання соціально орієнтованих ринкових програм, вона є єдиним посередником між працею і власністю, здатним забезпечити нормативну базу для соціального партнерства, в рамках якого погоджуються їхні соціально-економічні інтереси. Забезпечення зайнятості населення можна і необхідно проводити як прямими, так і непрямими методами. До останніх належать підтримка діяльності малих підприємств та сприяння розвитку власного бізнесу, стимулювання самозайнятості як альтернативи найму, підвищення уваги до розвитку малих та монофункціональних міст. Механізм регулювання зайнятості населення має вдосконалюватися відповідно до нових умов розвитку економіки, структурної її перебудови, зміни пріоритетів у соціально-економічній політиці держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандур С.І., Кучинська О.О. Механізм регулювання ринку праці та зайнятості населення України: проблеми формування, складові, стратегічні завдання // Економіка та держава. – 2005. – №4. – С.56–59.
2. Козарь Т.П. Сучасні проблеми державного регулювання ринку праці на регіональному рівні в Україні // Економіка та держава. – 2006. – №10. – С.78–79.

3. Закон України «Про зайнятість населення» від 01.03.91 р. № 803-ХІІ.
4. Волківська А.М. Принципи державної політики та інструменти регулювання зайнятості в Україні // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2005. – №1. – С.24–26.
5. Основні напрями впровадження державної політики зайнятості на період до 2009 р.: Затверджені постановою КМ України від 5 липня 2006 р. №922 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 27. – С. 73–77.

*МАРЧЕНКО С.М., аспірант
Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

ДОБРОБУТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ОЦІНЮВАННЯ КОМПОНЕНТІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Минуле ХХ ст. характеризувалося успіхами науково-технічного прогресу, повсюдним зростанням ВВП і невтримним прагненням людства до забезпечення економічного і технологічного розвитку, який, вважалося, автоматично призведе до значного підвищення добробуту і рівня життя людей. Однак, натомість на початку ХХІ ст. світ отримав глобальні екологічні проблеми, збідніння більшості населення земної кулі, наростання регіональних та міжетнічних конфліктів, руйнування самої основи існування та моралі людини. Причиною цих обставин вважається ізольованість функціонування економіки, доквілля та суспільних інститутів. Враховуючи зазначені глобальні проблеми, прогресивна міжнародна громадськість та відомі недержавні організації, такі як Римський клуб, Міжнародний інститут прикладного системного аналізу, Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень та інші, започаткували новий підхід до розв'язання проблем, який отримав назву – концепція сталого розвитку.

Концепція стійкого (або сталого) розвитку набула сьогодні пильної уваги практично в усіх галузях людської життєдіяльності. Стійкий розвиток передбачає взаємодію природних, біологічних і різноманітних соціальних систем у стані рівноваги, тобто це такий розвиток, „що задовольняє всім потребам дійсного буття, не позбавляючи нові покоління можливості існувати в гармонії з природою і розвиватися в майбутньому” [1, с.59]. Суть даної концепції полягає в обов'язковій узгодженості економічного, екологічного та людського розвитку.

Саме так було поставлене питання Конференцією ООН на вищому рівні у Ріо-де-Жанейро (1992 р.), відомою як Самміт „Планета Земля”. Вона була присвячена пошуку шляхів розв'язання як глобальних проблем сьогодення, так і загроз ХХІ ст. На цій зустрічі глав держав, парламентів та урядів 179 країн світу серед інших документів була прийнята глобальна Програма дій „Порядок денний на ХХІ століття”, що є стратегією інтеграції економічних, соціальних і екологічних цілей. У ній, зокрема, зазначено: „Задовольняючи основні потреби людей та підвищуючи рівень життя для всіх, ми повинні

водночас краще захищати і зберігати довкілля та ресурси нашої планети. Жодна країна не може досягти цього сама, але цього можна досягти спільними зусиллями у рамках всесвітнього співробітництва з метою сталого розвитку” [2].

Україна перебуває у пошуку шляхів успішного економічного розвитку. Стратегічна мета української держави у XXI ст. сформульована у проекті Концепції переходу України до сталого розвитку і полягає у забезпеченні сталого соціального розвитку, як сукупності духовних, соціальних, економічних, політичних процесів задля досягнення гармонійного розвитку людини, економіки та навколишнього середовища. Втілення даної програми розвитку мало гарантувати зростання добробуту людей України. Концепція ґрунтується на принципах сталості процесів розвитку, гармонійності розвитку людини, соціальної справедливості [3]. Дотепер впровадження даної програми не відбулося. У серпні 2006 р. Департамент співробітництва з Європейським Союзом представив план дій „Україна – ЄС”, де у 9-му розділі „Сприяння сталому розвитку” було заплановано до кінця 2006 р. завершити розроблення та прийняти державну стратегію сталого розвитку та вжити заходів для забезпечення її реалізації [4].

Безперечно, проектний варіант Концепції переходу України до сталого розвитку потребує доопрацювання, але він заслуговує глибокого наукового осмислення. Концепція відображає і системно поєднує головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну. Сутність економічного підходу полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні ресурсозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного, природного, людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється. Водночас слід враховувати, що перехід до інформаційного суспільства приводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Уже тепер ці потоки перевищують обсяги переміщення матеріальних товарів усемеро [5].

Відповідно до змісту природоохоронної компоненти, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до різноманітних змін.

Соціальна складова відображає одну із головних цілей стратегії розвитку і орієнтована на соціальну справедливість і сталий людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролю за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми, плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу і його розмаїття. Вся діяльність держави у кінцевому підсумку повинна спрямовуватись на гарантоване забезпечення прав людини та її потреб. Людський розвиток потребує інвестування у зростання добробуту, освіти, охорону здоров'я та довкілля, харчування. Поняття людського розвитку передбачає також гарантування особистих прав та свобод як способу забезпечення рівності доступу до ресурсів розвитку та соціальної справедливості. Досягнення кожною людиною економічного, соціального і екологічного благополуччя повинно відбуватись таким чином, щоб не створювати перешкод майбутнім поколінням забезпечувати свій добробут.

Показником, який комплексно відображає зміни стану людини у суспільстві та її добробуту є індекс людського розвитку. У проєкті Концепції переходу України до сталого розвитку індекс людського розвитку розглядається як інтегральний показник, що враховує параметри вимірювання прогресу розвитку суспільства, які можна визначити та відслідковувати за допомогою індикаторів рушійної сили та індикаторів стану наступних трендів: економічний добробут, соціальний добробут, екологічна безпека, освіта, культура інформація, особиста безпека [3].

До індикаторів рушійної сили економічного добробуту належать: ВВП (ВВП) на душу населення; середня заробітна плата, прожитковий мінімум, створення нових робочих місць. Індикаторами стану економічного здоров'я є: індекс реальних доходів населення; індекс Джині (співвідношення доходів 10% громадян з найвищим рівнем доходів і 20% – з найнижчим); питома вага громадян з доходом, нижчим середнього рівня; питома вага громадян, які живуть нижче рівня бідності (доходи менше 2 дол. на день); рівень безробіття за методикою МОП [3]. Враховуючи світовий досвід формування системи вимірів сталого розвитку, вважаємо необхідним доповнити даний перелік наступними показниками: індексом конкурентоспроможного розвитку, розробленого організаторами Світового економічного форуму (World Economic Forum), який

щорічно обчислюється для 117 економік світу і публікується у формі так званого „Глобального звіту про конкурентоспроможність” [6]; індексом економічної свободи, що розроблений інтелектуальним центром фундації Heritage Foundation [7]. Він щорічно друкується у Wall Street Journal. Індекс економічної свободи формується з таких десяти індикаторів: торгової політики країни; фіскального навантаження з боку уряду; урядової інтервенції в економіку; монетарної політики; потоків капіталів та іноземних інвестицій; банківської та фінансової діяльності; політики формування цін та оплати праці; прав на приватну власність; політики регулювання; неформальної активності ринку.

До індикаторів рушійної сили соціального добробуту належать витрати на соціальні цілі (у відсотках до ВВП та у відсотках до Зведеного бюджету) і інвестиції у розвиток соціальної інфраструктури. Стан соціального добробуту характеризують наступні показники: очікувана тривалість життя; смертність у працездатному віці, середня кількість років, прожитих по досягненні пенсійного віку; чисельність бездомних громадян, у тому числі дітей; житлова площа у розрахунку на одну особу; розмір пенсій по відношенню до прожиткового мінімуму і середньої зарплати; розмір допомоги по догляду за дітьми по відношенню до прожиткового мінімуму і середньої зарплати; співвідношення середньої вартості комунальних платежів до середніх доходів населення; кількість оздоровчих та туристичних поїздок в розрахунку на одну особу, у т.ч. за кордон.

У світовій практиці соціальний вимір визначається наступними показниками: індексом якості і безпеки життя, розробленого міжнародною організацією Economist Intelligence Unit [8] та індексом людського розвитку, що використовується програмою ООН United Nations Development Program [9].

Параметри рушійної сили екологічної безпеки – витрати на утилізацію та знешкодження відходів; витрати на відновлення лісів та парків; витрати на водозабір та очистку води; витрати на медичні послуги внаслідок хвороб, викликаних неякісними водою та повітрям (у % до ВВП (ВВП)) – характеризуються індикаторами стану екологічної безпеки, а саме: кількістю відходів, у т.ч. токсичних; кількістю викидів в атмосферу та поверхневі води, які припадають на одну особу; питомою вагою населення, яке проживає на території, де забрудненість атмосфери перевищує гранично допустимі норми; кількістю використаних пестицидів; площею лісів та парків, а також споживанням води у розрахунку на одну особу.

Світова спільнота оцінює екологічну безпеку за відомим індексом ESI (Environmental Sustainability Index), врахованого Центром з екологічного законодавства та політики Єльського університету (США) для 146 країн світу станом на 2005 р. [10]. Індекс ESI сформований з 21 екологічного індикатора і кількісно визначає здатність тієї чи іншої країни захищати своє навколишнє середовище як у поточний період часу, так і у довготерміновій перспективі, виходячи з таких п'яти критеріїв: наявність національної екологічної системи; можливість протидії екологічним впливам; зниження залежності людей від екологічних впливів; соціальні та інституціональні можливості країни відповідати на екологічні наслідки; можливість глобального контролю за екологічним станом країни. Окрім того, цей індекс може використовуватися як потужний інструмент для прийняття рішень на аналітичній основі з урахуванням соціального та економічного вимірів сталого розвитку країни.

У ході Всесвітнього економічного форуму у Давосі (2001 р.) був презентований Індекс екологічної сталості (ІЕС) країн [11]. Використовувані індикатори відображають п'ять груп факторів, що визначають рівень сталості: стан навколишнього середовища; антропогенний тиск із боку систем життєдіяльності людини; уразливість життя людини; суспільно-інституційний потенціал; участь в міжнародних зусиллях, зокрема виконання екологічних угод, вплив на глобальні ресурси та заходи з їх охорони, участь у роботі міжнародних організацій тощо.

Індикаторами освіти, культури і інформації у Концепції переходу України до сталого розвитку є: витрати на освіту, культуру та інформаційну інфраструктуру (у % до ВВП (ВВП)); витрати на охорону пам'яток (у % до Державного бюджету). У цьому напрямку світова практика використовує індекс суспільства, заснованого на знаннях. Цей індекс розроблений департаментом ООН з економічного і соціального розвитку. Він визначається трьома основними індикаторами: інтелектуальними активами суспільства; перспективністю розвитку суспільства та якістю розвитку суспільства.

Отже, порівнюючи визначальні світові показники (індикатори) сталого розвитку з індикаторами проектної Концепції переходу України до суспільства сталого розвитку, можна зазначити, що наукова думка намагалася врахувати особливості країни і утворити суто національну систему індикації ступеню розвитку. Однак, враховуючи глобальний характер світових перетворень, у розробленій системі оцінювання розвитку мало уваги приділено світовим напрацюванням. За розрахунками вищезазначених організацій, які займаються оцінюванням розвитку країн, Україна поступається не

лише світовим лідерам і країнам „великої сімки”, а й багатьом постсоціалістичним країнам. Сьогодні наша країна перебуває на шляху визначення із стратегією власного розвитку і необхідно ретельніше використовувати напрацьований світом кращий досвід гармонізованого, сталого розвитку суспільства, у якому добробут людей, навколишнє середовище, природні ресурси та людський капітал, втілений у досягненнях науки, освіти, проривних технологіях, високих моральних цінностях, – категорії нероздільні, рівновеликі й такі, що взаємно доповнюють і збагачують одна одну. Швидкість суспільних перетворень залежить від визначення власної національної ідеї, ефективної системи влади та від вибору моделі розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Семенов В., Висоцька Г., Прасок В. Стратегічне планування сталого розвитку міста // Управління сучасним містом. – 2004. – № 7–9(15). – С. 59.
2. Програма дій „Порядок денний на ХХІ століття”. – Київ: Інститут сталого розвитку: Інтелсфера, 2001.
3. Ландик В.І., Семенець С.В., Яхеева Т.М. Проект Концепції переходу України до сталого розвитку // <http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/>.
4. Департамент співробітництва з ЄС. Звіт про виконання у I півріччі 2006 р. Плану дій Україна – ЄС // <http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/>.
5. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку // Дзеркало тижня. – 2006. – № 19.
6. Доклад о глобальной конкурентоспособности. Глава: Индекс глобальной конкурентоспособности: выявление ключевых элементов устойчивого роста // www.weforum.org.
7. Index of economic Freedom // www.heritage.org/research/features/index.
8. Life Quality Index // www.en.wikipedia.org.
9. Human Development Index // www.hdr.undp.org/reports/global/2005.
10. Environmental Sustainability Index // www.yale.edu/esi.
11. 2005 Индекс экологической устойчивости: исходные данные окружающей среды // www.yale.edu/esi.

СТАНОВЛЕННЯ РИНКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОДУКТІВ: ПРОБЛЕМИ І СУПЕРЕЧНОСТІ

Рух економіки до наукомісткої моделі розвитку сформував новий сектор світової торгівлі – ринок інтелектуальних продуктів. Вихід компанії на ринок інтелектуальних продуктів вимагає глибоких знань щодо специфіки і тенденцій розвитку цього ринку. Результати інтелектуальної діяльності суттєво відрізняються від традиційних товарів та послуг. Відмінність полягає у характеристиці самих продуктів: це унікальні продукти, найчастіше досить дорогі, тому що на виробництво затрачено висококваліфіковану інтелектуальну працю.

Інтелектуальний продукт виступає як товар, зі всіма притаманними товару властивостями, але має характерні риси: корисність, яка визначається споживчим характером інтелектуальних продуктів, тобто результатів інтелектуальної праці; рідкість, яка перетворює корисність на економічну цінність. За своєю природою ці продукти не володіють рідкістю, проте наявність права інтелектуальної власності надає їм цієї якості і в цьому виявляється їх істотна відмінність від традиційних товарів; вартість, яка є вартістю обсягу прав на об'єкти інтелектуальної власності, що передаються [1]. Іншими специфічними рисами інтелектуальних продуктів як товару є їх нематеріальна природа, відсутність фізичного зносу, обмеження споживчих властивостей у просторі і часі, особливий (численний) склад суб'єктів.

Звідси і впливають специфічні властивості ринку інтелектуальних продуктів: як правило, ринок новий та такий, що швидко розвивається; має глобальний характер; характеризується величезною різноманітністю товарів – інноваційних проектів; його продукція малоеластична, така, що, як правило, не має аналогів; на даному ринку використовуються специфічні форми і методи продажу [2, с. 60–61]. На ньому часто відсутня конкуренція в результаті монополії на інтелектуальну власність, яку гарантує патентний та ліцензійний захист; незважаючи на можливу ринкову монополію, інтелектуальний продукт має обмежену товарну форму, оскільки перетворюється у товар не відразу, а тільки тоді, коли виявляється його прикладне комерційне значення, а це потребує часу. Тим більше товарний вигляд даного продукту не виявляється до того часу, поки автори розробок (творчі групи, вчені, винахідники) включені в структуру діючого підприємства, оскільки у даному випадку результати інтелектуальної діяльності носять проміжний характер.

Попит і пропозицію на ринку інтелектуальних продуктів складно спрогнозувати внаслідок різноплановості, різноспрямованості інноваційного процесу, який складає основу і слугує базою для виготовлення інтелектуальних продуктів. Зазначимо, що в економічній та прикладній літературі на сьогодні відсутні усталеність у співвідношенні категорій, які описують ринок інтелектуальних продуктів. За своєю природою це „ринок покупця”, де має місце значне переважання пропозиції товарів над попитом. Покупцями інновацій є професіонали, а мета покупки полягає у підвищенні конкурентоспроможності фірми, що набуває інновацій. Цей ринок вторинний щодо товарного ринку, тобто попит на інновації визначається попитом на товари (послуги), які виготовляються на основі використання інновацій. Характерною особливістю даного ринку є відсутність певного „місця”, де надаються інноваційні проекти, або каналів збуту в термінології товарних ринків. Це визначає важливість заходів із просування інтелектуальних продуктів на ринок, а також важливість розвитку інфраструктури інноваційного ринку. Істотні характеристики ринку інтелектуальних продуктів визначаються змістом відносин власності на них. Вплив останніх у тому, що предметом операцій на ринку інтелектуальних продуктів є сукупність прав на об’єкти інтелектуальної власності. Передача цих прав може здійснюватися як повна або як часткова, тобто без відчуження об’єктів інтелектуальної власності. У цьому головна відмінність операцій з об’єктами інтелектуальної власності від операцій з матеріальними об’єктами.

Світовий ринок інтелектуальної власності має свою специфіку й особливості функціонування, тенденції і проблеми розвитку. Так, наприклад, останнім часом у торгівлю технологіями втягуються все більше число країн, проте, слід зазначити домінуюче становище країн з високим рівнем доходів, тобто провідних постіндустріальних держав. Лідерами тут виступають США, Японія, Великобританія, Франція, Італія (2/3 угод укладається усередині ТНК). Динамічно змінюється галузева структура ринку, з’являються нові сектори, перш за все, програмного забезпечення для різноманітних систем обробки даних; зростає частка угод на передачу „ноу-хау”, в даний час вона складає близько половини від загального обсягу укладених ліцензійних угод; відбувається зміна пріоритетів: формула „устаткування + послуги + технічні знання” замінюється іншою формулою „знання = послуги + устаткування”, тобто устаткування і матеріали стають супутніми при постачанні знань і послуг. Разом із традиційними формами обміну, з’являються нові способи передачі знань, а саме створюються стратегічні альянси. Взагалі створення стратегічних альянсів – це потужний напрям на ринку інтелектуальної власності. Така форма придбання знань дає компаніям нові можливості для отримання стійких конкурентних переваг [3, с. 4–5].

У той же час ринок інтелектуальних продуктів – суперечлива сфера економічної системи. Так, основними проблемами, які стримують розвиток світового ринку інтелектуальних продуктів і, відповідно, перешкоджають комерціалізації є: відсутність механізму регулювання міжнародного обміну об'єктів інтелектуальної власності (чинні міжнародні угоди містять загальні положення, але не регламентують сам процес передачі технологій); посилення національних систем експортного контролю; складність процедур щодо врегулювання міжнаціональних конфліктів у сфері інтелектуальної власності; наявність права попереднього користування; збільшення обсягів паралельного імпорту; зростання „інтелектуального піратства”. Дана проблема є однією з найсерйозніших і найскладніших проблем ринку інтелектуальної власності. Так, оборот незаконного тиражування комп'ютерних програм, аудіо-, відеопродукції на міжнародному ринку порівняний з розмірами їх легальних продажів [1, с.7–8].

Аналіз заходів, що проводяться провідними державами світу щодо усунення вищезазначених проблем, показав, що з метою забезпечення національних інтересів на світовому ринку інтелектуальних продуктів провідні країни: формують і активно проводять власну зовнішньоекономічну політику у сфері інтелектуальної власності; посилюють державний контроль за експортно-імпортними операціями з інтелектуальної власності; на національному рівні використовують різні принципи боротьби з піратством – від торговельно-економічних заходів до впливу на порушників через систему міжнародних угод і конвенцій; об'єднують свої зусилля і розробляють загальні принципи боротьби з „інтелектуальним піратством”.

Вищезазначені заходи мають універсальний характер і, отже, можуть бути застосовані в будь-якій країні, зокрема, в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпова Н.Н. Стратегия управления интеллектуальной собственностью предприятий // <http://www.belgopatent.jrg/russian/about/>
2. dokladkarпов.doc
3. Олехнович Г.И. Интеллектуальная собственность и проблемы ее коммерциализации / Г.И. Олехнович. – Мн.: Амолфея, 2003. – 128 с.
4. Білоус О., Ярова Н., Губенко І. Міжнародний маркетинг у сфері торгівлі інтелектуальними продуктами // <http://www.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2002-5/4.htm>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ

Сьогодні людство переживає дуже складний, переломний етап розвитку цивілізації, коли відбувається пошук нових світоглядних орієнтирів, нових смислових життєвих установок, що, безперечно, повинно супроводжуватися новими способами і формами господарювання. Це пов'язано з тим, що цивілізація, що функціонувала на переважно індустріальній основі, сьогодні зіштовхнулася з величезними проблемами й глобальними кризами, що ставлять як першорядний пріоритет проблему збереження людства й чіткого визначення можливих стратегій його розвитку, таких, де його виживання було б, принаймні, гарантовано. Важливо, щоб були усунуті очевидні катастрофічні шляхи розвитку, які можуть призвести до загибелі людської цивілізації. Для цього потрібно переглянути найбільш глибинні цінності, життєво базисні, смислові установки, що лежать у основі сучасного типу цивілізаційного розвитку.

Економічна теорія й філософія, насамперед філософія господарства, поки-що не напрацювали в достатній мірі тих нових ідей, які могли б передбачити сучасні революційні зміни, зорієнтувати людей у тих проблемних ситуаціях і реальних змінах, що зараз відбуваються в прискореному темпі. Сьогодні необхідно формулювати світоглядні й господарські ідеї, які могли б розкривали нові життєві змісти й цінності, що мають стати глибинними засадами нової культурної традиції.

В економічному науковому дискурсі за останнє десятиліття з'явилися поняття, що глибоко й всебічно відображають кардинальні зміни в економічному житті. Найзагальнішими стали економіка знань й освітнє суспільство. Але поки ще мало звертають уваги на те, що їхній появі передували інші процеси, які готували ґрунт для економіки знань, що перебуває поки ще в стадії становлення в різних країнах. Мова йде про підприємницьку економіку (entrepreneurial economy), що її характеризував П. Дракер, і підприємницьке суспільство (entrepreneurial society), що одержало опис у роботах Р. Ронштадта. Тим часом перехід до економіки знань можна пояснювати й на підставі тих змін, які відбулися у підприємницькому секторі.

Розуміння ролі знання й уміння виробляти нове знання, здатність застосовувати його для блага людини й людства зараз стає одним з найбільш актуальних завдань сучасної суспільствознавчої науки, насамперед економічної теорії. Без цього неможливо подолання глобальних криз, породжених техногенною цивілізацією. Однак дотепер економічна думка й культура не завжди встигають належною мірою осмислювати зміни, що відбуваються. Очевидно, позначається недостаток напрацьованого багажу нових ідей, спираючись на які можна було б знайти нові стратегії цивілізаційного розвитку. Незважаючи на безліч згадувань значення знань у сучасній економіці, поки ще не розроблені уявлення про те, як і при яких умовах знання створюються, як вони комерціалізуються та вводяться безпосередньо в „ринковий обіг”.

Перетворення знань у визначальний ресурс сучасного розвитку потребує не тільки наявності певних навичок у роботі з інформаційними потоками, але й здатності з їхньою допомогою кристалізувати це „нове знання”, самостійно вибудовуючи цілісний пізнавальний процес у навколишньому інформаційному середовищі. Чим більше фахівець готовий до самоуправління пізнавальним процесом, тим успішнішим стає його особисте кар'єрне зростання, його соціальна необхідність, а значить – соціальна значимість. Творчо працюючий фахівець є не стільки споживачем готової інформації, скільки генератором, інтерпретатором і розповсюджувачем знання. Більшою мірою це стосується так званих інтелектуальних підприємств, які стають практичним рушієм процесу формування економіки знань. Знання є підставою соціальних інновацій, тому сьогодні потрібний не просто аналіз теоретичних проблем розвитку знання, а широке використання у цьому процесі принципів постнекласичної науки. Якщо цей підхід трансформувати у сферу інтелектуального підприємництва, що лише починає ставати об'єктом наукових досліджень, то сам феномен підприємництва недостатньо розглядати тільки як предметно-матеріальну сферу інновацій. В умовах зростання ролі знання мова повинна йти й про інший бік цього феномену, а саме – про його ідеально-творчі засади, що не дозволяє характеризувати підприємство лише як суто економічне явище. Причини його розвитку, як зараз вже стає зрозуміло, перебувають у духовній сфері, у сфері цінностей, мотивацій, сприйняття, освіти.

Інтелектуальне підприємство – особливий тип діяльності підприємців-інтелектуалів щодо створення сприятливих умов для задоволення складних потреб людини, що спрямовані на її розвиток та формування майбутнього, заснований на постійно-відновлюваному особистісному знанні інтелектуалів, їх здатності до абстрактного мислення як передумови визначення й попередження соціальних ризиків у соціокультурному просторі, який постійно ускладнюється.

Основними властивостями продуктів інтелектуального підприємництва можна вважати: їх необмежені можливості до диверсифікації, інноваційну спрямованість на кожну окрему людину в конкретному місці й у конкретний час; вони є результатом використання знання як реалізації „творчої деструкції” (проходження виробничого шляху від творчого порушення наявної рівноваги до відновлення локальної ринкової рівноваги через створення інноваційного продукту).

При розкритті змісту інтелектуального підприємництва постає необхідність дворівневого аналізу феномену „знання”. На першому – особистісному рівні, знання є внутрішнім чинником свідомості людини, джерелом її постійного прагнення до створення єдиного цілісного знання про світ („universum”), яке може реалізовуватися лише у ціннісноорієнтованому середовищі, а тому в умовах глобалізації стає постійною „проблемною” сферою, навколо якої повинні формуватися способи і форми реалізації технічної сторони підприємницько-господарського життя. На другому – мікроекономічному рівні, знання виступає як фундаментальна основа інтелектуального капіталу підприємницької фірми й функціонує у трьох основних формах: „живе” знання (творчі здібності й інноваційно-якісні характеристики працівника), уречевлене знання (техніка, технології, організаційно-управлінські системи) і знаннємістка інформація (патенти, ліцензії, торгівельні марки, методичні рекомендації, наукові повідомлення і т.і.). При цьому лише „живе” знання має здатність до самозростання як рефлексивне, найбільш гнучке, відкрите й самонакопичувальне з точки зору конкурентних переваг підприємницької фірми. Теоретичне знання одночасно є джерелом трьох вказаних форм знання і формування соціального зовнішнього середовища фірми.

Суто економічний підхід до дослідження сучасних суспільних явищ може породжувати лише одностороннє, дуже неповне знання, недостатнє як для реалізації імперативу виживання людства в умовах глобалізації, так і для вирішення актуальних господарських проблем на рівні окремої людини, фірми і суспільства. Подальший розвиток економічної теорії передбачає перехід на принципи постнекласичної науки, що дозволяють розглядати економіку як цілісний людинорозмірний комплекс, а тому в економіко-теоретичному аналізі виникає настійна необхідність більш широко і всебічно використовувати розробки, висновки і положення інших наук про людину, суспільство й природу.

Зростання значення знання як головного ресурсу розвитку породжує сутнісні зміни у соціально-економічній сфері суспільства, де наростає суперечність між індивідуалізацією, розділеністю і необхідністю зростання значущості сумісності у вирішенні загальних завдань і досягненні загальних цілей. Воно проявляється у новій соціальній стратифікації, критерієм якої стає володіння/неволодіння знаннями, й різке зростання нерівності доходів. У господарських процесах, що характерні для періоду становлення економіки знань, з одного боку, починають панувати працівники, що мають можливість для самореалізації й внутрішнього самовдосконалення на своєму робочому місці, так як володіють знаннями та інформацією як найбільш важливими ресурсами сталого соціально-економічного розвитку; з іншого – економічно мотивована частина населення все більш гостро відчуває себе людьми нижчого ґатунку, для яких володіння традиційними масовими професіями не забезпечує ні належного доходу, ні високого соціального статусу. Розв'язання цієї суперечності потребує відходу від методів управління, що властиві для економіко-індустріальної епохи. Суспільство й уряд повинні докладати максимум зусиль і ресурсів для забезпечення кожному членові суспільства доступу до освіти і знань незалежно від його матеріального стану. Управління знаннями про знання повинно стати основою управління стратегічним розвитком суспільства.

У сучасних умовах спостерігається тенденція наростання невідповідності між ідеально задуманим економічним проектом і реальним результатом діяльності щодо його практичного втілення, котре є наслідком внутрішньої суперечності, що властива сучасному світосприйняттю й науці. В останні десятиріччя стрімко зростає функціональна роль наукових досліджень, що спрямовані на швидке одержання прибутку, й переслідують суто кон'юнктурні цілі. Це наносить опосередковану шкоду фундаментальній науці, що озброює людину знаннями загальних закономірностей і фундаментальними смислами життєдіяльності. Прикладна наука грає „на пониження”, суспільні витрати якого стали надзвичайно високими: знищення природи, що призвело до екологічної кризи, втрата цілісності сприйняття через безкінечне роздріблення знання, яке втрачає загальний горизонт, зниження потенціалу фундаментальних ідей та медіаційних пошуків. Відмова від теорії лінійності розвитку і перехід до принципів синергетики не повинні зводитися до повного заперечення напрацьованої століттями наукової методології: вона перетворюється у методологію аналізу більш дрібних проблем, а тому також потребує творчого використання. Плюралістичність знання зводиться не до заперечення інтегрального характеру самої науки, що

вивчає єдиний об'єкт, але у різних іпостасях, а до того, що є різні, у більшості конкуруючі, можливості і шляхи діяльності. Виявити їх й визначити соціальні наслідки практичної реалізації – завдання наукового, в т. ч. і економіко-теоретичного знання.

Задля створення в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки необхідно особливу увагу приділити підготовці інтелектуальних підприємців через їх широку світоглядну та наукову підготовку, виходячи з того, що головною професійною якістю у них стає не просто вміння засвоїти наявні знання, а розвиток абстрактного мислення, вміння проводити медіаційний пошук, при прийнятті управлінських рішень спиратися на етичні принципи господарювання.

ОБ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОСНОВАХ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Процесс рыночной трансформации широко развернулся на постсоциалистическом пространстве и преследует цель повышения уровня и качества жизни населения этих стран. Важнейшим направлением реализации перехода к рыночным отношениям становится социальная политика государства, исходящая из всеми исследователями признанного факта, что рынок сам по себе не может решать многие социальные проблемы и должен неизбежно дополняться мерами государственного регулирования. В то же время следует четко понимать, что основания для сильной социальной политики создаются в сфере экономики, само содержание социальной политики во многом предопределяет успешность экономических преобразований.

Анализ экономических основ эффективной социальной политики государства в условиях рыночных преобразований позволяет сформулировать следующие положения.

1. Экономические основы социальной политики государства предстают как актуализация разных компонентов фундаментальной структуры человеческой деятельности в ходе естественноисторического процесса развития общества. В качестве таких компонентов следует выделить: а) по критерию основного средства производства – труд, земля, капитал и знания; б) по критерию собственности – частная и государственная собственность; в) по критерию связи субъектов деятельности – господство и подчинение (конкуренция), кооперация и равноправие (социальное партнерство).

2. Создание прочных экономических основ для решения социальных проблем населения страны в первую очередь зависит от того, как и ради кого проводятся рыночные преобразования. Анализ опыта рыночных реформ в Украине, России, Китае показал, что национальные хозяйственные элиты, прежде всего руководители стран, по-разному понимают и реализуют свою миссию в сфере социально-экономического устройства общества. В постсоветских странах первые полтора десятка лет преобразований обернулись обострением социальных проблем, резким падением жизненного уровня большинства населения, появлением массовой бедности и

безработицы на фоне невообразимого роста доходов незначительной по численности группы новых собственников. В Китае реформы были направлены на преодоление массовой бедности, развитие производства, обеспечение широкого доступа населения к среднему и высшему образованию. В результате изучения роли элит, их мировоззрения и уровня образованности нами обосновано, что эффективность социальной политики государства в трансформирующемся обществе в значительной мере зависит от мировоззрения (культуры и ценностей) высших должностных лиц государства, отражающего противоречие экономизма и социальной справедливости, поиск форм разрешения которого определяет коридор возможностей социальной политики.

3. Рыночные реформы проводятся разными путями и способами. Наиболее эффективными формами реализации экономических основ для проведения оптимальной социальной политики в условиях рыночных реформ являются целевые национальные программы комплексного развития отдельных сфер общественного воспроизводства или определенных территорий (государственно-частное партнерство) и целевые акции социального партнерства местно-регионального уровня по решению актуально-значимых социально-экономических проблем ограниченного масштаба.

4. В процессе рыночных трансформаций и решения острейших социальных проблем транзитивных обществ важнейшее значение имеют преобразования в сфере труда. Исторический переход к социально-трудовым отношениям обусловлен, с одной стороны, повышением степени и значимости социальных рисков в общественном развитии; с другой – углублением понимания человеком важности социальной составляющей (социального богатства) в его жизнедеятельности. Первый момент проявляется как реальный процесс создания государства «всеобщего благоденствия» и социально ориентированного рыночного хозяйства; второй состоит в актуализации социальной экономики как теоретической науки об условиях обеспечения качества жизни через развитие общественного воспроизводства как человекоразмерного комплекса.

5. Социальное развитие/деградация непосредственно отражается на уровне и глубине бедности населения страны. Основной причиной бедности как в глобализирующемся мире, так и в трансформирующихся постсоциалистических обществах, является нежелание космополитических элит, прежде всего субъектов глобализации, вводить в хозяйственную практику принципы социально справедливого перераспределения доходов, что базируется

на теории рыночного фундаментализма, искусственно игнорирующего социально-этические аспекты взаимосвязанного развития человеческого общества.

6. Развитие экономических основ социальной политики в КНР основано на умелом разрешении противоречия между массовой неквалифицированной рабочей силой и глобальной тенденцией перехода к экономике знаний посредством проведения содержательной реформы образования на рыночной (платной) основе, что позволяет реально одновременно решать разноуровневые проблемы: преодоления бедности всего населения страны, обеспечения его социальной безопасности и значительного расширения возможностей экономического развития на базе пятого и шестого технологических укладов.

Данные выводы лишь частично раскрывают теоретические и практические аспекты многосторонней и многоуровневой проблемы создания прочных экономических основ для проведения сильной и эффективной социальной политики в ходе рыночных преобразований в постсоциалистических странах. В этом направлении нужны комплексные глубинные исследования социально-экономических оснований радикальных изменений, происходящих в эпоху глобализации. Но одно положение становится все более очевидным: без первоочередного решения социальных проблем, которые передало нам в наследство предыдущее столетие, и которые накапливаются в условиях либерального сценария глобализации, существование человечества все больше и больше становится вопросом номер один. Осознание этого национальными элитами, политиками, учеными, руководителями транснациональных корпораций становится не только необходимым, но и практическим требованием дальнейших совместных действий для сохранения человечества как особого социобиологического вида. Сознание должно стать планетарным, а решения и действия – местными, региональными, но во благо каждого человека и всех людей планеты. Это следует воспринимать как современный императив и добиваться его реализации на всех уровнях и пространствах хозяйственного функционирования и развития.

*ГЕРМАШЕВСЬКИЙ С. М., викладач
Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка
БАТАЛОВА Т.А., аспірант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

РЕЙТИНГОВА ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ

В умовах паралельної глобалізації економічних зв'язків усе більш актуальними стають проблеми економічних відносин на регіональному рівні. Тому регіональна конкурентоспроможність на сьогодні є важливим фактором, який визначає рівень конкурентоспроможності національного господарства. Зважаючи на це видається логічною науково-дослідна робота у напрямі розробки методів підвищення рівня регіональної конкурентоспроможності. Як відомо, для проведення ефективних змін функціонуючих систем, зокрема регіонів, необхідно проводити постійний моніторинг. Визначенню переваг використання та недоліків рейтингової оцінки конкурентоспроможності присвячена дана робота.

Під конкурентоздатністю регіону ми розуміємо здатність економіки регіону у режимі сталого зростання виготовляти і споживати товари та послуги в умовах конкуренції з товарами і послугами виробленими в інших регіонах, за умови дотримання екологічних стандартів і забезпечення постійного росту рівня життя населення.

Ідея рейтингової оцінки економічних явищ, процесів, систем та їх елементів не є новою. Проте, основною проблематикою сьогодення є визначення та урахування актуальних параметрів для проведення ранжування – основи рейтингової системи оцінювання.

Відповідно до прийнятого за основу поняття конкурентоспроможності регіону використовуються різні системи показників. Для проведення ранжування використовується у якості базових параметрів здатність регіону виробляти товари і послуги в умовах конкуренції з іншими регіонами та здатність регіону задовольняти потреби населення.

Для проведення оцінювання використовується система показників, що базується на офіційній статистичній звітності, а також показники, розраховані на її основі. Для визначення реальної здатності регіонів виготовляти товари і послуги в умовах глобальної конкурентної боротьби з іншими регіонами визначеного

національного господарства та з регіонами інших країн використовуються наступні параметри: продуктивність праці, обсяг промислового виробництва на одну особу, обсяг виготовленої сільськогосподарської продукції на одну особу, інвестиційні вкладення у основний капітал, вартість основних фондів галузей економіки на одну особу [1]. Для визначення здатності регіонів задовольняти потреби населення використовуються наступні показники: тривалість життя, наявність власних легкових автомобілів, площа житла на одну людину, кількість лікарняних ліжок, екологічні показники.

Використання рейтингової оцінки конкурентоспроможності регіону обумовлено можливістю одержання достовірних даних на основі виразних показників та параметрів. Методика ранжування передбачає підсумовування значень кожного показника у розрізі виділених блоків конкурентоспроможності регіонів та їх порівняння із середньостатистичними показниками національного господарства [2].

За результатами рейтингової оцінки конкурентоспроможності регіонів можна зробити висновки, які стосуються визначення лідируючих позицій регіонів за визначеними для дослідження показниками. Зазначимо, що конкуренція не є перешкодою для ефективної взаємодії між регіонами. Навпаки, конкурентна боротьба сприяє підвищенню конкурентоспроможності як територіальних утворень, так і національного господарства загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жихаревич Б.С. Методы оценки параметров хозяйственного климата и разработки программы его улучшения // <http://www.citystrategy.leontief.ru/?it=1040102>
2. Зилькарнаев И.Б. Метод расчета интегральной конкурентоспособности промышленных, торговых и финансовых предприятий // <http://www.cfin.ru/press/marketing/2001-4/04.shtml>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Інформація й інформаційні технології як економічний продукт у сучасному світі є стратегічно важливішими за матеріальні ресурси та будь-яку іншу продукцію індустріальної доби. Але інформаційні технології є складовою, технологічною основою інтелектуальної революції, у ширшому плані – настання справжньої Ери Інтелекту [1]. Адже могутність сучасної країни передусім починає визначатися кількістю та якістю плодів національного розуму.

Основною економічною категорією у новітній економіці є інтелектуальний капітал, який В. Врублевський, О. Мороз та Ю. Наєнко визначають наступним чином: „Інтелектуальний капітал – це сума знань, досвід, професійна підготовка та інтуїція всіх працівників підприємства, установи (або держави). До цього слід додати напрацьовані людські зв'язки, інформацію у вигляді баз даних, інтелектуальну власність, комп'ютерну мережу, що миттєво опрацьовує й передає інформацію всім працівникам відповідної структури, завдяки чому вдається швидко й адекватно реагувати на зміни” [1].

Цілком зрозуміло, що інтелектуальний капітал не може формуватися без участі людини. За ситуації, коли усі знання, наукові досягнення людства будуть накопичені на штучних носіях і зберігатимуться окремо, а люди не матимуть доступу до цієї інформації інтелектуальний капітал втратить утилітарність, не буде накопичуватися, не приносить прибутку. Таким чином, інтелектуальний капітал як такий не може існувати без людини. Він утворюється на основі людського капіталу у вигляді знань, вмінь, навичок, обміну інформацією між людьми. Взагалі поняття інформації та людського капіталу є взаємно пов'язані. Інформація є рушійною силою людського капіталу, базою знань та помилок, які з часом утворюють нові знання.

Капелюшников Р. зазначає, що під людським капіталом розуміють запас знань, навичок здібностей, які є в кожній людині і які вона може застосовувати у виробничих або у споживчих цілях [2]. У праці „Вплив інвестицій у людський капітал на заробітки” Г. Бекер пропонує загальний аналіз інвестицій у людський капітал, який пояснює чимало різнорідних явищ, обумовлених взаємозв'язками між

обдарованістю людей, рівнем освіти, заробітками та особливостями інвесторів [3]. О. Грішнова дає наступне визначення: „Людський капітал – це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особливих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу” [4].

Існують і інші підходи до співвідношення людського та інтелектуального капіталу [5]. Так, автори монографії „Інноваційна складова економічного розвитку” зазначають, що елементи інтелектуального капіталу є неоднорідними. Незважаючи на те, що всі вони породжені людським інтелектом, одні з них існують у вигляді знань, невідокремлених від людей, що ним володіють, а інші утворюють свого роду об’єктивні умови застосування цих знань для підвищення конкурентоспроможності фірми. Тому дослідники виділяють в інтелектуальному капіталі два блоки: людський капітал, втілений у працівниках компанії у вигляді їхнього досвіду, знань, навичок, здібностей до інновацій, а також у загальній культурі, філософії фірми, її внутрішніх цінностях, і структурний капітал, що включає патенти, ліцензії, торгові марки, організаційну структуру, бази даних, електронні мережі та інші об’єктивні фактори.

У той же час дослідники наводять інше визначення інтелектуального капіталу. „Інтелектуальний капітал – це інтелектуальний потенціал, який активно використовується в процесах економічного розвитку” [1]. Отже, інтелектуальний капітал пов’язаний з інтелектуальним потенціалом. Розглянемо різні підходи до інтелектуального потенціалу на мікро- та макрорівні. Є. Панченко досліджує інтелектуальний потенціал на рівні компаній [6]. Під інтелектуальним потенціалом автор розуміє здатність працівників компанії пропонувати нові ідеї у різних сферах діяльності: виробництві, дослідженнях, маркетингу, фінансах тощо. Інтелектуальний потенціал не існує окремо від процесу прийняття працівником рішень, він не піддається фінансовим оцінкам, а тому, на відміну від патентного, не підлягає обліку в бухгалтерських балансах. Рівень інтелектуального потенціалу піддається кількісному оцінюванню на основі різних тестів [6].

Інші вчені зазначають, що для оцінювання умов росту інтелектуального потенціалу аналізуються складові інтелектуального капіталу [7]. Інтелектуальний потенціал має тенденцію до зростання тільки тоді, коли створюються нові об’єкти інтелектуальної власності,

проводяться науково-дослідні роботи й дослідно-конструкторські роботи, коли створюються об'єкти авторського права, об'єкти промислової власності і ноу-хау. При кількісному оцінюванні рівня розвитку інтелектуального капіталу організації, автор пропонує наступне визначення: інтелектуальний капітал – це інтелектуальний інструментарій організації, що визначає її творчі можливості по створенню і реалізації інтелектуальної і інноваційної продукції, який має три складові: кадровий капітал, інтелектуальна власність, маркетингові активи.

У свою чергу, кадровий капітал поділяються на: 1) людські активи; 2) структурні активи. Людські активи – це перш за все співробітники організації, фахівці, наділені знаннями і навиками, професійними якостями, люди з певним характером і здібностями, вихованням і культурою. Людські активи відіграють першорядну роль у створенні інтелектуального капіталу організації. Знання і навички співробітників організації, їх професійні якості є тією частиною інструментарію, за допомогою якого створюється інтелектуальна продукція, що формує нематеріальні активи організації.

Структурні активи зумовлюють той потенціал творчої активності колективу співробітників організації, який забезпечує ефективне використання людських активів, що дозволяє одержати більше, ніж суму зусиль окремих членів організації. Ця складова кадрового капіталу визначається перш за все корпоративною культурою, загальною культурою взаємодій у колективі і сприяє накопиченню знань, придбанню нових навичок, збагаченню досвіду і вдосконаленню професійних якостей фахівців.

Інтелектуальна власність створюється співробітниками організації на базі їх знань і досвіду та поповнює нематеріальні активи організації. З одного боку, інтелектуальна власність стає товаром на ринку інтелектуальної продукції, з іншого, інтелектуальна власність – це також частина інтелектуального інструментарію, яка безпосередньо бере участь у створенні інновації і її реалізації, визначаючи вартість продукції та її ціну. До складу об'єктів інтелектуальної власності належать: об'єкти промислової власності, об'єкти авторського права, ноу-хау.

Третьою складовою інтелектуального капіталу є маркетингові активи. Це імідж фірми, популярність її торгової марки і відповідна клієнтська база. Маркетингові активи визначаються також встановленими й успішно функціонуючими зв'язками організації в рамках національної інноваційної системи (НІС) та її міжнародними зв'язками і котируваннями на ринках цінних паперів.

На макрорівні, інтелектуальний потенціал фігурує у всіх галузях суспільного життя: науковці вважають аспірантуру та докторантуру одним з основних джерел постійного поповнення і відновлення інтелектуального потенціалу держави, медичні працівники вважають, що значний вклад в інтелектуальний потенціал вносять медики, різні партії наголошують, що вони формують інтелектуальний потенціал, аналогічне стверджують бібліотекарі, вчителі, бізнесмени, військові, працівники телекомунікацій, представники духовенства. Кожен з них правий. Якщо розглядати кожен галузь, як компанію (на мікрорівні), то можна визначити кількісний показник інтелектуального потенціалу кожної з них, але це не дасть якісного співвідношення галузей у силу відмінності їх походження, але об'єднання інтелектуальних потенціалів кожної галузі держави утворює інтелектуальний потенціал держави. Таким чином, інтелектуальний потенціал держави – це об'єднання інтелектуальних потенціалів кожної галузі даної країни.

Вовканич С. трактує інтелектуальний потенціал спільноти або окремої людини як здатність (спроможність) акумулювати нагромаджену традиційну інформацію, творити на її основі нові знання та досвід і приймати оптимальні рішення щодо якісно нових засад (норм) співжиття для людства як світової (а може і космічної) родини [8]. Тобто науковець не розділяє мікро та макрорівень інтелектуального потенціалу, а проводить аналогію.

Для України формування та використання інтелектуального потенціалу країни – важливе завдання. 11.10.05 р. був проведений Круглий стіл на тему „Використання інтелектуального потенціалу країни — шлях до ефективності та конкурентоспроможності продукції” [9]. Учасниками Круглого столу були: Комітет Верховної ради України з питань науки та освіти; Національна академія наук України; Академія технологічних наук України; Міністерство освіти і науки України, Державний департамент інтелектуальної власності; Міністерство промислової політики України; Український Науково-технологічний Центр; Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Академії правових наук України; Інститут інтелектуальної власності і права; Український інститут науково-технічної і економічної інформації Міністерства освіти і науки України; підприємства та організації України. Констатували, що питанням інноваційного розвитку економіки й ефективному використанню інтелектуального потенціалу країни в нашій державі досі приділяється вкрай недостатньо уваги. Це не сприяє запровадженню в Україні механізмів ефективною інноваційної діяльності, яка ґрунтується на використанні нових знань, інформації та технологій, з урахуванням

тісних зв'язків по горизонталі „винаходи-власність” та по вертикалі „наука-освіта-інновації-виробництво”. Були розглянуті нормативно-правові питання (з метою стимулювання захисту національної інтелектуальної власності та введення її в господарський оборот на бухгалтерський облік і їх використання), методичне забезпечення інноваційного підприємництва (забезпечення інноваційної діяльності шляхом розроблення нових та внесення змін до діючих нормативно-методичних документів), інституціонально-організаційні заходи (створити Національний центр інноваційного розвитку України, створити систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації у сфері інтелектуальної власності державних службовців та керівників підприємств).

Президент України В. Ющенко, нагороджуючи лауреатів Державної премії України у галузі науки та техніки 2005 р. й лауреатів щорічних премій Президента України для молодих учених, підкреслив, що інтелектуальний потенціал держави – ключовий фактор, що визначає її успішне майбутнє. „Ми переконані, що майбутнє будь-яких націй у третьому тисячолітті буде визначатися розвитком науки, освіти та технологій. Ми хочемо бачити нашу країну конкурентоздатною та успішною”, – відзначив В. Ющенко й додав, що Державні й Президентські премії є свідченням того, що Україна високо цінує інтелектуальну працю. „Ваші досягнення, особливо сьогодні, вкотре підкреслюють, що Україні є чим і ким пишатися” [10].

Наприклад, Полтавський державний центр науково-технічної і економічної інформації є складовою частиною державної системи науково-технічної інформації і виконує функції головного державного органу НТІ в регіоні [11]. У центрі ведеться практична та консультативна робота у сфері інтелектуальної власності. Центр здійснює обслуговування у фондах інформаційних ресурсів: інформаційно-довідковій бібліотеці, включаючи базу даних повних описів патентів України та джерел, доступних у мережі Інтернет. Полтавський ЦНТЕІ здійснює інформаційне забезпечення обласних програм соціально-економічного й культурного розвитку, підтримки підприємництва, енергозбереження, розвитку внутрішнього ринку, підвищення кваліфікації фахівців. Центр спеціалізується на проведенні соціологічних і маркетингових досліджень, організації виставок, презентацій, семінарів, інших заходів щодо поширення досягнень науки й техніки, виробничого досвіду. Сайт „Інтелектуальний потенціал Полтавщини” даного центру презентує наукові установи, вищі навчальні заклади, підприємства області в ракурсі їх інноваційної та науково-технічної, дослідницької роботи. Основною метою створення даного Інтернет-ресурсу є активізація

прикладної науково-технічної діяльності в області, надання допомоги в налагодженні активних контактів між науковцями та підприємцями. Аналогічні центри створені у Львівській, Чернігівській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Донецькій та Одеській областях. Ми спостерігаємо, що в Україні формується нова генерація людей, які, використовуючи й об'єднуючи інтелектуальний та людський капітал різних фахівців (науковців, викладачів, підприємців), співпрацюючи з органами влади, утворюють соціально-економічний простір, який побудований на новітніх досягненнях науки із застосуванням останніх інформаційних даних, де постійно відбувається якісний відбір кращих проектів, що стимулює подальший соціально-економічний розвиток даного регіону.

Таким чином, огляд наукової літератури та практичного досвіду дозволяє зробити висновок: інтелектуальний капітал є формою людського капіталу; він складається з наступних елементів: кадровий капітал; інтелектуальна власність; маркетингові активи; інтелектуальний потенціал є показником інтелектуального капіталу і може проявлятися на мікро- та макрорівні; інтелектуальний потенціал країни формується як об'єднання інтелектуальних потенціалів усіх галузей; першоосновою інтелектуального капіталу є освіта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Врубелевський В., Мороз О., Саєнко Ю. Ера Інтелекту. <http://www.universum.org.ua/journal/2001/intl1112.html>
2. Капелюшников Р. Человеческий капитал России: Эволюция и структурные особенности. <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2006/08/08/0000283175/05-46-54-Kapelyushnikov.pdf>
3. Бекер Г. Человеческий капитал (главы из книги). Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – № 11. – С.109–119. (<http://www.libertarium.ru/libertarium/69974>)
4. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2001. – С.16–17.
5. Інноваційна складова економічного розвитку: Монографія / НАН України, Ін-т економіки. Відп. ред. Л.К. Безчасний. – Київ, 2000. – 261 с.
6. Панченко Є. Інтелектуальний потенціал компаній: досвід емпіричного дослідження // Економіка України. – 2005. – № 10. С.14–24.
7. Селезнев Е.Н. Интеллектуальный потенциал – показатель состояния интеллектуального капитала и эффективности его использования // Финансовый менеджмент. – 2004. – №5. <http://creativeconomy.ru/library/prd56.php>
8. Вовканич С. Інтелект у шатах духовності http://prima.franko.lviv.ua/mediaeco/zurnal/N2/Unyk_apokal/vovkanych-intel.htm
9. <http://patent.km.ua/ukr/articles/group24/i720>
10. http://osvita.org.ua/news/?news_id=19365&lang=uk&from=subscribe
11. <http://www.nti.poltava.ua/>

СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В ТРАНЗИТИВНОМ ОБЩЕСТВЕ

Современный этап развития общества характеризуется тем, что приоритетными становятся нематериальные активы производственной деятельности, к которым прежде всего относятся человеческий, интеллектуальный, социальный, институциональный, культурный, гуманитарный капиталы. При этом специфика последних связана с тем, что главным их носителем является человек. Но с этим также связана трудность различения данных видов (форм) современного капитала, что ставит перед экономическим знанием новые методологические проблемы, требующие для своего разрешения применения принципов постнеклассической науки. Исследование содержания роли социального капитала в процессе рыночной трансформации постсоветских обществ позволяет сформулировать новые научно-теоретические положения.

1. Категория «социальный капитал» возникает в процессе формирования постнеклассической (человекообразной) науки и, с одной стороны, отражает синтетическое единство ее основных принципов; с другой стороны, определяет специфическое поле современных междисциплинарных научных исследований взаимодействия человека и общества, вне которого невозможно создание целостного миропонимания и мировоззрения, как и цельного знания о человеческом универсуме. Такое миропонимание и знание должно лежать в основании трансформационных процессов в украинском обществе, ибо формирующиеся новые реалии в виде экономики знаний и образовательного общества нельзя всесторонне осмыслить и исследовать методами классической и неклассической науки, когда ученый-исследователь находился за пределами самого объекта исследования. Человекообразный комплекс как область научного анализа постнеклассической науки предполагает не просто включенность исследователя в объект научного изучения, но и влияние его ценностных ориентаций и предпочтений на выбор методов исследования и его социально-экономические результаты и последствия. Именно этим обстоятельством и определяется необходимость включения социальных факторов и социального капитала в процесс познания трансформационных преобразований экономики и общества в условиях глобализации и формирования экономики знаний.

2. Внутренняя противоречивость понимания социального капитала в постсоветском трансформирующемся обществе заключается в том, что изначально введенная в научный оборот категория социального капитала (70-е годы XX в., П. Бурдье), базировалась на чисто формальном, рассудочном отношении к нормам сотрудничества и доверия, свойственном протестантской и католической этике. Механически перенесенная в сферу действия православно-христианской культурной традиции, данная категория получила более глубокий слой анализа в системе хозяйственно-этических ценностей, где доверие трактуется не как источник прибыли, но как всеобщее-нормальное качественное условие хозяйствования, неформальная ценность, прямо не измеряемая количественными показателями. Мы исходим из различия трактовок и целей использования категории социальный капитал в теориях экономизма (функционализм) и хозяйства (личностно-качественное основание действий) и доказываем необходимость целевого наращивания воспроизводства социального капитала в процессе хозяйствования в трансформирующихся условиях. Особую роль здесь призвано сыграть национальное государство, которое в своей стратегии развития нации должно прежде всего руководствоваться национально-культурными ценностями и менталитетом, доверием народа к власти, способностью нации к самоидентификации и ее объединением для процветания в будущем.

3. Поскольку в современном экономическом развитии нематериальные формы капитала становятся его источниками и движущими силами, то в теоретическом анализе необходим комплексный подход к исследованию отношений капитала, учитывающий одновременно различие функционального назначения его разных форм в процессе социально-экономической трансформации. В этой связи нами обоснована целесообразность взаимодополняющего использования метода триалектики и холярхической модели взаимовлияний, что позволило раскрыть «морфологическое поле» структуры системы капитала и обосновать, что понятие «социальный капитал» фиксирует своеобразный переход от механического понимания капитала к его организмическому (живому) пониманию, когда происходит одухотворение капитала как особого организма и его важнейшим свойством становится способность самоструктурироваться.

4. Оптимальным хозяйственным механизмом реализации потенциала социального капитала является широко понимаемое процессирующее социальное партнерство разных равноправных субъектов хозяйствования, реализуемое в разноцелевых акциях

совместно-разделенной деятельности посредством объединения интеллектуальных, социальных, финансовых, материальных, трудовых и иных ресурсов для решения актуальных проблем социально-экономического развития в формате национально-культурных особенностей и с учетом тенденций экономической глобализации.

5. Раскрытие роли и места социального капитала в единстве многообразия имматериального капитала возможно посредством выявления, во-первых, его всеобщего субъекта-носителя – человека и, во-вторых, различающихся сфер проявления его конкретных форм – человеческого, культурного, социального, интеллектуального, институционального и символического. При этом, на наш взгляд, можно утверждать, что первые четыре указанные формы имматериального капитала отражают преимущественно внутреннюю природу (сущность) человека как духовно-телесного существа; институциональный и символический капиталы в большей мере характеризуют воздействие внешнего мира на человека.

6. Углубленный анализ тенденций развития современного общества, основанный на работах Д. Белла, М. Кастельса, Э. Тоффлера, Ф. Фукуямы, Л.В. Лескова, А.С. Панарина и др., позволил обосновать определение человеческого капитала как совокупности социально-экономических отношений внутри социальных сетей и между ними, в основе которых (отношений) лежат неформальные нормы общения и доверия, способствующие развитию человеческого общества путем повышения социально-экономической, хозяйственной эффективности общественного воспроизводства и снижения транзакционных издержек.

7. На наш взгляд, вполне правомерно обоснование социального капитала не только как общественного блага, но и блага частного. В этой связи представляется, что особенность реального воспроизводства социального капитала как общественного блага проявляется в процессе возникновения непреднамеренных последствий от аккумуляирования (синергии) частных видов социального капитала, в результате чего создаются новые модели-сценарии разрешения социально-экономических противоречий в транзитивном обществе. Тем самым осуществляется переход от инверсионной логики осмысления и деятельности по трансформации существующих отношений к логике медиационной, которая только и позволяет находить новые смыслы, вырабатывать новое знание, новые методы и способы деятельности, направленные на решение острых социально-экономико-экологических проблем современного развития человека и общества.

8. Теория социального капитала не может считаться всесторонней и полной, если в ней отсутствует составляющая-основание о роли современного знания в трансформационных преобразованиях общества. В этой связи актуально обоснование положения о статусе университетов как «точках» интеллектуального роста и развития, способствующих наращиванию потенциала и реализации социального капитала в результате медиационной совместно-разделенной мыследеятельности профессоров и студентов, прежде всего посредством научных исследований и разработки практических хозяйственных рекомендаций, а также выработки и закрепления у студентов постоянного стремления к обновлению знаний в процессе всего периода их сознательной жизнедеятельности. Этим подтверждается первичность научных исследований в университетах как необходимым реальном основании обеспечения современного содержания и качества высшего образования и формирования научно-ценностного мировоззрения у студентов, как важнейшего социального носителя духовно-интеллектуального потенциала будущего развития нации.

Сформулированные положения могут служить не только методологическими основаниями для дальнейших исследований социального капитала, но имеют и хозяйственно-практическую ценность, так как их целесообразно использовать при разработке и реализации национальной стратегии социально-экономического развития в направлении формирования образовательного общества, основанного на становлении экономики знаний.

ЗМІСТ

Задорожний Г.В. СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЯ КАК ФОРМАТ ОСОЗНАНИЯ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОЙ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ	5
Яковенко Л.І. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ОСВІТІ.....	25
Тютюнникова С.В. ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА: ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В УСЛОВИЯХ ПОСТРОЕНИЯ СОЦИАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО РЫНОЧНОГО ХОЗЯЙСТВА	32
Антоненко Л.А. ОСОБЕННОСТИ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ В УСЛОВИЯХ ДЕФОРМАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ УКРАИНЫ.....	36
Мазурок П.П. ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТІВ РИНКУ ПРАЦІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ.....	41
Бервено О.В. СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО: К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ.....	46
Кушнір Л.Л., Кушнір Л.М. ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ІСТОРІЮ ПРОБЛЕМИ.....	49
Титаренко Л.М. ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	54
Костишина Т.А. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ТОТАЛЬНОЇ КОМПЕНСАЦІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	57
Нестеренко О.М. ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО СТАРЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ НА РЫНОК ТРУДА	60
Скляр Г.П. КАПІТАЛ КООПЕРАЦІЇ: ПРАГМАТИЗМ МОРАЛЬНОСТІ	64

Александров А.В. ИНСТИТУТЫ СОВМЕСТНОГО ИНВЕСТИРОВАНИЯ. ТЕНДЕНЦИИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В РАБОТЕ С ЧАСТНЫМ КАПИТАЛОМ В УКРАИНЕ.....	68
Непокупна Т.А., Бровко Т.В. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ	74
Марченко О.С. СОЦИАЛЬНАЯ РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КОНСАЛТИНГА: СОДЕРЖАНИЕ, УСЛОВИЯ РЕАЛИЗАЦИИ	79
Познанский В.И., Литвиненко Е.Н. ДВА ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ РИСКАМИ В СОВРЕМЕННОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ.....	83
Шаравара Р.І. ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КОМПАНІЇ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ.....	86
Онищенко А.М. ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАХОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНОЮ ПОЛОЖЕНЬ КІОТСЬКОГО ПРОТОКОЛУ	89
Чатченко Т.В. ВЛИЯНИЕ РАЗГОСУДАРСТВЛЕНИЯ И ПРИВАТИЗАЦИИ НА ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ.....	92
Губин К.Г. ВЫРАВНИВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИЛ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВАНИЙ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В УКРАИНЕ	95
Степаненко С.В. ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІУМУ ЯК ПРОЦЕС ГЛОБАЛЬНОГО УСУСПІЛЬНЕННЯ ВЛАСНОСТІ.....	99
Величко Т.Г. РАЗВИТИЕ ЧАСТНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ГОДЫ НЕПа (1921–1925 гг.).....	106
Манжура А.В. ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ КАК ОСНОВАНИЕ АКТУАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭКОНОМИКЕ ЗНАНИЙ.....	108

Шелест С.О. ЕКОНОМІКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ЦІНИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	113
Перхун В.Г. ПОТРЕБИТЕЛЬСКАЯ КООПЕРАЦИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ СОЦИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	115
Колупаева И.В. ЧЕЛОВЕЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: ОТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО К ХОЗЯЙСТВЕННОМУ ПОДХОДУ ИССЛЕДОВАНИЯ.....	119
Задоренко О.В. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ СРЕДНЕГО КЛАССА В ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ.....	123
Семочкин С.В. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ.....	126
Патенко О.В. ДО ПИТАННЯ РІВНОВАГИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	130
Тимошенко Т.А. ОСОБЕННОСТИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В УКРАИНЕ В 90-е ГОДЫ XX в. И ЕЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ	135
Демченко Н.В. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ.....	139
Большая О.В. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ТА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ	143
Марченко С.М. ДОБРОБУТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ОЦІНЮВАННЯ КОМПОНЕНТІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	148
Колінько О.О. СТАНОВЛЕННЯ РИНКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОДУКТІВ: ПРОБЛЕМИ І СУПЕРЕЧНОСТІ	154
Хомин О.В. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ	157

<i>Хао Хайбинь</i> ОБ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОСНОВАХ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	162
<i>Гермашевський С.М., Баталова Т.А.</i> РЕЙТИНГОВА ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ.....	165
<i>Касевич О.І.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....	167
<i>Шмыголь А.Н.</i> СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В ТРАНЗИТИВНОМ ОБЩЕСТВЕ	173

МАТЕРІАЛИ ДРУГОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ТОМ 1

наукове видання

Комп'ютерна верстка О. Мозок, О.Годзь

Здано до складання 10.04.2007

Підписано до друку 27.04.2007

Формат 60x84 1/16

Папір офсетний. Гарнітура Таймс.

Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 9,5.

Тираж 100.

Поліграфічний центр "Скайтек",
38751, Полтавська обл., Полтавський р-н.,
с. Розсошенці, вул. Горбанівська, 1

Свідоцтво про внесення до держ. реєстру
ДК № 248 від 16.11.2000.